

розписан

Ніжинський державний педагогічний
інститут ім. М.В.Гоголя

**ЛІТЕРАТУРА ТА
КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ**

Випуск 6

Ніжинська вища школа і проблеми
розвитку освіти, науки, літератури

Ніжин - 1995

У книзі розкриваються деякі сторінки славної історії Ніжинської вищої школи, якій виповнюється 175 років, висвітлюються окремі питання розвитку освіти у ХІХ ст., а також монументального мистецтва, журналістики та творчості письменників Полісся.

84
164

83,3(44кр) + 63,3(44кр)0-2 +

164

+ 74.583/44кр

Редакційна колегія: проф. Г. В. Самойленко /упорядник і відповід. ред./, проф. Н. М. Арват, акад. Ф. С. Арват, доц. Н. І. Бойко проф. З. В. Кирилюк, проф. О. Г. Ковальчук, проф. Т. П. Маєвська доц. П. В. Михед

526557

Література та культура Полісся. Вип. 6. Ніжинська вища школа і проблеми освіти, науки, літератури. /Упорядн. і відповід. ред. Г. В. Самойленко. -Ніжин: НДПІ, 1995, -214 с.

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ, НАУКИ.

Е.Н.Михальский

В.Г.КУКОЛЬНИК И ЕГО РОЛЬ В СТАНОВЛЕНИИ ГИМНАЗИИ ВЫСШИХ НАУК КНЯЗЯ БЕЗБОРОДКО

Открытие учения в Гимназии высших наук князя Безбородко - один из наименее освещенных вопросов, так как внимание исследователей главным образом сосредоточилось на времени пребывания в гимназии Н.В.Гоголя /с мая 1821 по июнь 1828 г./ или же на деле "о вольнодумстве нежинских профессоров". Кроме того, в Нежинском архиве сохранилось слишком мало документов и материалов, по которым можно было бы восстановить подлинную историю этого первого на Левобережье Украины высшего учебного заведения. Отсюда известная недоговоренность, неполнота сведений, фрагментарность освещения. Новооткрытые документы и материалы по истории Гимназии высших наук князя Безбородко в ЦГИА /г.Санкт-Петербург/ и ЦГИАУ /г.Киев/ позволяют прочесть историю Нежинской гимназии в широком контексте развития высшего образования страны, установить вклад ученых-просветителей, в первую очередь В.Г.Кукольника и И.С.Орлая, возглавивших "святилище наук" и приведших его в цветущее состояние.

"Особые права и преимущества", дарованные Гимназии высших наук князя Безбородко, ее устав, штатное расписание, профессорско-учительский состав, институт наставничества, энциклопедическая система философско-юридических и общеобразовательных дисциплин, структура преподавания с разделением на науки, языки и свободные искусства, многое другое, - все эти вопросы получали зачастую неверное, искаженно одностороннее освещение.

Новооткрытые документы и материалы по истории Гимназии высших наук князя Безбородко в центральных архивохранилищах Украины и России позволяют полностью восстановить общую картину всего учебно-воспитательного процесса, структуру целенаправленного образования, его трехчастность или трехступенчатость, методологические и методические аспекты формирования социально-политического, правового "

философского знания, роль прикладных наук и общеобразовательных дисциплин, систему нравственного и эстетического воспитания, наконец, беспримерный подвиг ученых-подвижников, в первую очередь В.Г.Кукольника и И.С.Орлая - властителей дум молодого поколения.

Однако следует учитывать и усложнившуюся общественно-политическую обстановку, когда рушились упования на политику реформ, а наступление реакции ознаменовалось жестокими репрессиями по отношению прогрессивно мыслящей профессуры Харьковского, Казанского и Санкт-Петербургского университетов, Царскосельского лицея и других высших учебных заведений страны.

Как уже отмечалось ранее, 19 апреля 1820 года состоялось высочайшее утверждение основания Гимназии высших наук князя Безбородко в Нежине, правда, Устав Гимназии и на сей раз не был подтвержден /та же участь постигла и Устав Санкт-Петербургского университета, утверждение которого так и не состоялось, предписано было пользоваться Уставом Московского университета/. Необходимо было принимать неотложные меры по скорейшему началу учения в Нежинской Гимназии, предположительно, "в будущем августе месяце". В мае - июне 1820 года Почетный попечитель Гимназии граф А.Г.Кушелев-Безбородко совместно с будущим директором В.Г.Кукольником окончательно согласовывает кандидатуры будущих профессоров и учителей Гимназии, 22 июня он же направляет письмо-ходатайство на имя Министра духовных дел и народного просвещения о скорейшем открытии Гимназии и начале учения в ней. 30 июня 1820 года Главным правлением училищ принимается соответствующее постановление.

А уже 5 июля 1820 года А.Н.Голицын направляет Попечителю Харьковского учебного округа предписание за

№ 2186: "О начатии учения в Гимназии высших наук князя Безбородко":

"Вашему Превосходительству известно о предположении устроить в городе Нежине высшее учебное заведение, как сие предназначалось еще покойным действительным тайным советником графом Безбородко.

В следствие того состоялся на имя мое высочайший Его Императорского Величества рескрипт, с коего копия у сего прилагается. об учреждении в Нежине такового училища, с

наименованием оного Гимназиею высших наук князя Безбородко, которой повелено состоять в непосредственном ведомстве Попечителя Харьковского учебного округа.

Во исполнение сего положения немедленно приступить к начатию учения в оной Гимназии по высочайше утвержденному помянутым рескриптом предположения Главным училищ правлением об основании, на каковом учение в той Гимназии преподаваться должно.

Препровождая здесь для соображения Вашего и самое то предположение об образе учения, покорнейше прошу Ваше Превосходительство, не теряя времени, сделать надлежащие о начатию учения в Гимназии распоряжения.

При сем нужным считаю присовокупить, что об определении директора в Гимназию сию приняты здесь меры, касательно же профессоров и прочих чиновников, предоставляю г.Почетному попечителю Гимназии снести с Вашим Превосходительством; в следствие чего я и буду ожидать представления Вашего о том, к утверждению их в должности и к исходотайствованию от нынешнего начальства тех из них, кои служат при других местах, согласия на увольнения их от оных. Для сего прилагаю Вам здесь копию с письма моего к г.Почетному попечителю и со списка чиновников, рекомендуемых им к определению в Нежинскую Гимназию" [1, л.31].

В письме к Почетному попечителю от того же числа А.Н.Голицын сообщал:

"Милостивый Государь мой, граф Александр Григорьевич!

В следствие письма ко мне Вашего Сиятельства от 22 минувшего июня, считаю нужным сообщить Вам, что о начатию учения в учреждаемой в городе Нежине Гимназии высших наук князя Безбородко предписано мною г. Попечителю Харьковского учебного округа, равно как и об определении в оную профессоров и других нужных чиновников до воспоследования еще высочайшего утверждения на устав сей Гимназии. Об утверждении директором сей Гимназии профессора Санкт-Петербургского университета статского советника Кукольника я не оставляю представить на благоусмотрение Государя Императора. Что же касается до поименованных в представлении Вами списке чиновников, изъявивших желание поступить в помянутую Гимназию на места младших профессоров, то представляю Вам, Милостивый Государь мой, снести об них с

означенным г. Попечителем, который и представит о том мне по порядку на утверждение. О всем том предупреждаю и его ныне же моим отношением, дав ему знать предварительно о желании Вашем" [1, л.32].

О каких профессорах, кроме В.Г.Кукольника, шла речь при утверждении начала учения в Гимназии высших наук князя Безбородко? Безусловно, что вопрос об определенном круге лиц единомышленников обсуждался неоднократно, но проходило время, кое-кто отказывался от предлагаемой вакансии, этим обстоятельством, по-видимому, объясняется тот факт, что разные лица фигурируют в списке, представленном 22 июня 1820 г. Почетным попечителем, и в представлении Попечителю Харьковского учебного округа от 28 августа того же года директора Гимназии В.Г.Кукольника.

Приводим первоначальный "Список изъявивших желание поступить в Гимназию высших наук князя Безбородко на места младших профессоров", представленный 22 июня 1822 г. в Главное правление училищ Почетным попечителем Гимназии А.Г.Кушелевым-Безбородко:

1. Российской словесности коллежский советник Кирилов. По окончании курса учения в бывшей Санкт-Петербургской Учительской гимназии, преобразованной в Педагогический институт, определен учителем высших классов при Главном училище в Выборге, оттуда перемещен в бывшую Гимназию Императорской Академии наук, по прекращении коей определен в Императорскую Академию художеств, где поныне продолжает учебную службу. Он же исправляет должность прокурора в Юстиц-Коллегии.

2. Латинского языка и словесности титулярный советник Полянкевич /правильно: Пилянкевич.- Е.М./ Обучался в Австрийских учебных заведениях. Оттуда приглашен бывшим Попечителем Харьковского учебного округа и определен 1804 года в Черниговскую гимназию старшим учителем латинского языка и словесности, где и поныне продолжает службу в том же звании.

3. Немецкого языка и словесности надворный советник Миллер, разных ученых обществ с 1798 по 1814 год служил в российских учебных заведениях учителем, лектором, адъюнктом и губернским директором училищ. Ныне служит в Департаменте внешней торговли.

4. Математики, 9 класса Шапалинский. По окончании курса наук в Санкт-Петербургском педагогическом институте с отличным по математике успехом, определен Виленским университетом в Киевскую гимназию старшим учителем, где и ныне служит в том же звании.

5. Кроме сих изъявил желание поступить в Гимназию титулярный советник Лобойков. Он, будучи студентом Харьковского университета, определен оным университетом 1810 года в Новгородскую /описка, надо: Новгород-Северскую. -Е.М./ гимназию учителем философии и российской словесности, оттуда перемещен в Слободско-Украинскую гимназию на место учителя немецкого языка и словесности, где преподавал также в разных заведениях историю и географию до 1815 года, в чем отлично аттестуется начальством оной гимназии. Ныне он находится в учебной должности при заведениях, состоящих в ведомстве господина генерал-майора графа Сиверса. Сей чиновник может быть весьма полезным Гимназии тем, что он может быть употреблен для преподавания истории, географии, российской словесности, немецкого языка, при том разумеет язык польский, латский, французский, он же ныне занимается и ланкастерской методой учения" [1, л.30].

Как видно из "Списка", лишь Кирилов и Лобойков уже не упоминались в представлении В.Г.Кукольника, на место которых по сути был приглашен П.И.Никольский, все, за исключением Миллера, или ближайšie родственники директора /Пилянкевич, брат жены/, или студенты Педагогического института, в котором долгие годы работал В.Г.Кукольник. Поэтому странно читать в очерке, посвященном отцу, Нестора Кукольника: "Помаленьку стали являться и профессора, но на беду не все те, которых просил отец, и как обещали. Это был первый и слишком чувствительный удар добросовестному педагогу. Надежды - разом были уничтожены, средства - отняты..." [2]. Не в одних профессорах, конечно, было все дело, ведь большинство из них было избрано именно по рекомендации В.Г.Кукольника, здоровье которого было подорвано еще в Петербурге.

14 июля 1820 года Министр духовных дел и народного просвещения князь А.Н.Голицын по ходатайству А.Г.Кулашова-Безбородко дает согласие на публикацию в газетах объявления "об открытии учения в Гимназии высших наук князя Безбородко", а также о Благородном пансионе при Гимназии.

15 июля 1820 года с письмом к Попечителю Харьковского учебного округа обращается А.Г.Кушелеву-Безбородко, в котором впервые официально рекомендуется на должность младшего профессора немецкого языка и словесности И.Е.Миллер, сообщаются сведения, необходимые для первоначального обустройства Гимназии и открытия учения:

"Милостивый Государь Захар Яковлевич!

Обязанность пеших об устройении и благосостоянии учебного заведения, основанного покойным дедом моим, в малороссийском городе Нежине, состоящим в учебном округе высочайше вверенном попечению Вашего Превосходительства, доставляет мне приятный случай просить Ваше Превосходительство, принять сие училище высших наук в особенное Ваше покровительство.

Желая, чтобы оное до высочайшего утверждения устава исподволь устроивалось, я просил господина Министра духовных дел и народного просвещения, о дозволении ему воспринять свое действие с началом наступающего учебного года, на что и последовало согласие Его Сиятельства.

Полагая, что сделанное о том распоряжение Министерства, уже дошло до Вашего Превосходительства, долгом поставляю с моей стороны покорнейше просить Вас, Милостивый государь, о благосклонном содействии Вашем к желаемому устройению оного заведения.

В директоры училища представлен Его Сиятельством господином Министром на высочайшее утверждение ординарный профессор Санкт-Петербургского университета статский советник Кукольник, который по получении своего определения немедленно отправится в Нежин. Несколько уже особ изъявили желание поступить на профессорские и учительские места, из числа коих надворный советник Миллер, бывший адъюнктом в Казанском университете, а после того директором Иркутской губернской гимназии, просит об определении его младшим профессором немецкого языка и словесности оного. По содержанию представленных мне и прилагаемых при сем в подлиннике аттестатов, данных ему от Казанского университета и от господина попечителя того же округа, кажется, что сей чиновник может с пользою занять просимое место. Ежели на сие будет согласие Вашего Превосходительства, - то я покорнейше прошу Вас, Милостивый государь, о принятии нужных мер к определению его на искомое им место. О прочих также буду иметь

честь относиться к Вашему Превосходительству, когда поступят от них решительные отзывы. С совершенным почтением честь имею быть Вашего Превосходительства покорный слуга граф Александр Кушелев-Безбородко" [З,л.4].

В ответном письме Попечитель Харьковского учебного округа З.Я.Карнеев говорит о тех трудностях, из-за которых невозможно открыть учение в Нежинской гимназии в предполагаемый срок, то есть с 1 августа, когда повсеместно начинался новый учебный год:

"Милостивый государь мой граф Александр Григорьевич!

На отношение Вашего Сиятельства от 15 -го сего июля честь имею ответить, что я получил от господина Министра духовных дел и народного просвещения предписание о начатии учения в учреждаемой Вами в городе Нежине Гимназии. К сему Вы присовокупили желание, чтобы сие важное учебное заведение приняло свое действие с началом наступающего учебного года, который в высочайше вверенном мне округе начинается с 1 -го августа. Но как я не имею никаких сведений о рассуждении экономического устройства, равным образом нет еще на месте ни директора, ни профессоров, ни для успешного хода наук учителей, то я нахожусь в совершенной невозможности сделать какие-либо распоряжения о собирании детей для начала занятий. Поэтому покорнейше прошу Вас, Милостивый Государь мой, сообщить мне все сведения, какие только по предварительному Вашему усмотрению нужно к устройению Гимназии..." [З,л.7].

Данное письмо А.Г.Кушелев-Безбородко не мог своевременно получить, так как находился уже на Украине, в частности в Нежине, обо всех интересующих Попечителях ХУО подробностях он сообщит в письме от 23 октября 1820 года по возвращении в Петербург.

21 июля 1821 года по представлению Министра духовных дел и народного просвещения князя А.Н. Голицына Высочайше был утвержден директором Гимназии высших наук князя Безбородко профессор Санкт-Петербургского университета В.Г. Кукольник. В тот же день А.Н.Голицын обращается с предписаниями на имя попечителей Санкт-Петербургского и Харьковского учебных округов. В первом из них предписывалось "сделать надлежащее распоряжение об увольнении от Санкт-Петербургского университета ординарного профессора статского советника Кукольника, который по Высочайшему повелению определяется

директором в Гимназию высших наук князя Безбородко [1, л. 2, л. 16], во втором о том же назначении.

"По всеподданнейшему докладу моему, Его Императорское Величество Высочайше повелеть соизволил профессора С.-Петербургского университета статского советника Кукольника определить директором в Гимназию высших наук князя Безбородко.

В следствие сего сделав распоряжение об увольнении Кукольника от здешнего университета, нужным считаю уведомить Ваше превосходительство об определении его директором в упомянутую Гимназию" [1, оп. 2, л. 17].

По-видимому, представление на Высочайшее имя сделано было двумя-тремя днями ранее, ибо уже 19 июля того же года В.Г.Кукольник обращается в Департамент народного просвещения с просьбой о предоставлении ему необходимых денежных сумм на содержание Гимназии, а также для проезда в город Нежин вместе со своим семейством и необходимым имуществом для первоначального обустройства Гимназии, ее библиотеки и кабинетов. Документ интересен во многих отношениях, поэтому приводим его полностью:

"В Департамент народного просвещения от ординарного профессора Санкт-Петербургского университета статского советника Кукольника.

Господин Почетный попечитель Гимназии высших наук князя Безбородко граф Александр Григорьевич Кушелев-Безбородко словесно объявил мне о последовавшем определении меня директором оной Гимназии, отъезжая из столицы в Малороссию, поручил мне принять определенную им согласно с Департаментом народного просвещения на содержание оного заведения сумму 9000 рублей из процентов, причитающихся на сей год на училищный капитал, находящийся в Государственном Заемном банке. Сверх того господин Почетный попечитель возложил на меня взять с собой частию закупленные, отчасти же подаренные для обзаведения училища и казенного пансиона вещи и при них принятого для Гимназии эконома; о назначении же из оной суммы нужного количества денег на путевые издержки представил мне просить высшее начальство.

В следствие такового распоряжения господина Почетного попечителя я покорнейше прошу оный Департамент, дабы оная сумма могла быть выдана под мою расписку, и было бы

предусмотрено употребление из оной нужного количества денег на прочие издержки по приложенному при сем расчету" (1 д.2, л.13).

Ниже приводится "расчет", составленный В.Г.Кукольником:

"Расчет"

от Санкт-Петербурга до Нежина на 1233 верст.

Прогонны на 12 лошадей к 3 экипажам, считая по 8 коп. за лошадь на каждую версту1183 руб. 68 коп.

На закупку одной повозки для казенных вещей..250 руб.

Прогонны на 3 лошади к оной повозке, в коиx включаются прогонные деньги для эконома295 руб. 92 коп.

На прочие издержки и непредвиденные случаи270руб.40 коп.

Всего 2000 рублей (1 д.2, л.14).

Выбор директора Гимназии не был случайным явлением. Профессор Санкт-Петербургского университета, свободных художеств, философии и обоих прав доктор, автор многочисленных трудов, в том числе учебных книг по юридическим наукам Василий Григорьевич Кукольник (1775 - 1821гг.) пользовался заслуженной славой и научным авторитетом далеко за пределами родной ему Украины и России. Родом из Закарпатья, он получил образование в лучших австрийских высших учебных заведениях, по рекомендации И.С.Орлая был приглашен в 1803 году на профессорскую кафедру Санкт-Петербургского педагогического института, преподавал опытную физику, затем химию, технологию и др. научные дисциплины. На публичных курсах преподавал юридические науки, в том числе римское право, частное российское. В 1805 году был определен в высшее училище Правоведения для преподавания римского права. В 1813-1814гг. обучал римскому праву и российскому гражданскому праву великих князей Николая Павловича и Михаила Павловича. В последние годы перед определением в Нежинскую Гимназию высших наук исполнял должность профессора и советника управления Санкт-Петербургского университета. В "Послужном списке" В.Г.Кукольника неоднократно отмечается, что он замещал ректора Педагогического института, был визитатором, то есть инспектировал государственные и частные учебные заведения в

Санкт-Петербурге, входил в Комиссию Законов, неоднократно был награждаем как орденами, так и ценными подарками.

В.Г.Кукольник внес весомый вклад в разработку окончательного текста Устава Нежинской Гимназии высших наук, в разработку научного профиля философско-юридического в своем основании, в саму систему образования и воспитания. Несмотря на крайне непродолжительный период директорства в Гимназии высших наук князя Безбородко, он оставил глубокий след в памяти всех тех, с кем ему пришлось на правах первопроходцев воплощать на деле идею "первого университета в Малороссии", то есть на Левобережье Украины. С глубоким чувством уважения и любви к "незабвенному директору" отзывался выдающийся ученый-юрист и педагог, один из первых воспитанников Гимназии высших наук, в последствии профессор Московского и Санкт-Петербургского университетов П.Г.Редкий о первоначальной деятельности В.Г.Кукольника, который "в короткое время своего правления успел показать всю свою деятельность, что он желал и умел дать основательное направление образованию юношества". "Несколько месяцев, - пишет он, - проведенных до смерти В.Г.Кукольника первыми воспитанниками благородного пансиона, учрежденного при Гимназии, не могут не представляться их воспоминанию иначе, как в самом розовом свете. В.Г.Кукольник приобщил их к собственному своему семейству, проводя с ними почти неотлучно все часы дня, дав им в первые наставники двух старших своих сыновей, Петра и Платона Васильевичей, а в товарищи младшего, Нестора Васильевича; а между тем старался с разбором, без пристрастия и опрометчивости, выискивать в профессора таких людей, которые, подобно Шапалинскому, соединяли в себе отчетливое и стоящее в уровень с современностью знание своего предмета с любовью к нему, возбуждающею всегда любовь и в учениках. Он положил в основу всего учения классическое образование, поставив латинский язык главным предметом преподавания в такой степени, что сделанные воспитанниками неимоверно быстрые в нем успехи и теперь еще приводят в изумление всех, в ком не изгладилась драгоценная память об этой цветущей эпохе зарождавшегося высшего учебного заведения. Частыми беседами своими, исполненными отеческой внимательности, нежности, дружеской простоты, педагогической опытности, живой занимательности, обширной учености.

плодотворной образованности, он очищал чувствования, развивал ум, смягчал сердце и укреплял волю питомцев своих, направляя их ко всему прекрасному, истинному, высокому и доброму. Словом, В.Г. Кукольник сделал в самом начале своего педагогического поприща столь много полезного для искренних его попечению детей, что можно было питать несомненную надежду на блестящую будущность этого нового россадника русского просвещения" [2, с. 315].

Архивные документы, главным образом переписка с Попечителем Харьковского учебного округа, ходатайства о назначении профессоров, учителей и надзирателей, материалы по внутреннему обустройству Гимназии, в том числе расписания предметов, когда приходилось учитывать неравномерность подготовки поступающих в Гимназию учащихся, отсутствие надлежащих пособий, многое другое, в том числе ежедневная кропотливая работа, направленная к тому, чтобы все клонилось к делу и ничего для блеска, неопровержимо свидетельствуют о целеустремленной созидательной деятельности В.Г. Кукольника, развернувшейся буквально с первых дней и часов пребывания в Нежине, когда складывались прочные основания для будущего расцвета высшей правовой и общегуманитарной школы на Украине.

Когда В.Г. Кукольник прибыл в Нежин, а это немаловажное событие для всей его многочисленной семьи произошло 24 августа, его встретило величественное на фоне обширного парка архитектурное строение без всяких признаков какой-либо жизни, пустующее несколько последних лет.

В своем первом письме от 28 августа 1820 года Попечителю Харьковского учебного округа В.Г. Кукольник не только сообщает о благополучном приезде, но и делится своими соображениями по быстрейшему обустройству пансиона, чтобы иметь возможность принимать поступающих воспитанников, начинать долгожданное учение. Чувствуется опытная рука педагога, умеющего принимать неординарные решения в сложных, зачастую непредвиденных обстоятельствах, без всякой опоры на чью-либо помощь и поддержку, за исключением членов своей семьи, озабоченных собственным благоустройством.

Вместе с тем к письму прилагается и ходатайство о назначении в Гимназию профессоров и учителей, в котором

значатся и новые имена, в том числе П.И.Никольского. Приводим оба документа:

"Ваше Превосходительство Милостивый Государь Захар Яковлевич!

Чсть имею донести Вашему Превосходительству, что я благополучно прибыл в город Нежин сего августа 24 -го дня. Предположение мне было, по прибытии на место, немедленно отправиться в Харьков, дабы лично зарекомендовать себя милостивому Вашему благорасположению и принять наставление, нужное для благоуспешного исправления возложенной на меня новой должности; но обстоятельства воспрепятствовали на сей раз исполнению моего желания. Лишь только жители сей страны узнали о моем прибытии, начали ежедневно приезжать ко мне, дабы осведомиться о времени начатия в Гимназии учения, и многие уже изъявили желание отдать детей на воспитание в предполагаемый при Гимназии Благородный пансион. Таковые отзывы заставили меня немедленно заняться приуготовлением потребностей, нужных для устройства пансиона, дабы скорее можно было начать прием воспитанников, и тем удовлетворить долговременному ожиданию родителей, с нетерпением ожидающих начатия учения. Господин Почетный почитель уже представил Вашему Превосходительству для преподавания немецкого языка и словесности господина Миллера; о прочих изъявивших желание поступить в Гимназию на разные кафедры, чсть имею при сем представить на Ваше благоусмотрение. Ежели они удостоятся Вашего одобрения, то я осмеливаюсь покорнейше просить Ваше Превосходительство о представлении их на утверждение Его Сиятельству господину Министру духовных дел и народного просвещения, и удостоить меня благовременным о том извещением, дабы я тем смелее мог обнадежить родителей о скором начатии в Гимназии учения. Из представленных при сем первые трое были некогда моими учениками, г. Пилянкевич в Замоиском лицее, а гг. Никольский и Шапалинский в Санкт-Петербургском педагогическом институте, по моему способностям и сведения их мне довольно известны, и надеюсь, что они оправдают ожидание начальства. Что же касается до г-на Чекуева, то я полагаю, что Ваше Превосходительство предварительно уже извещены о нем от г-на директора Департамента народного просвещения Василия Михайловича Попова..." [З.л.59]

"Его Превосходительству господину Тайному советнику
 Попечителю Харьковского учебного округа и Кавалеру
 Захару Яковлевичу Карнееву

От директора Гимназии высших наук князя Безбородко
 статского советника Кукольника

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ.

Господин Почетный попечитель сей Гимназии Двора Его Императорского Величества Камергер граф Кушелев-Безбородко в отношении своем ко мне от 22-го текущего августа уведомляет меня, что ниже поименованные чиновники изъявили желание определиться в сию Гимназию, а именно: младшими профессорами Российской словесности старший учитель Новгородской губернской гимназии коллежский асессор Никольский; латинского языка и словесности оного старший учитель Черниговской гимназии титулярный советник Пилянкевич; математики старший учитель Киевской губернской гимназии Шапалинский; учителем нижних классов бывший директором Оренбургской гимназии Чекиев; учителем рисования воспитанник императорской Академии художеств Павлов. Его Сиятельство, соглашаясь с своей стороны на удовлетворение желанию упомянутых чиновников, предлагает мне принять надлежащие меры к скорейшему определению оных на искомые ими места в Гимназии.

О чем имею честь представить Вашему Превосходительству на благоусмотрение.

Нежин, августа 28-го дня

1820 года, N I Василий Кукольник /подпись/ [З.л.64].

Итак, из вышеуказанных документов явственно видно, кого было рекомендовано на должности младших профессоров и учителей Гимназии, которые вскоре стали прибывать в Гимназию после утверждения Министра духовных дел и народного просвещения.

В ответ на письмо и представление В.Г. Кукольника Попечитель ХУО спешит сообщить о принимаемых им распоряжениях, "потребных к неукоснительному устройству" Гимназии:

"Милостивый Государь мой Василий Григорьевич!

Получив два письма Ваши, первое из Петербурга /в архиве отсутствует. - Е.М./, а второе из Нежина от 28 прошедшего

августа, спешу ответить на оные. - Будучи удостоверен в отличных Ваших достоинствах, я сердечно рад, что Бог благословил иметь мне Вас помощником в устройении такого учебного заведения, которое обещает великую жгтя малороссийского края пользу. Весьма жаль, что Вам не можно было побывать у меня в проезд Ваш из С.-Петербурга. Нам непременно нужно лично побеседовать о всех тех мерах, какие потребны к неукоснительному устройству вверенной Вам Гимназии, в чем через переписку весьма трудно успеть потому более, что и Устав для Нежинской Гимназии еще не составлен /проект устава Гимназии был составлен и им непосредственно руководствовались вплоть до 19 февраля 1825 г., когда он и был Высочайше утвержден. -Е.М./ и неизвестны мне в подробности все способы г-м Почетным попечителем предлагаемы. - Посему постарайтесь хоть на самое короткое время прибыть ко мне в село Захарьевское, где имею всегдашнее пребывание, со всеми имеющимися у Вас бумагами, после чего, вероятно, в действиях своих не будете встречать ни сомнений, ни препятствий.

Удостоенных Вами чиновников к определению в младшие профессуры и учителя сделал я представление Его Сиятельству господину Министру духовных дел и народного просвещения о утверждении их в сих должностях по увольнении их от занимаемых ими ныне мест. - С особенным удовольствием готов буду и впредь содействовать всем Вашим стараниям о приведении в желаемое устройство вверенной Вам Гимназии [3, л.61].

Того же 18 сентября 1820 г., когда было послано письмо В.Г.Кукольнику, Попечитель ХУО обратился к Министру духовных дел и народного просвещения о назначении в Гимназию вышеуказанных лиц, по предписанию которого от 20 ноября того же года все они утверждались на упомянутые должности. 19 января 1821 года В.Г.Кукольник сообщает в своем отношении, что "утвержденные господином Министром духовных дел и народного просвещения младшими профессорами в Гимназию латинского языка титулярный советник Пилякевич, российской словесности коллежский асессор Никольский, математики титулярный советник Шапалинский прибыли: первый 12-го, а последние 14-го сего генваря" [3, л.72]. Из дознания директора от 14 декабря 1820 г. видно, что учитель нижних классов Чекиев прибыл в Гимназию 11 декабря. Одним из первых, кто прибыл в Гимназию, был свободный художник Капитон Павлов,

приступивший к исполнению должности учителя рисования и одновременно надзирателя с 17 сентября 1820 года.

Тем временем директор Гимназии В.Г.Кукольник занимается по преимуществу первоначальным обустройством как самой Гимназии, так и общим расписанием учебных предметов для поступающих воспитанников с различным уровнем подготовки и знанием иностранных языков. С какими непредвиденными обстоятельствами приходилось сталкиваться при первоначальном планировании занятий, видно из представления директора Гимназии от 22 октября 1820 года за № 6, с которым он обратился к Попечителю ХУО:

"Честь имею донести Вашему Превосходительству, что значительное число юношества изъявило желание поступить в Нежинскую Гимназию высших наук, из коих большая часть есть таких, которые несколько лет уже обучались в разных учебных заведениях и приобрели хорошие познания в предметах наук, по коим можно было бы разместить их по разным классам; но в языках, особливо же латинском некоторые из них имеют слабые только начала, иные же вовсе им не обучались.

В проекте предполагаемого для сей Гимназии Устава предписывается, чтобы в первом или начальном трехлетии преимущественно преподаваемы были кроме российского языка латинский, немецкий и французский, и чтоб не предоставляя учения оных языков на произвол учащихся, необходимо требовать от всех надлежащего в оных успеха, без коего не позволяется переводить их в высшие классы.

Следуя полной строгости сему предписанию, надлежало бы или всех принуждать начать учение с самого нижнего класса, или не принимать в Гимназию тех, которые несколько лет уже обучались в других училищах наукам, единственно потому, что они в изучении языков не сделали того успеха, коего требует предполагаемый Устав сего заведения. Ни то, ни другое, по моему убеждению, не соответствовало бы ни отеческому попечению Правительства о народном просвещении, ниже цели сего заведения, которое обязано всеми мерами облегчать, а не затруднять воспитание отечественного юношества.

Для отклонения на сей раз такого затруднения я предлагаю удобным следующее средство.

1-е. Чтоб по прибытии гг. профессоров и учителей произвести ученикам, желающим поступить в Гимназию, испытание во всех

тех предметах, коим кто из них обучался, и заметить каждого степень сведения в науках, равно как и недостаток оных в языках.

2-е. До формального открытия Гимназии употребить всевозможное старание к приуготовлению их, соответственно предполагаемому Уставу, в тех языках и предметах, в коих кто из них окажет на испытание слабые успехи. Сверх того для повторения предметов, в коих они прежде уже в училищах приобрели достаточные сведения, назначить в неделю известные часы под особым присмотром определенных для сего наставников.

3-е. Пред открытием Гимназии произвести во всем том строгое испытание, и тогда по оказанным успехам распределить учеников в приличные классы, согласно с предписанием Устава Гимназии.

Я питаюсь несомнительною надеждою, что таким образом при помощи Всевышнего и при особом усердии наставников можно до такой степени уравнять сведения прилежных учеников, что и время прежнего их учения не будет для них потерянным, и поддержится уважение заведений, в коих они прежде сего обучались, и предписания Устава Гимназии, при самом объявлении оного, будут в надлежащей мере исполнены. Таковая мера не может быть противною Уставу, потому что он еще не объявлен, по обнаружении оного и по разделении юношества на классы по оказанным успехам в предметах наук и языках сообразно с предписанием Устава, каждому уже впредь будет известно, в чем ему должно приуготовляться, чтобы удостоиться быть принятым в Гимназию для продолжения в оной курса учения.

Представляя таковое предположение мое на благоусмотрение Вашего Превосходительства, осмеливаюсь покорнейше просить, буде оно удостоится Вашего одобрения, почтить меня извещением, дабы я благовременно мог приступить к исполнению оного" [3, л. 3-4 див. 4].

Данное представление интересно во многих отношениях. Во-первых, из него видно, что директор Гимназии надеется на скорейшее утверждение Устава, а значит, и на возможность официального открытия учения, пока же ведется предварительная подготовка. Не забываем, что в данному времени, 22 октября, в Гимназию поступило 13 воспитанников, большинство профессоров и учителей еще отсутствовало. Во-вторых, глубокая

продуманность принятых решений позволила вскоре наладить весь учебный процесс. Однако полное выполнение намеченных мер осуществится при И.С.Орлае.

Полученное представление Попечитель ХУО отсылает Министру духовных дел и народного просвещения для последующего утверждения, о чем сообщает в своем ответном письме директору Гимназии. В своем представлении Попечитель ХУО, "соображаясь с существенною пользою сего нового учебного заведения", считает однако, "позволить упомянутых учеников разместить в классы первого только трехлетия, прочие же классы других трехлетий должны постепенно открываться соответственно плану наук для сей Гимназии предположенному" [З.л.4], что в конечном счете ограничивало прием учащихся лишь в начальные классы.

В свою очередь и Министерство духовных дел и народного просвещения, соглашаясь в основном с предложениями директора Гимназии В.Г.Кукольника, внесло несколько существенных дополнений, о чем сообщалось Попечителю ХУО в ответном письме 4 декабря 1820 г.:

"Господину Попечителю Харьковского учебного округа.

На представление Вашего Превосходительства от 13 минувшего ноября я утверждаю изъясненные в оном предложении директора Гимназии высших наук князя Безбородко относительно приема в Гимназию учеников, изъявивших желание поступить в оную, с тем однакож, чтобы:

1. По прибытию профессоров и учителей произвести ученикам, желающим поступить ныне в Гимназию, испытание во всех тех предметах, коим кто из них обучался и заметить каждого степень сведений в науках, равно как и недостаток оных в языках.

2. До формального открытия Гимназии употребить всевозможные старания к приуготовлению их соответственно предполагаемому Уставу в тех языках и предметах, в коих кто из них окажет на испытании слабые успехи. - Сверх того для повторения предметов, в коих они прежде уже в училищах приобрели достаточные сведения, назначить в неделю известные часы под особым присмотром определенных для сего наставников.

3. Перед открытием Гимназии произвести во всем том строгие испытания и тогда по оказанным успехам распределить учеников в приличные классы согласно с предписанием, каковые в Уставе Гимназии содержаться будут; и

4. Родителям, желающим отдать в Гимназию детей своих, ныне же объявить, что они должны уже будут оставаться довольными имеющими быть по состоянию Устава распределением по классам детей их, каковы на основании того Устава начальством Гимназий по открытии оной сделано будет.

О всем том покорнейше прошу Вас, Милостивый Государь мой, предписать к исполнению г. директору помянутой Гимназии [З.д.б].

Соответственное предписание на имя директора Гимназии было отправлено Попечителем ХУО 8 января 1821 г. Однако еще 17 сентября 1820 г. в адрес Попечителя ХУО и директора Гимназии было отправлено предписание за №3733 "касательно Устава и штата Гимназии высших наук князя Безбородко", в котором содержались необходимые указания по первоначальному устройству Гимназии, обращалось внимание на постепенность и последовательность изучения как предметов наук, так в особенности иностранных языков, в связи с чем и потребовалось представить расписание предметов учения, их распределение по трехлетиям. Приводим документ полностью.

"ГОСПОДИНУ ПОПЕЧИТЕЛЮ ХАРЬКОВСКОГО УЧЕБНОГО ОКРУГА

Проект Устава Гимназии высших наук князя Безбородко по окончательном одного рассмотрении предположен ко внесению в Государственный Совет, для представления к Высочайшему Государя Императора утверждению. О сем считаю я за нужное уведомить Ваше Превосходительство, как равно известить и г. Почетного попечителя той Гимназии графа Кушелева-Безбородко, дав знать ему при том и о примеченном гг. членами Главного правления училищ недостатке положения в штате сей Гимназии на содержание некоторых предметов, как-то: на покупку для воспитанников учебных книг, бумаги, перьев, чернил, инструментов и прочего, также на жалование секретарю Правления Гимназии и кассиру, равным образом полагали они, что по примеру Ришельевского лицея можно было бы и в

Нежинской Гимназии определить некоторую известную часть суммы, по пансиону получаемую, из остатков за расходами, в раздел профессорам и учителям для пополнения их окладов штатных: что послужило бы к немалому их одобрению. Сверх того предусматривается, что с умножением числа пансионеров, необходимо понадобится увеличить число и чиновников при шведении сем и особливо надзирателей.

Хотя предполагать можно без всякого сомнения, что основатель сего училища не оставит поддержать оное во всяком случае, тем паче, когда бы оказалось что-либо в предположенном им расписании расходов недостаточное; не преминул я однако сообщить все сии замечания графу Кушелеву-Безбородко из предосторожности, по необъявлению того в представленном им штате Гимназии.

При сем покорнейше прошу Вас, Милостивый Государь мой, потребовать от начальства сей Гимназии подробное расписание предметов учения, каким образом распределены оные по означенным трем учебным курсам и взять сведения о преподавании языков, все ли ученики начинают обучаться оным вдруг в одно время, или постепенно по разным классам, дабы не затруднились в самом начале многими языками, коих предположено к преподаванию 5, а именно: российский, греческий, латинский, немецкий и французский; сих сведений буду ожидать вместе с мнением о том Вашего Превосходительства" [Д.233, л.2].

Данное предписание было получено в Харькове 1 декабря 1820 года и лишь 11 декабря направлено директору Гимназии В.Г.Кукольнику, ответ которого вместе с расписанием последовал 28 декабря того же года. В нем В.Г.Кукольник сообщал Попечителю ХУО:

"Во исполнение предложения Вашего Превосходительства от 11-го декабря сего 1820 года честь имею представить при сем расписание учебных предметов, сделанное мною на первый случай для занятия воспитанников, начавших с сентября месяца поступать в пансион вверенной мне Гимназии. Оное по усмотренным мною предварительным сведениям воспитанников, приурочено только к первому из трех курсов, предназначенных для Гимназии, по коему, кроме Закона Божия, составляющего главный предмет наш воспитания христианского юношества, преимущественно занимаются воспитанники изучением языков.

показанных в оном расписании, за исключением греческого, предоставленного на волю обучающихся и для которого нет еще учителя. За неимением профессоров и учителей по моему предложению приняли на себя труд преподавания: Закона Божия священник, преподающий сей же предмет в здешнем поветовом училище, и представленные мною в учителя: рисования бывший воспитанник Академии художеств Павлов, французского языка иностранец французской нации Аман, латинского языка, российской грамматики, арифметики и начал географии и истории Кукольник, немецкого языка представленный к утверждению в должности надзирателя при воспитанниках Зельднер. Все они приняли на себя сей труд безмездно до утверждения их высшим начальством. В последнем времени прибывший младший профессор немецкого языка Миллер и учитель российского Чекиев занялись преподаванием сих предметов.

Из сего Ваше Превосходительство соизвольте усмотреть, что воспитанники пансиона, коих ныне считается 17 человек, обучаются языкам, показанным в приложенной описи, вдруг и в одно время, чего иначе сделать было невозможно за неимением достаточного числа наставников. Но когда придут все, доселе представленные профессора и учителя, тогда на испытании воспитанников и усмотрении различия их способностей и успехов сделается общим советом и сообразно проекту устава надлежшее устройство учебного порядка как в рассуждении преподающих науки, так и в рассуждении обучающихся, о чем обязанностью моею будет представить Вашему Превосходительству на благоусмотрение" [З.д.233,л.6].

К письму приложено расписание учебных предметов, которое вынужденно носило предварительный характер, так как не все поступившие в Гимназию одинаково были подготовлены по иностранным языкам, многие же вообще изучали прежде какой-нибудь один - французский или немецкий. И все же основное внимание уделялось российской грамматике и чистописанию /4 занятия в неделю/.

ДНИ УЧЕБНЫЕ ЧАСЫ ПРЕДМЕТЫ

ПОНЕ- от 8-го до 10-го Латинский язык

Каждый день

ДЛЯ НИК	от 10-го до 12-го от 2-х до 4-х	Российская грамматика Французский язык	в 6-м часу по полудни занимаются
ВТОР- НИК	от 8-го до 10-го от 10-го до 12-го от 2-х до 4-х	Арифметика Немецкий язык Закон Божий	воспитанники чтением книги, составленной
СРЕ- ДА	от 8-го до 10-го от 10-го до 12-го от 2-х до 4-х	Рисование География История	из 4-х Евангелистов и деяний Апостольских.
ЧЕТ- ВЕРГ	от 8-го до 10-го от 10-го до 12-го от 2-х до 4-х	Чистописание Французский язык Закон Божий	Прочее время употребляется для повторения уроков и для
ПЯТ- НИЦА	от 8-го до 10-го от 10-го до 12-го от 2-х до 4-х	Российская грамматика и чистописание Немецкий язык Французский язык	отдохновения
СУБ- БОТА	от 8-го до 10-го от 10-го до 12-го от 2-х до 4-х	Немецкий язык Рисование Российская грамматика и чистописание	
ВОСКРЕ- СЕНИЕ		Чтение священных книг	

[З.л.10;4,с.34].

Расписание интересно во многих отношениях. Сразу видно, что В.Г.Кукольник при составлении расписания уроков, исходил уже из установившейся недавно новой концепции образования, выдвинутой Министерством духовных дел и народного просвещения, требовавшей, чтобы на первом месте стояла "вера", а потом уже "ведение", т.е. знание, о чем говорит "примечание" к расписанию предметов: "каждый день в 6-м часу по полудни занимаются воспитанники чтением книги, составленной из 4-х Евангелистов и деяний Апостольских", то же и в воскресный день: "Чтение священных книг". До этого в начальных классах изучалась книга "О должностях человека и гражданина", книга к

чению определенная в народных городских училищах Российской Империи, изданная по Высочайшему повелению царствующей императрицы Екатерины II. В Санкт-Петербурге. 1783 года". Однако в 1819 году на заседании ученого совета Главного правления училищ был поставлен вопрос: "нужно ли читать детям должности человека и гражданина, изложенные по философским началам всегда слабым, и не лучше ли вместо того распространить учебное время и наставление к должностям в классе Закона Божия?", в результате чего Главное правление училищ определило: "вместо книги о должностях человека и гражданина ввести в употребление по всем училищам "чтение из евангелистов" [5]. И все же, как это видно из расписания, главное внимание уделялось языкам: русской грамматике и чистописанию /4 раза в неделю/, немецкому и французскому /трижды в неделю/ и латинскому /почему-то один раз в неделю/ языкам. Что противоречит сказанному П.Г.Редкиным о В.Г.Кукольнике; "... он положил в основу своего учения классическое образование, поставив латинский язык главным предметом преподавания в такой степени, что сделанные воспитанниками неизменно быстрые в нем успехи и теперь еще приводят к изумлению всех, в ком не изгладилась драгоценная память об этой цветущей эпохе зарождавшегося высшего учебного заведения" [2.с. 315-316].

ЛИТЕРАТУРА:

1. ЦГИА СПб. Фонд 733, оп. 94, д. 1.
2. Кукольник Н. В.Г.Кукольник: из памятной книжки //Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. -СПб., 1881. - с. 188
3. ГИА Украины, г. Киев. Фонд 2162, оп. 1, д.224.
4. Впервые опубликовано: Сребницкий И.А. Материалы для биографии Н.В.Гоголя из архива Гимназии высших наук кн. Безбородко //Гоголевский сборник. - К.1902 - С.318-320. отд. оттиск. - С.30-32.
5. Цит. по кн. Исследования и статьи по русской литературе и просвещению М.И.Сухомлинова. Т 1 - СПб. 1889 - С 208

* * *

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І.С.ОРЛАЯ В НІЖИНІ

Цікава і багата історія розвитку і функціонування Ніжинського педагогічного інституту ім. М.В.Гоголя, одного із найстаріших вищих учбових закладів в Україні. В процесі відзначення 175-річчя від дня заснування цього вузу в сиродавньому українському місті на Острі не можна не згадати з теплою і вдячністю ім'я видатного карпато-русинського просвітителя Івана Семеновича Орлая, який з листопада 1821 до серпня 1826 року був другим директором тодішньої Гімназії вищих наук.

Шлях до Ніжина Чернігівської губернії Івана Семеновича, не був, як говориться, посланий лиш трояндами. Після 13 років навчання в різних училищах, Львівському університеті, Генеральній Йозефинській семінарії він вирішив присвятити своє життя улюбленій педагогічній справі, успішно здав конкурсний екзамен на старшого учителя. На жаль, не дістав відповідного призначення, за свідченням сучасників, як "карпаторос", здебільшого виходець з сім'ї закарпатських русинів. Це дуже образило національну і людську гідність молодого педагога. І він нібито сказав: "Ну коли я русин, то й поїду в Русь!" [1].

Приїзд І.С.Орлая до Росії у 1791 році був зумовлений насамперед науково-просвітницькою метою. Захопившись дослідженням історичного розвитку, за його визначенням, "не тільки Малоросії чи взагалі Південної Росії, а й Південно-Західної Русі, [2] /здебільшого Галичини, Буковини і Закарпаття - В. Л./ просвітитель-гуманіст вирішив пов'язати свою подальшу долю з Росією. Він указував, що тут є чимало обдарувань, які в умовах бідності нерідко відразу не проявляються. Шлях до величі і слави Російської держави бачив у необхідності надати рівні можливості для здобуття освіти і дітям з незаможних верств населення. "Хіба безсмертний наш Ломоносов, - запитував І.С.Орлай,- не з рибачького куреня підніс себе славою вище багатьох дворян і багатіїв?" [3].

У Петербурзі, по закінченню медико-хірургічного училища. І.С.Орлай працював на різних медичних посадах аж до придворного лікаря. Однак служба при царському дворі і шедрі винагороди за неї не задовольняли чесну людину. Чллановитого

вченого і педагога. А тому він водночас займався науковими дослідженнями, окрім медицини, також в галузі філософії, мовознавства, історії і педагогіки, захистив дисертацію на звання доктора медицини і хірургії, доктора філософії, магістра словесних наук. Написав він і вибрав "Коротку історію про Карпаторосів", а також зайнявся збором першоджерельних матеріалів для написання історії Південно-Західної Русі.

У вченого за здібностями і обдаруванням уже визріла мета нарешті залишити придворну офіційну атмосферу і зайнятися плідною науково-педагогічною діяльністю. В своїх творчих планах на майбутнє він мав односторонній серед освітян Петербурга та інших міст Російської імперії. Зокрема відомо, що Іван Семенович Орлай підтримував контакти з Іваном Котляревським, який проживав у Полтаві, намагався допомогти попечителю тільки-но створеної Гімназії вищих наук у Ніжині О.Г.Кушельову-Безбородьку в пошуках викладачів для роботи в цьому навчальному закладі. А після смерті його першого директора професора Петербурзького університету В.Г. Кукольника 1 серпня 1821 року звернувся з листом до директора департаменту Міністерства народної освіти Попова, в якому сповіщає про свій намір перейти на посаду професора Московського університету або ж на посаду директора Ніжинської Гімназії вищих наук [4]. Свій вибір Ніжина він пояснював двома обставинами: сприятливим для його стану здоров'я кліматом і приязним ставленням до нього попечителя Гімназії О.Г.Кушельова-Безбородька.

Заява І.С.Орлая була позитивно розглянута, і 3 вересня 1821 року його затверджують директором Гімназії вищих наук в Ніжині. Свої обов'язки він почав виконувати з 1 листопада, цебто після тимчасового дев'ятимісячного завідування цим навчальним закладом колегією викладачів. На одному із перших засідань конференції викладачів новий директор заявив, що кожен з них може вільно і безбоязно висловлювати свої зауваження і пропозиції щодо роботи керівництва гімназії. Найсуттєвіші із них пропонував записувати в спеціальному поточному журналі [5].

І при подальшому директорстві І.С.Орлая конференції професорсько-викладацького складу стали дійовим органом управління, на яких ґрунтовно за участі самого директора обговорювались навчально-виховні питання. Він без якогось тиску робив цілеспрямовані поради чи поправки, сформовані на

основі особистих спостережень, співставлень різних точок зору, глибокого професійного знання справи.

У досвідченого педагога з демократичними поглядами сформувалась і своя концепція організації навчального процесу. Він розумів, що в лише започаткованій Гімназії вищих наук, де не було якоїсь усталеної системи навчання і виховання, важко щось зробити без створення згуртованого колективу педагогів-професіоналів. А тому відразу приділив велику увагу підбору викладацьких кадрів для кваліфікованого забезпечення занять з різних дисциплін програмного навчального циклу. Іван Семенович особисто зустрічався з кандидатами на вакантні посади, радився з іншими педагогами, уважно вивчав рекомендації, навіть цікавився успішністю кандидатів під час їх навчання в школах чи училищах, наявністю у них звання магістра чи доктора. Особливо високі були у нього вимоги до кандидатів на посаду професора. У них мав бути значний досвід викладацької роботи, захопленість і творчість у виховній роботі, спроможність провести заняття з іншого предмета на випадок хвороби чи іншої причини відсутності професора, фахівця з даної дисципліни [5, с.164].

На початку директорської роботи І.С.Орлая в Ніжинській Гімназії працювало лише сім викладачів. Нікому було в старших класах викладати природознавство і військову справу. Один із викладачів змушений був курс політичних наук читати разом з юридичним. Тому Івану Семеновичу доводилось чимало часу витратити на пошуки потрібних викладачів. Протягом п'яти пам'ятних для навчального закладу років його директорства штат лише викладачів збільшився з семи до дев'ятнадцяти з заміною деяких консервативних невігласів кваліфікованими прогресивними професорами типу М.Г. Белоусова, який став інспектором пансіону, власне гідним заступником директора. Син першого директора гімназії Н. Кукольник так оцінив педагогічні здібності Белоусова: "З незвичайною майстерністю Микола Григорович викладав нам в кількох лекціях всю історію філософії, а з нею і природного права, завдяки яким в голові кожного з нас міцно склався стрункий систематизований скелет науки наук. Його справедливість, чесність, доступність, цінна порада. в пристойній ситуації схвальна оцінка - усе це сприятливо впливало на гурт студентів" [5, с.242].

Окрім Белоусова користувались заслуженим авторитетом талановиті педагоги і прекрасні знавці своїх предметів С. Андрущенко, Ф. Зінгер, І. Ландражин, М. Соловійов, К. Шапалінський. На жаль в гімназії були і такі викладачі як М. Білевич, Х. Ієропес, К. Мойсеєв, П. Нікольський, які не відповідали встановленим І. Орлаєм критеріям.

Уже перші місяці директорства І. Орлая в Ніжинській гімназії, видатного вченого з енциклопедичними знаннями, відомого в Росії і за кордоном як почесного члена багатьох наукових Товариств, - були за тих часів винятковою подією для повітового містечка, де він, між іншим, заклав основи наукового краєзнавства і вельми дійово сприяв становленню і функціонуванню учбового закладу.

Педагогічні погляди І. Орлая формувалися під впливом його сучасника в Швейцарії І. Г. Песталоцці, славнозвісні педагогічні твори якого воістину зігрті палкою широкою любов'ю до людей.

Сміливі реформаторські заходи педагога-новатора у ніжинський період його діяльності здебільшого виходили за межі місцевих питань локального значення, бо вимагали радикальної зміни в загальнодержавній системі освіти і виховання. Саме тому вони зустрічали опір чиновників зверху і місцевих обскурантів.

Уже указувалось, що в Гімназії вищих наук було кілька бездарних викладачів та ще й з консервативними поглядами. А це негативно позначалось на функціонуванні молодого навчального закладу, передусім гальмувало здійснення прогресивних починань директора.

Несприятливі обставини на новій посаді не давали можливості належно зосередитись на дослідницькій праці, особливо в галузі історії. На багато літ залишалась нездійсненою мрія І. Орлая почати археологічні розкопки в Ніжині, що входило до запланованих заходів наукового краєзнавства. Реакційною більшістю викладацького корпусу та службовців була відхилена його спроба створити при гімназії наукове товариство по вивченню краю. Супротивники посилювались на відсутність першоджерельних матеріалів. Проте такі матеріали були і нагромаджувались вони в рукописному фонді гімназичної бібліотеки, особисто заснованому Іваном Семеновичем.

Крім кадрової політики І. Орлай чимало енергії і свого непересічного таланту віддавав справі становлення навчально-виховного процесу і перелових традицій гімназії. Саме тут

успішно втілилась його демократична вимога ліквідації всіх закритих пансіонів, "якого б роду вони не були". Йому вдалося добитись і створення єдиної загальнодоступної системи шкіл із утвердженням їх наступності від приходських шкіл до повітових училищ, гімназій і університетів. Запропонований Орлаєм проект реформи шкільного навчання і освіти в значній мірі був закладений на австрійській системі шкільництва. Звичайно, він враховував при цьому і особливості Росії.

Згідно проекту перші два типи навчальних закладів /приходські і повітові трикласні училища/ за своїм характером були народними училищами, бо в них могли навчатись діти купців, міщан, ремісників, інших соціальних груп громадян. Приходське училище прирівнювалось до першого класу повітового училища. В самому ж повітовому училищі вивчали такі предмети: читання і правопис, граматику, синтаксис, початки арифметики і географії. І.Орлай вважав, що і в цьому типі навчальних закладів діти дворян можуть діставати перші знання. Це - один із елементів його ідеї функціонування безстанової школи.

Губернські чотирикласні гімназії мали забезпечити підготовку учнів для вступу до університету. Ліцеї і академії займали проміжне становище, їх випускники могли влаштуватись на державній службі. І останній, шостий тип навчальних закладів - університет - забезпечував закінчену вищу освіту.

І.Орлай бачив недолік існуючої шкільної системи в тому, що навчальні заклади одного типу мають неоднакові права і можливості, різні програми, підручники тощо. Цю нерівність він демонстрував на прикладі Царськосільського, Волинського і Рішельєвського ліцеїв, Демидівського і Петербурзького вищих наук училищ, Київської і Ніжинської Гімназій вищих наук. [3, с.148].

Іван Семенович вважав необхідним усунути в системі навчальних закладів Росії такий недолік, як порушення послідовності вивчення програмних предметів від простих до складних. При цьому, підкреслював він, слід врахувати вік учнів і рівень їх розумових здібностей. Вважав також настійною потребою підготувати і видати хороші підручники з відображенням в них новітніх наукових досягнень.

Раніше виступив директор Ніжинської Гімназії вищих наук проти принизливої регламентації і контролю з боку державних

чиновників за змістом лекцій, які читались професорами в вищих навчальних закладах. На його думку, такий контроль сковував творчу ініціативу, самостійність мислення викладачів, робив їх цілком залежними від офіційної точки зору на різні суспільні явища, історичні події. Розуміючи важливість для суспільства справи підготовки освічених людей, І. Орлай пропонував належно оплачувати нелегку працю учителів згідно їхнього соціального статусу [3, с.153].

Видатний фундатор вищої школи в Ніжині Іван Семенович Орлай з великою наполегливістю добився юридичного її визнання у Статуті 1825 року, де вказувалося, що Ніжинська Гімназія є не закритий, тільки для дворян, як передбачалось, а відкритий, цебто "публічний навчальний заклад, який займає перше місце після університетів..." В своїй праці-проекті "Мнение о преобразовании училищ в России" він в загальних рисах пише про необхідність спільного навчання дітей з багатих і бідних родин, про заснування народних шкіл для дітей купців, міщан, ремісників та інших соціальних верств населення. І Орлай висловлював своє здивування з приводу роздільного навчання так: "І чому це російському дворянину боляться виховуватись разом з дітьми неїмущих і недворянського походження?.. Помітна у дворян зневага до спільного виховання з дітьми нешляхетних родин закладена на хибному розумінні честі, яка нам також вдовбується іноземцями, які перебувають в наших пансіонатах в корисливих інтересах. Але якщо ганьбливо навчатись разом з неїмущими своїми співвітчизниками нижчого стану, то чому ж тоді не безчесно іноді мати іноземних ремісників своїми учителями?" [3, с.153].

І Орлай вважав взагалі недосконалою систему державних і приватних навчальних закладів, настирливо пропагував необхідність освіти для найширших верств населення Російської імперії. Проте в деяких його пропозиціях і судженнях щодо системи освіти мала місце і деяка непослідовність. Будучи ініціатором ліквідації усіх типів пансіонної освіти, він пропонував за рахунок державної казни встановити стипендії для збіднілих дворян, щоб могли вони як і багаті користуватись послугами учителів-іноземців для удосконалення своїх знань іноземних мов і кращого практичного оволодіння ними, правда, в стінах державних навчальних закладів. На жаль, правом на стипендію мали користуватись лиш діти дворян. Іншою непослідовою.

павість не зрозумілою, була пропозиція педагога-гуманіста не тосовувати тілесні покарання.

Незважаючи на окремі суперечливі і непослідовні пропозиції щодо вдосконалення системи освіти в Росії, І. Орлай загалом як педагог міцно дотримувався прогресивних демократичних поглядів і особисто створив глибоко продуману струнку систему розвитку навчально-виховного процесу і народної освіти в Російській імперії.

За навчальним планом, розробленим І. Орлаєм, Ніжинська Гімназія вищих наук давала енциклопедичну освіту. Крім загальноосвітніх предметів з гуманітарних, фізико-математичних, природничих та інших наук, у старших класах викладалися правознавство і військова справа, оскільки гімназія мала готувати чиновників і військових. Однак директор гімназії, як вчений і прогресивний просвітник, дбав насамперед про підготовку висококваліфікованих освічених дослідників з різних наук і мистецтв, сіячів знань, добра і краси життя людського. Саме виконанню цих завдань він намагався підпорядкувати не тільки зміст, а й форми та методи дев'ятирічного навчання і виховання в гімназії. Центральною фігурою в навчальному процесі, за думкою І. Орлая, мав бути учитель, а тому він пропонував відповідально ставитись до підготовки сценарію заняття, добре знати предмет, уважно підбирати навчальний матеріал, урізноманітнювати методику навчання. Він особисто контролював роботу деяких учителів, штудував програми і конспекти уроків різних дисциплін.

Учні в Ніжинській Гімназії вищих наук були зосереджені в шести класах. Для кожного класу директор склав перелік обов'язкових предметів. В першому класі вивчали читання і правопис, в другому - словотворення /етимологію/, правопис /орфографію/ і правила наголосу. Вивчення граматичних правил мало супроводжуватись практичними вправами і написанням диктанту. Для учнів третього класу програма передбачала вивчення синтаксису. І. Орлай вважав, що недоцільно дослівно вивчати правила напам'ять, а краще розібратись в них, зрозуміти суть. В четвертому класі учні вивчали риторику, в п'ятому - поезію і методику складання віршів, в шостому - естетику.

Програма занять з світової літератури пропонувала вивчення кращих творів славнозвісних письменників і поетів: Гомера, Демосфена, Платона, Горация, Вергілія, Цицерона, Петрарки,

Мільтона, Державіна, Жуковського, Карамзіна, Ломоносова та ін.

Ця програма за пропозицією І. Орлая була обговорена на засіданні конференції учителів гімназії 20 серпня 1823 року. Він також висловив деякі зауваження щодо планів уроків з географії, які запропонував для обговорення викладач цього предмета [6].

Грунтовно і кваліфіковано обговорені на цій конференції програми з російської мови і літератури та географії мали стати зразком для програм, планів уроків з інших дисциплін. І. Орлай запропонував викладачам дати йому для ознайомлення конспекти з їхніх предметів чи їх частин, щоб належно відкоректувати їх і таким чином запобігти перевантаження учнів другорядним матеріалом, або ж, навпаки, доповнити їх важливими даними [6, с. 334].

Отже, директор гімназії творчо і відповідально підходив до проблеми розумної організації навчально-педагогічного процесу, уважно слідував за тим, щоб програмні дисципліни викладались на високому професійному рівні з використанням найголовнішого, найістотнішого з новітніх досягнень відповідних галузей наук. Він активно виступав за осмислене вивчення учнями матеріалу, і в цьому їм мали допомагати учителі шляхом логічного, послідовного роз'яснення проблеми.

І. Орлай міцно дотримувався тієї думки, що учні Гімназії вищих наук мають добре оволодіти однією або навіть кількома іноземними мовами. Тому він особисто займався і вельми копіткою роботою по підборі викладачів іноземних мов, які вивчались за програмою. Зокрема він вдало підібрав професора французької мови І. Ландражина, який прекрасно володів методикою її викладання, ґрунтовно був обізнаний з науковою літературою, педагогічним досвідом інших викладачів. Цікаво, що І. Орлай замінив І. Ландражиним іншого учителя, Амана, француза за національністю, який, проте, був неспроможний належно навчити учнів своїй рідній мові. І. Ландражин мав перевагу ще й тому, що досконало володів російською і латинською мовами. Знання останньої допомагало краще засвоїти основи французької мови.

Сам Іван Семенович прекрасно володів латинською мовою. Викладач цієї мови в Ніжинській Гімназії вищих наук І. Кулжинський захоплено називав його "першим латинистом того часу в Росії". Та сам І. Кулжинський був посереднім педагогом.

Прекрасне враження в учнів залишає інший викладач латині С. Андрущенко. Вони захоплювались його вмінням чітко і зрозуміло пояснити складні граматичні правила, ідеально зробити переклади, ґрунтовно і цікаво проаналізувати твори римських класиків. Завдяки чудовій методиці навчання С. Андрущенка його учні після двох курсів добре могли робити переклади з латинської мови на російську і навпаки, а також писати твори латинською мовою [3, с.230].

Отже, вибір І.Орлаєм С.Андрущенка на посаду викладача латинської мови був вельми вдалий. І сам він не тільки цікавився станом викладанням латині, але й доводив батькам деяких учнів важливість оволодіння цією "мертвою" мовою, від уроків з якої вони хотіли "вивільнити" свої чада.

Слід відмітити одну особливість системи вивчення іноземних мов в Ніжинській Гімназії вищих наук в добу директорства І.Орлая. Тут ввели в навчальну програму грецьку мову. Справа в тому, що ще в часи Хмельниччини греки почали поселятися в Ніжині, відомому тоді торговому центрі. Поступово вони тут засновували свої школи, будували церкви, займались торгівлею і ремеслами. В грудні 1785 року в Ніжині почав функціонувати грецький магістрат. На початку XIX століття в місті проживало більше тисячі греків. Зважаючи на цю обставину, в гімназію на початку 20-х років XIX ст. почали приймати на навчання дітей греків, запровадили вивчення грецької мови і літератури. Зокрема в 1822 році після погодження з почесним попечителем О.Кушельовим-Безбородьком зарахували в гімназію шістьох молодих греків: І.Агалю, К.Базілі, Е.Варваті, С.Гютена, Е.Ксеніса, І.Папарігопуло [4, с.36]. Вони утримувались на кошти попечителя.

Цікаво, що один із зарахованих на навчання греків Костянтин Базілі не знав навіть російської азбуки. Та протягом лише одного року з допомогою протоієрея Волинського він не лише блискуче оволодів російською мовою, але й почав писати вірші по-російськи. Разом з М.Гоголем видавав рукописний журнал "Северная Заря". За дорученням Історичного товариства гімназії К.Базілі для всевітньої історії написав 1500 сторінок, присвячених Єгипту, Ассирії, Греції та Персії [7].

Надзвичайні здібності К.Базілі високо цінували І.Орлай та член Державної Ради Росії М.Сперанський. Коли у 1825 році директор перейшов на роботу в Рішельєвський лицей в Одесі, то він

запросив з собою і Базілі, де той завершив вищу освіту, після чого в цьому ліцеї читав курс грецької словесності. У 1827 році після смерті Івана Семеновича він виголосив на цвинтарі під час прощання з покійним промову грецькою мовою.

Директорство І. Орлая в Ніжинській Гімназії вищих наук тривало п'ять років, з листопада 1821 до серпня 1826 року. Завдяки його старанням вона перетворилась в навчальний заклад з дев'ятирічним терміном навчання. В основному був підібраний кваліфікований контингент викладачів, удосконалився навчально-виховний процес. Значно зріс авторитет закладу. В кінці перебування І. Орлая в гімназії кількість учнів досягла 255 осіб, тоді як в 1820 році їх було всього 17 [4, с. 33].

Назавжди запам'яталась вихованцям і мудра організація І. Орлаєм їх самодіяльності в години дозвілля. Педагог запобігав переважанню учнів домашніми завданнями, дбав про їхнє фізичне і естетичне виховання. Завдяки йому народилась в Ніжині чудова традиція художньої самодіяльності. У місті і його околицях славився гімназичний хор, струнний оркестр і особливо театр, який згодом набрав широкого розголосу у "верхах" за "вільнодумство". Активну участь в художній самодіяльності брав молодий Микола Гоголь.

Згадки біографів І. Орлая про його самовіддану безкорисливу плідну працю на ніжинській землі завжди викликали і викликають приємний подив. Та безперечним є те, що тільки полум'яний патріотизм, усталені риси демократизму і гуманізму забезпечували плідну діяльність талановитого педагога, мислителя, вченого, спадщина якого заслуговує серйозного вивчення і популяризації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Московитянин,-1854,- N21.
2. Під прапором Леніна,-1981,- 11 вересня.
3. Гимназия высших наук и лицей кн.Безбородко.- СПб., 1881.-с.153.
4. Лавровский Н.А. Гимназия высших наук кн.Безбородко в Нежине /1820-1832/. - Киев. 1879.- с.23.
5. Известия Историко-филологического института кн.Безбородко.- Киев. 1879.- с.125.
6. Гоголевский сборник -К., 1902, -с.333.

1 Костенко І.П. Дипломат, літератор, історик К.М.Базілі (1809-1884) //Україна-Греція: історія та сучасність. -К., 1993.- с. 65.

* * *

А.С.Киченко

НЕЖИНСКАЯ ГИМНАЗИЯ ВЫСШИХ НАУК И КУЛЬТУРНЫЕ ТРАДИЦИИ НАЧАЛА XIX ВЕКА.

Недавно в истории культуры появилось понятие "литературное урочище"[1]. Оказывается, на определенном этапе эволюции литература, осваивая те или иные точки пространства, способна превращать их из географической реальности в культурную. "В результате места, вдохновившие одного или нескольких знаменитых писателей, приобретают инобытие, начинают существовать по законам художественного творчества, иряжая мало-мальски подготовленного посетителя мощными литературными ассоциациями." [2]

Разумеется, ни Царское Село, ни Дерпт, ни Нежин в 10-20-е годы прошлого века не имели той культурной репутации, которой они обладают сегодня. Однако духовный заряд, передаваемый их воспитанниками, был заложен в них изначально. Нежинская Гимназия высших наук с этой точки зрения - совершенно уникальное явление, судя уже по истории ее основания и развития.[3] С момента возникновения она мыслилась как единая культурная среда, и на первых порах, может быть, не давала глубоких знаний, соответствующих, например, царскосельским "стандартам", однако, ненавязчиво сочетала основы европейства, официальную учебную доктрину, книжную академичность с мощным национальным фактором, "ярмарочным" независимым миром, нарушающим многие канонизированные нормы общественного бытования. Периферийное положение Гимназии способствовало, таким образом, формированию независимого мировоззрения, незаурядности, духовной оригинальности, и множество видных личностей в среде ее учеников - яркий тому пример.

Нежин находился не только на пересечении ведущих географических путей, но и путей культурных, которыми

осуществлялась взаимосвязь европеизированного центра с периферийными областями. Культура двигалась вширь, и периферийность, провинциализм были пока той благодатной почвой, которая дольше и бережнее сохраняла ее духовные приоритеты. Эта особенность, впрочем, была замечена давно и, возможно, поэтому многие лица, университеты, гимназии выносились за пределы столиц, формируя автономную духовную среду, во многом противопоставленную столичной. Их воспитанники воспринимали культурное движение как полифонию, объемность, разнонаправленность. Это был процесс взаимопроникновения и взаимообогащения духовных сфер бытия.

Становление множества творческих индивидуальностей на этом этапе /Гоголь, Гребинка, Глибов, Богушевич и др./ происходило как раз на пересечении культурных традиций, европейской и национальной. Отсюда то многообразие аллюзий, которое мы находим в их произведениях - романтическая манера, драматическая смеховая культура и смеховое "многоголосие", прочная фольклорная основа, барочная традиция, пронизывавшая украинскую культуру ХУП-ХУП вв. и мн.др. Многочисленные факторы национальной истории, народной культуры, быта, этнографии не были для начинающих писателей музейными раритетами, а воспринимались в живой связи с атмосферой и окружением, в которых проходили их ранние годы.

Провинциальная среда с ее размеренностью быта, стабильным укладом, способствовала, впрочем, сознательному созданию некоего противоположного феномена - нередко творился миф о далекой столице как земле утраченного и вновь обретаемого блаженства /по крайней мере, именно таким сложился он в литературной традиции ХУП века/. Например, в художественном сознании раннего Гоголя, сформировавшемся под воздействием крушения "петербургского" мифа, отчетливо наблюдается противопоставление двух духовных сфер - провинции и столицы как хаоса /Петербург/ и космоса /Диканька, Полтава, Миргород/.

В романтизированном сознании 20-30-х годов ХІХ века эти и другие пространственные реалии переходили из географической категории в культурную, приобретая статус символов малороссийства и вызывая многочисленные исторические ассоциации.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Топоров В.Н. К понятию литературного урочища. //Литературный процесс и проблемы литературной культуры. - Уланы, 1988.

2. Угренев А. "Отечество нам - Царское Село" //Лирика ашикстов. - М., 1991.-с.3.

3. См.: Михальский Е.Н., Самойленко Г.В. Основание Гимназии высших наук князя Безбородко в Нежине//Литература и культура Полісся. Вип. 1.Ніжинська вища школа/1820- 1990/- Ніжин,1990.-с.6-35.

* * *

З.В.Кирилюк, Н.М.Жаркевич

К ПРОБЛЕМЕ СОЗДАНИЯ ЛЕТОПИСИ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА Н.В.ГОГОЛЯ

Как научный жанр летопись жизни и творчества писателя получила широкое распространение. И не случайно. Фиксируя мельчайшие подробности личной и творческой биографии писателя, летопись дает возможность проследить /насколько позволяют документы/ движение великой жизни от самых ее истоков, проследить процесс формирования писательского характера, зарождение художественных способностей и тем самым глубже проникнуть в глубины его творчества.

Как известно, предпринимались попытки составления летописи жизни и творчества Н.В.Гоголя. К их числу следует отнести известные работы Кирпичникова "Опыт хронологической канвы Н.В.Гоголя" [М.,1902], В. Вересаева "Гоголь в жизни" [М.,1933], "Даты жизни и творчества Н.В. Гоголя" Г.С.Винниградова, опубликованные в 14-томном Академическом собрании сочинений Н.В.Гоголя [М.-Л.,1940]. Однако, ни одна из этих попыток не может быть признана удовлетворительной, поскольку целый ряд фактов и дат писательской биографии оказались в названных работах пропущенными или указанными неточно, некорректно. Например: 1819-1820 г. Н.В.Гоголь после

смерти брата Ивана /умер летом 1819 г./ учится в Полтаве / где именно не установлено/ [1].

Особенно бедно и неполно представлены в названных работах годы детства, время обучения в Полтавском поветовом училище и Нежинской гимназии высших наук.

Между тем в жизни великого человека нет мелочей. Как утверждал в свое время историк Ф.Туманский, "иногда самая краткая записка, самое маловажное обстоятельство, развивает великий свет в бытописании". [2]. Отсюда тот интерес, который представляют для исследователей именно детские и юношеские годы писателя. Весьма справедливо и убедительно замечал об этом один из первых его биографов Н.П.Кулиш: "Если последующая внутренняя жизнь Гоголя была столь разнообразна в своих движениях, столь богата умственными представлениями, столь благоуханна цветами сердца, то корней всего этого надобно искать в темной и таинственной почве детства, ибо в организме ребенка скрывается уже человек и первые движения детского ума нередко проявляют те идеи, для распространения которых гениальная натура призвана в мир" [3]. Необходимость создания полной "Летописи жизни и творчества Н.В.Гоголя" сегодня особенно ошутима.

В последние годы появилось немало работ, помогающих решению данной проблемы. Таковы статьи Ю.В.Манна, В.В.Федотова, Е.Смирновой, О.К. Супрунчук [4]. И все же создание гоголевской летописи, и особенно ее полтавском и нежинском периоде продолжает представлять немало трудностей, ввиду специфики материала, на котором она может основываться, поскольку, документально засвидетельствованные факты далеко не исчерпывают круг сведений, необходимых для того, чтобы сделать вывод о мировосприятии, интересах, особенностях натуры юного Гоголя. Воспоминания современников нередко дают противоречивые сведения.

Строгое следование требованиям жанра летописи привело к тому, что в первых попытках создания "хронологической канвы" фиксируются лишь документально засвидетельствованные события в письмах, рапортах, ведомостях. Рассказы о беседах, о первых творческих опытах, о театральных хлопотах и представлениях, об отношениях с педагогами и с учениками, если о них не упоминается в письмах, остаются за пределами летописи.

Необходимость ввести в летопись максимум сведений требует отступления от строгих требований жанра и введение наряду с хронологией по дням и месяцам и более пространные временные периоды, которые характеризуются возникновением, развитием или угасанием тех или иных интересов, стремлений, занятий, представления о которых дают прежде всего мемуары.

О студенческих годах Гоголя есть немало воспоминаний, содержащих интересные факты и характеристики, поэтому приступая к работе над летописью, необходимо определить основные принципы методики работы над мемуарами.

Учитывая субъективность этого жанра, возможность ошибочных сведений из-за погрешности памяти, необходимо каждый факт проверить, по возможности, по другим источникам. Это особенно важно при наличии существенных противоречий в воспоминаниях современников. Они, с одной стороны, затрудняют выяснение истины, с другой - помогают глубже раскрыть особенности личности, определить характерные и случайные черты. Нередко противоречивые суждения свидетельствуют о неординарности, сложности личности, которая разными современниками воспринималась в каком-то одном ракурсе. Одни мемуаристы отмечали застенчивость, замкнутость юного Гоголя, иные свидетельствовали о том, что он был инициативен, вокруг него группировались те, кого увлекали его идеи и начинания. Изучение и сопоставление субъективно интерпретированных фактов позволит не только выяснить их истинную сущность, но и уточнить хронологию. Некоторые незначительные замечания разных мемуаристов, казалось бы, о разных вещах могут помочь в определении времени важных эпизодов жизни Гоголя. Например, замечания в одном источнике, что Гоголь после окончания учебного года ездил на ярмарку и мимолетное упоминание в рассказе другого современника о вещи, привезенной им с ярмарки, позволяют соотнести события, расположить их в одном хронологическом ряду. При этом по другим источникам нужно удостовериться, что речь идет об одной ярмарке. Даты первых упоминаний в письмах Гоголя о театре и сообщении о представлениях на масленице позволяют определить временной диапазон, связанных с театральными хлопотами событий, о которых вспоминают соученики. Для уточнения дат основания могут служить не только записи в "Книге всякой всячины", но и их последовательность, месторасположение.

Способы и приемы определения датировки событий многообразны и диктуются характером материала и наличием косвенных данных.

Практически методика работы над источником может быть показана на примере освоения "Воспоминания" А.П.Стороженко, которое было опубликовано в 4-м № "Отечественных записок" за 1859 год. Автор рассказывает о встрече с Гоголем в поместье одного из соседей, доброго знакомого их родителей. Статья содержит интересные факты, но из-за отсутствия датировки факт знакомства двух писателей не учтен ни в "Хронологической канве" Кирпичникова, ни в "Датах жизни и творчества Н.В.Гоголя", составленных Г.С.Виноградовым.

Ценность "Воспоминания" А.Стороженко заключается не только в констатации факта личных контактов, главное то, что в восприятии А. Стороженко органично сливаются в одном характере черты, упомянутые в других источниках и казавшиеся взаимоисключаемыми.

В описании Гоголя в среде поместных дворян, в общении с крестьянами, в деталях его поведения обнаруживаются те же свойства характера и манеры, которые прямо или косвенно раскрываются в воспоминаниях его соучеников.

В поведении Гоголя среди гостей обнаруживаются, казалось бы, противоречивые, но по-видимому, действительно присущие юному Гоголю черты: он скован и смущен, "сидел, как на иголках, понурившись, краснея и хмурясь" [5], "он был очень неразвязан, неловок, краснел, конфузился" [5]. Вместе с тем он известен соседям как остроумный насмешник, не лишенный артистических способностей. В эпизоде ссоры за столом Гоголь удачно передразнивал спорящих, "добавлял к их речам свои слова очень кстати и строил гримасы" [5]. А.Стороженко в своем рассказе отразил такие свойства личности будущего писателя, которые впоследствии подтверждались свидетельствами соучеников Гоголя. В эпизоде с крестьянской Мартой обнаруживается склонность юного Гоголя к мистификации. В 1880 году Т.Г.Пашенко [6] описывает эпизод с Риттером, в котором угадывается та же манера поведения.

Рассказ А.Стороженко в живой картине общения с крестьянами представляет симпатии и интерес Гоголя к простым людям, о чем с недоброжелательностью писал и В.Любич-Романович [7]. У Стороженко раскрывается суть интереса

писателя к народу: "Сколько юмора, ума, такта! - сказал с восторженным восторгом Гоголь, восхищаясь поведением Остапа в инциденте с Мартой, - "он поступил, как самый тонкий дипломат" [5]. Гоголь признается, что готов слушать Остапа "трои сутки сразу, не спать, не есть". "Это живая книга, клад!" - восклицает он [5]. Автор вспоминает, что был поражен тем, как Гоголь успел "так хорошо изучить характер поселян" [5] и с каким чувством он к ним относился: "Лицо Гоголя горело ярким румянцем; взгляд сверкал вдохновенно; веселая, насмешливая улыбка исчезла и физиономия его приняла выражение серьезное, строгое" [5]. Эти замечания раскрывают, объясняют смысл свидетельства о том, что Гоголь на праздники всегда уходил в Метерки к знакомым и другие сведения о его отношении к простым людям.

Непродолжительность общения не помешала мемуаристу отметить и склонность Гоголя к творчеству, и то, что он записывал пословицы и поговорки, меткие слова во время беседы с крестьянами, и манеру писать, скрываясь от постороннего взгляда. Эти особенности начинающего писателя отмечались и его соучениками. Все это представляется убедительным свидетельством достоверности "Воспоминания". Тем не менее в процессе определения даты встречи Стороженко с Гоголем выясняются факты, внушающие сомнение в реальности, если не сказать, то некоторых утверждений.

По ряду признаков дата встречи определяется довольно легко. На вопрос о том, долго ли Гоголю оставаться в лицее он отвечает: "Еще год!" Комментатор издания "Гоголь в воспоминаниях современников" пишет: "Встреча, описываемая Стороженко, относится, очевидно, к лету 1827 г. Об этом свидетельствует ряд деталей: определение возраста Гоголя "лет восемнадцати", разговор о персидской войне и, наконец, самое существенное: замечание Гоголя, что через год "он заканчивает свою учебу в Нежине" [5]. Идя этим путем, можно определить и месяц по замечанию "Июльское солнце высоко стояло над горизонтом" [5]. Можно определить и день по святым - гости съехались на именины к Ивану Федоровичу Г-му.

И все же проверка этих данных другими объективными фактами дает неутешительные результаты: рассказ автора об обстоятельствах его жизни не совпадает с его биографическими

данными и заставляет сомневаться, что такая встреча могла состояться в то время.

Стороженко пишет, что встреча произошла сразу же после того, как он закончил курс обучения, т.е. до военной службы. Это играет существенную роль в рассказе: "Отец мой, предполагая определить меня в военную службу, во избежание излишних издержек, в последнее время не поновлял моего гардероба, и я был в большом затруднении исполнить волю отца, то есть одеться поопрятнее", - пишет он. С одеждой Стороженко связаны и шутки Гоголя над товарищем.

Упоминание об огромном интересе к полученному в подарок рубью, тоже свидетельствует, что описан эпизод из жизни Стороженко до службы. Однако, известно, что Стороженко учился в Харьковском пансионе для дворянских детей с 1821 по 1823 год. Следовательно, по данным его биографии встреча эта могла произойти в 1823 году, когда Гоголь окончил 4 класс. До окончания оставался не один год, а четыре. Маловероятно, что это происходило в 1823 году потому, что характер отношений Гоголя и Стороженко, поведение, интересы, лидерство Гоголя - все это едва ли возможно в общении 14-летнего отрока и 18-летнего юноши. Не мог 14-летний Гоголь представить товарища чиновником, приехавшим взывать недоимку. К словам мальчика не отнеслась бы серьезно Марта.

Четыре года спустя маловероятная ситуация становится вполне возможной. В 1827 г. Гоголю было 18, а Стороженко - 22 года. Не внушает сомнения ни возможность лидерства, ни взрослые разговоры и реакция Гоголя.

Но в 1827 году эта встреча не могла произойти потому, что А. Стороженко с 1824 года /по другим источникам с 1823/ был на военной службе.

Предположение, что встреча произошла в 1827 году во время службы Стороженко /а не после окончания учебы/, опровергается тем, что в "Воспоминании" речь идет о юноше, целиком подчиненном воле отца, а не об армейском офицере. Кроме того, известно, что летом 1827 года Стороженко ездил по разным местам на Днепре. О.Огоновский, сообщает о том, как Стороженко собирал исторический материал для своих произведений, писал: "В 1825 р. стояв Сороженко зі своїм полком в Немирові... познався також з 96 літнім запорожцем Микитою Коржем, навестивши його 1827 р. в селі Михайлівце Катеринославської

губернії. Се бо хотів вон подивитись на Ненаситинський порог, а зводтоля водою по Дніпру спуститись до слобод Капуловки та Покровской, і оглянути ті місця, де колись були запорожські коші" [8].

В результате сопоставления известных фактов не только не выясняется дата встречи, но устанавливается сомнительность утверждений, уже вошедших в научный обиход и воспринимаемых гоголеведами с полным доверием.

В ходе работы над летописью жизни Гоголя выясняется, что ряд проблем требуют специального исследования. В данном случае необходимо предпринять розыск дополнительных материалов. Это может быть послужной список Стороженко, история его рода этого периода, его переписка, попытаться выяснить, кто скрывается под именем Иван Федорович Г...о или Г...н? Кто из соседей мог присутствовать на именинах? Нет ли переписки кого-либо из них? Однако это уже предмет специального исследования, которое может быть предпринято биографом, изучающим личные контакты писателей.

В процессе работы над Летописью могут обнаружиться косвенные доказательства, подтверждающие или уточняющие сведения, приведенные мемуаристом. В этом случае в Летописи достаточно указать логически вытекающую из рассказа дату и отметить, что она вызывает сомнение и почему.

Созданная по такой методике Летопись, не только даст представление о жизни Гоголя, его характере, интересах и творчестве, но и наметит проблемы дальнейшего исследования жизни и творчества писателя.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Гоголь Н.В. Полн.собр.соч.: В 14 т. Т.Х,-М.,-Л.,1940,-С.12.
2. Цит.по кн.: Н.Лернер. Труды и дни Пушкина.-СПб.,1910,с.
3. Кулиш Н.П. Записки о жизни Гоголя: В 2-х т. Т.1.-СПб., 1856,-С. 58.
4. Манн Ю. Новые факты биографии Н.В.Гоголя.//Вопр.лит.-1961,-№8; Федотов В.В. Новые материалы о пребывании Н.В.Гоголя в Полтавском училище.// Вестник Моск. ун-та,-1988.-№3; Супронюк О.К. Из комментариев к письмам Н.В.Гоголя.// Рус.л-ра,- 1989,- №1.

5. Стороженко А.П. Воспоминания //Гоголь в воспоминаниях современников.- М.,1952.- С.50.

6. Рассказ современника и соученика Гоголя // "Берег"- 1880,- 18 декабря.-№268.

7. См.: Исторический вестник,-1890, N12. Там же: 1902,- Т.IXXXVII-№2.

8. Огоновський Омелян. Історія літератури руської.- Львов,1981,- С. 308-309.

* * *

О.В.Мишуков,С.Б.Вольский

ПРОБЛЕМА ИСТОРИЗМА В ЭПИСТОЛЯРНОМ НАСЛЕДИИ Н.В.ГОГОЛЯ

Предмет нашего рассмотрения в данной работе - письма Гоголя - воспитанникам Нежинской гимназии высших наук /период с 1821 по 1828 г./

В начале XIX века письмо было особым литературным жанром. В письмах раннего Гоголя перед нами выступает уже формирующийся писатель, правда еще с неокрепшим мировоззрением, жизненным и творческим опытом. Знакомство с письмами этого периода необходимо для того, чтобы понять и проследить путь Гоголя к "письмам" другого рода - "Избранным местам из переписки с друзьями".

Нас интересуют письма молодого Гоголя прежде всего с точки зрения их историзма. Исследователи не раз отмечали, что историзм является важнейшей особенностью новой русской литературы. При этом исходной точкой истории называли творчество А.С.Пушкина. Нам кажется, что более верной является мысль о том, что исходная хронологическая граница историзма в русской литературе - конец XVIII- начало XIX века, т.е. период непосредственно предшествующий и подготавливающий выступление декабристов в России и Украине.

Стихийный рост историзма в рамках литературного процесса начала XIX века получил свое развитие во многих жанрах литературы. На наш взгляд, тщательное изучение эпистолярного наследия этого периода может доказать, что историзм

проявляется в допушкинский период. Письма Гоголя-нежинца не исключение в этом ряду. Сразу же оговорим, что характер историзма в эпистолярном жанре несколько иной, чем в традиционной иерархии жанров художественной литературы.

Г.П.Макогоненко справедливо отметил большое значение изучения истории самого понятия "историзм". "Насущная необходимость истории историзма очевидна. Ее отсутствие свидетельствует о неразработанности этой важнейшей проблемы".

Вспомним, что особый интерес к истории Отечества стал пробуждаться в русском обществе именно в начале XIX века. Это и Н.И.Новиков, и А.Н.Радищев, и Н.М.Карамзин, и поэты-декабристы. В.Г.Белинский пишет: "История есть наука нашего времени /.../, она уже успела сделаться господствующей наукой времени, альфой и омегой века."

В письмах Н.В.Гоголь стремится показать не только социальную, но и историческую обусловленность человека. Историзм эпистолярного наследия раннего Гоголя предполагает развитие действительности, показ ее изменчивости. В них прослеживается характерная для эпистолярного жанра манера начала XIX века: от бытовой и биографической конкретности их автор стремится к конкретности философской. С особой силой это проявляется позднее, но начало было положено уже в нежинский период. Характер историзма можно определить так - от внешнего отображения жизни к внутреннему раскрытию эпохи в ее развитии.

Для 10-20-х г. XIX века было характерно и всеобщее увлечение литературой, искусством. Письма Гоголя-гимназиста отражают этот процесс ярко и самобытно. В них чаще всего упоминаются Мольер, Фонвизин, Коцебу, Писарев, Княжнин, Пушкин. Несколько наивно, но исторически объективно оценивает он бесперспективность нежинского обывателя: "Они задавили корою своей земности, ничтожного самодоволия высокое назначение человека". В письмах к родным Гоголь дает беспощадную характеристику системе тогдашнего обучения в гимназии, критически оценивает бесперспективность столь нелепого способа обучения и воспитания.

В период обучения Гоголя в гимназии в непосредственной близости от Нежина вспыхнуло восстание Черниговского полка. В октябре 1827 г. в письме к родственнику П.К.Косыревскому Гоголь упоминает имя генерала Л.Ю.Ротта, жестоко подавившего

восстание декабристов в Украине. В середине того же 1827 г. Гоголь допытывает в письме Косяревского: "Не слыхал ли чего нового о происшествиях по армии?"

После подавления восстания декабристов в Нежинской гимназии вспыхнуло так называемое "дело о вольнодумстве". Среди привлеченных по нему был любимый профессор Гоголя - Белоусов, о котором он с жаром пишет в своих письмах к родным и друзьям. От него воспитанники впервые почерпнули сведения о естественном праве народов. В одном из писем Гоголь обещает даже посвятить себя юриспруденции.

Письма Гоголя-нежинца представляют несомненную эстетическую и историческую ценность. Отражение истории страны в письмах этого периода, намечающаяся глубина в постижении исторического процесса, позволяют говорить о попытке прорыва к историзму. Они помогают понять дальнейшие успехи Гоголя на этой стезе: преподавание истории, статьи и записки об историческом образовании, исторической науке в России, по главное - проникнутые духом подлинного историзма художественные произведения писателя.

* * *

О.К.Супрунюк

ИЗ РАЗЫСКАНИЙ О Н.Ю.АРТИНОВЕ, АВТОРЕ ВОСПОМИНАНИЙ О Н.В.ГОГОЛЕ И Н.В.КУКОЛЬНИКЕ В НЕЖИНСКОЙ ГИМНАЗИИ

Воспоминания Н.Ю.Артинова [8] о Гоголе и Кукольнике в Нежинской гимназии, записанные Люмацевичем, были представлены читателям журнала "Русский архив" как рассказ бывшего воспитанника Нежинской гимназии, который, по свидетельству публикатора, обучался там "в одно время с Гоголем, Гребенкою и Кукольником", одним курсом раньше Гоголя [1]. Эти мемуары получили широкое распространение в научной и научно-популярной литературе, их используют многие исследователи нежинского периода творчества Гоголя [2]. Однако до сих пор не предпринимались попытки собрать более подробные (по сравнению с представленными при публикации

мемуаров) сведения о Н.Ю.Артинове. Восполнение этого пробела и является целью настоящего сообщения.

Осведомленность Н.Ю.Артинова по части бытовых реалий, подробностей биографии ряда воспитанников и преподавателей Нежинской гимназии высших наук обнаруживает в нем человека, хорошо информированного о событиях, происходивших в этом учебном заведении времен обучения Гоголя. Но наши попытки разыскать в архивных материалах хоть какие-то сведения о нем как о воспитанике гимназии не увенчались успехом. Ни в списках учеников, ни в ведомостях об обучении и поведении их, ни в журналах конференций гимназии упоминаний о нем обнаружить не удалось [3]. Кстати, П.Владимиров уже обращал внимание на то, что фамилия Артинова отсутствует в списках выпускников 1827 года и более поздних [4].

Документы позволили установить, что воспитанниками гимназии были родные братья Николая Юрьевича - Ананий и Петр, поступившие вольноприходящими учениками 1 августа 1824 года и уволившиеся в конце 1826 года [5]. Во время учебы они служили в должности переписчиков бумаг дел хозяйственного правления гимназии: Ананий - с 1 по 13 января 1825 года [6], Петр - с 13 января 1825 года по 30 сентября 1826 года [7]. В прошении Петра Артинова об увольнении с этой должности отыскан след Н.Ю.Артинова. Там содержалась просьба выдать жалование подателя под расписку его брату, учителю Нежинского Александровского греческого училища Николаю Артинову [8].

Следовало продолжить поиски в архиве Нежинского училища (действовало с 1811 года). В аттестате, выданном 9 апреля из этого училища ученику третьего класса греку Николаю Юрьевичу Артинову, указано, что, будучи зачисленным в учебное заведение 3 января 1817 г., он обучался предметам: российской грамматике, географии, русской и всемирной истории, арифметике, греческому и немецкому языкам, а также закону божию. Вел себя очень скромно; при публичном испытании имя его было провозглашено с похвалой; награжден книгою. С 1 сентября 1823 г. Н.Ю.Артинов - учитель начал российского и греческого языков этого же училища [9]. Штатным учителем с выдачей жалования он был официально утвержден Харьковским университетом 16 декабря 1825 г. [10].

В его формулярном списке от 6 мая 1830 г., хранящемся в том же архиве, содержатся сведения, что Н.Ю.Артинов является

учителем греческого, русского языков и арифметики в первом классе Нежинского Александровского греческого училища; он роду имеет 25 лет; из нежинских греков; у его родителей в Нежине два небольших каменных дома и до двух десятин пахотной земли [11].

Изложенные материалы позволяют утверждать, что в Нежинской гимназии высших наук Н.Ю.Артинов не учился. Информацию же о событиях, происходивших в ней, он получал, очевидно, прежде всего через братьев. Кроме того, он возможно, посещал отдельные лекции в гимназии.

Установление мистификации Н.Ю.Артинова является основанием для предположения о том, что опубликованными в "Русском архиве" воспоминаниями - он в то время, по информации Л.Мацевича, отставной учитель Кишиневской гимназии [12] - стремился запечатлеть для читателей свою (ни самом деле, мнимую) принадлежность к однокашникам Гоголя и Кукольника по Нежинской гимназии. Расчет оказался верным - благодаря существованию рассматриваемых мемуаров о Н.Ю.Артинове иногда вспоминают по крайней мере гоголеведы.

С другой стороны - об этом следует сказать особо - мистификация Н.Ю.Артинова не должна рассматриваться как свидетельство недостоверности мемуаров по части изображения Гоголя и Кукольника в Нежинской гимназии. Соотнесение публикации в "Русском архиве" с другими печатными и рукописными источниками для изучения данной проблематики позволяет утверждать обратное [13]. Близость Н.Ю.Артинова к нежинской бытовой среде Гоголя и Кукольника несомненна [14]. Доказательством аутентичности, независимости его воспоминаний от существовавших к 1877 году публикаций является, в частности, приведение им ряда сведений первоисточникового характера, подтвержденных только позднейшими архивными разысканиями.

ИСТОЧНИКИ:

1. Мацевич Л. Гоголь и Кукольник в Нежинской гимназии: (Мемуары Н.Ю.Артинова в записи Л.Мацевича) // Русский архив.-1877.-Кн.3.- с.191-194. Данная публикация принадлежит к разряду "мемуарных записей". Автором в таких случаях считается не создатель записи, а то лицо, чей рассказ записан.

См.:Тартаковский А.Г. 1812 год и русская мемуаристика: Опыт источниковедческого исследования.-М., 1980.- с.57-64.

2. Напр., см.:Шенрок В.И. Ученические годы Гоголя: Биографические заметки. -М., 1887.-с.64; Петухов Е. Гимназия высших наук кн.Безбородко в Нежине. 1820-1832: Исторический очерк.-СПб., 1895.-С.47; Н.В.Гоголь в письмах и воспоминаниях /Сост. В.Гиппиус.-М.,1931.-с.15-16; Н.В. Гоголь. Полное собрание сочинений: В 14 т.- М.; Л., 1940.- Т.10.- с.13,406; Иофанов Д. Н.В.Гоголь: Детские и юношеские годы.- Киев, 1951.- С.203; Машинский С. Гоголь и "дело о вольнодумстве".-М., 1959.- С.15,47, 72.

3. Его однофамилец и, возможно, родственник Николай Христофорович Артинов учился в гимназии с августа 1825 г. по январь 1832 г. См.: Отдел Госархива Черниговской области в г.Нежине.- Ф.378.-Оп.1.- Д.1237.-Л.68 /прошение о зачислении/; Ф.377.-Оп.1.-Д.22.-Л.134 /прошение об увольнении/.

4. Владимиров П. Из ученических лет Гоголя.-Киев, 1880.- с. 5-6.

5. Отдел ГАЧО в г.Нежине.-Ф.377.-Оп.1.-Д.57.-Л.6;Д.88.-Л. 99; Центральный государственный исторических архив Украины в г.Киеве.-Ф.2162.-Оп.1.-Д.454.-Л.155.

6. ЦГИА Украины в г.Киеве. Ф.2162.-Оп.1.-Д.422.-Л.54.

7. Там же.-Л.88; Отдел ГАЧО в г.Нежине.- Ф.377.-Оп.1.-Д. 173.-Л.52.

8. Там же. Следует зафиксировать вариативность в написании фамилии мемуариста : Артинов /во всех документах 20-30-х годов XIX в.; таково же написание и фамилии его родственников/ и Артынов /в формулярном списке 1853 г. и в публикации "Русского архива"/. Здесь принимаем первый вариант написания.

9. Отдел ГАЧО в г.Нежине.-Ф.-220.-Оп.1.-Д.1.-Л.91.

10. Там же.- Д.3.-Л.108.

11. Там же.

12. Имеется архивное свидетельство о том, что Н.Ю.Артинов переехал из Нежина в Кишинев в 1835 г. См.: Российский государственный исторический архив.- Ф.733.-Оп.78.-Д.655.-Л. 50-55 /Формулярный список о службе инспектора Кишиневской гимназии коллежского советника Николая Артинова от 31 января 1853 г./.

13. Подробное освещение результатов этой работы не входит в задачи данного сообщения. В литературе же на этот счет имеется

лишь беглое указание С.Машинского на то, что в воспоминаниях Н.Ю.Артинова содержится ряд деталей, отсутствующих в других источниках. См.:Машинский С. Предисловие // Гоголь в воспоминаниях современников - М., 1952.-С.13.

14. Важно попутно заметить, что мемуары Н.Ю.Артинова напоминают о необходимости подробного исследования давно намеченной темы контактов Гоголя-гимназиста с нежинской греческой колонией.

* * *

Ю.Н. Давиденко

К.БАЗИЛИ И ЕГО ОЧЕРКИ О БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ

В 1820 году в небольшом провинциальном украинском городке Нежине была открыта Гимназия высших наук князя Безбородко. Именно с этого периода исчисляет свою историю Нежинская высшая школа. Гимназия высших наук была своеобразным культурным центром в 1-й половине XIX века. На Левобережной Украине ей принадлежало ведущее место в области просвещения. Это обуславливалось многими факторами и прежде всего тем, что в гимназии трудились многие талантливые, знающие профессора, получившие образование в известных университетах мира. Был прекрасно организован и продуман учебный процесс, а именно он занимал определяющее место в формировании эстетических взглядов и художественных вкусов гимназистов. В стенах гимназии за сравнительно короткий период сформировались крупные русские и украинские писатели: Н.В.Гоголь, Н.Кукольник, Е.Гребенка, В.Любич-Романовский, Н.Прокопович, фольклорист П.Лукашевич и много других известных писателей, поэтов, деятелей культуры, которые внесли значимый вклад в развитие литературы, истории, фольклористики и других научных дисциплин.

Исторически закономерно, что на базе Нежинской высшей школы сформировалась Нежинская филологическая школа. Это яркая страница в истории отечественной литературы, языкознания, литературоведения. "Имена выдающихся ее представителей не меркнут с течением времени, ибо вклад их в изящную словесность, славистику настолько велик, что без

наследия не могут обойтись сегодня многие направления в литературе, науке". [1]

Одним из ярких представителей Нежинской филологической школы был Константин Михайлович Базили /1809-1884/ - известный литератор, дипломат, автор серии историко-публицистических книг о Ближнем Востоке.

Первые литературные пробы К.Базили относятся ко времени учебы его в стенах Нежинской гимназии высших наук князя Безбородко. Вместе с Н.Гоголем он выпускал рукописный журнал "Северная заря", а с Н.Редкиным, В.Тарновским и В.Любичем-Романовичем занимался составлением "полной всемирной истории" из переводных произведений. К.Базили принадлежит более тысячи страниц текста, посвященных истории Востока. В старших классах гимназии он начал писать стихи на русском языке в духе байроновской поэзии. "Хотя стихи эти никогда не были в печати, но некоторые из них были недурны", - вспоминал позже его однокурсник И.Халчинский. Следует отметить, что гимназический опыт послужил К.Базили хорошим уроком и в позднейших занятиях литературой и историей.

Серьезная литературная деятельность К.Базили начинается в 30-е годы. Она напрямую связана с созданием в литературе в это время научно-популярных и очерковых произведений. Все они в творчестве Базили объединены одной темой - темой Востока, его исторического, геополитического и культурного развития. Эта тема всегда была интересна для России, ее интеллигенции в силу острых социально-политических событий, которые происходили в странах этого региона.

Интерес к Востоку у К.Базили появился еще в гимназические годы, а дипломатическая работа в Греции, Сирии, Палестине дала возможность изучить Восток в историческом, политическом, экономическом аспектах.

Первая книга, которая открывает сериал произведений, посвященных Ближнему Востоку; - это двухтомник "Архипелаг и Греция". Она была издана в 1834 году. Работа эта является описанием путешествий автора по Греции, по своей родной земле, которую он должен был оставить в годы борьбы с турками, так как ему грозила смертельная опасность, и эмигрировать в Одессу, а затем в Нежин. Свежие следы народной борьбы, воспроизведенные К.Базили в книге, придавали какую-то новую жизнь и рассказам о древностях.

Во втором томе вышеупомянутой книги автор описывает свое участие в военных действиях у берегов Локодемонии, повествует о своей дипломатической миссии. По предмету, по слогу и содержанию оба тома произвели на русскую читающую публику большое впечатление как содержанием, так и манерой повествования. "В Москве думали, что Базили - это псевдоним, под которым скрывался какой-нибудь известный литератор", - вспоминал сокурсник К.Базили И.Халчинский. [2]

Высоко оценила эту работу и литературная критика. Ее называли "оригинальной книгой". Отмечали хороший и легкий слог. Журнал "Библиотека для чтения", начавший выходить в Санкт-Петербурге в то время, посвятил ей несколько откликов. Доброжелательное отношение читателей и критиков к первому труду, воодушевило автора на новые замыслы. В 1835 году К.Базили издал книгу в 2 томах "Очерки Константинополя", а в 1836 году - третье свое сочинение, тоже в 2 томах, под заглавием "Босфор и новые очерки Константинополя". Это был значительный вклад в литературу о Востоке, так как ни до появления этих книг, ни после невозможно было найти в научной исторической литературе книг равного достоинства. К.Базили в предисловии к очеркам отмечал, что он не ориенталист и в те годы, когда он издавал свои книги, он даже не говорил по-турецки. Однако это не помешало писателю познать Восток. Автор опирался на научные работы, а более всего на классические творения Мураджи д'е Океона о мусульманском правоведении. Тщательное изучение работ по истории Востока и их грамотное использование дало свои плоды. Под видом личного увлекательного рассказа в этих очерках затаено гораздо больше исторической истины, чем во многих учениях и политических книгах, которыми наводнила Европу всемирная литература.

Новые книги К.Базили также получили положительную оценку в периодической печати представителей различной общественной литературной ориентации. В.Г.Белинский писал, что "Очерки Константинополя" читаются с интересом, ни на минуту не ослабевающим: в книге мы видим живую Турцию".

Русского читателя очерки К.Базили привлекли новизной материала и своеобразной художественной спецификой. Автор открывал для русской читающей публики Грецию, Константинополь, а биографические детали и личность самого

писателя, который смотрит на все события своим взглядом, делали книгу более увлекательной.

Очерки сделали К.Базили известным в литературе. В Петербурге он ведет блестящую светскую жизнь. Его можно было видеть в обществе Плетнева, Жуковского, Пушкина, Одоевского, Шишкова.

В 30-е годы К.Базили принимал деятельное участие в издании "Энциклопедического лексикона" А.Плюшара, "Военной энциклопедии", где были помещены многие его статьи на исторические и литературные темы. Из многих статей, напечатанных в "Энциклопедическом лексиконе" Плюшара, следует отметить статью "История Венецианской республики".

Литературная деятельность К.Базили была многосторонней. Известен он и как переводчик. В то же время в содружестве с Башлуцким и Строевым он перевел с французского "Путешествие вокруг света" Дюмон-Дервиля.

В 1839 году вновь осложняется обстановка на Востоке. Началась война. Предметом раздора была Сирия. К.Базили был назначен консулом в Сирии, а с 1844 года - генеральным консулом. Пробыл он в этой стране до 1853 года. Сам Базили вспоминал: "Это были лучшие годы моей жизни". [3] Во время своего пребывания в Сирии он занялся историческими изысканиями о крае, изучал начала арабского гражданского общества.

Плодом этих исторических изысканий явилась книга "Сирия и Палестина под турецким правительством в историческом и политическом отношении". Работа эта была написана в 1847 году. В 1854 году Н.Прокопович хотел издать ее, но К.Базили забрал рукопись из типографии по неизвестным причинам. Книга увидела свет лишь в 1862 году, в типографии Л.Нитче в Одессе, куда переехал жить писатель после ухода на пенсию. Эта книга занимает особое место в творчестве К.Базили. Она завершает серию работ, посвященных историческим проблемам Ближнего Востока. Кроме того, это было одно из серьезных исследований проблемы в XIX веке. Книга не потеряла своего значения до настоящего времени. Автором был обработан и систематизирован гигантский исторический материал. Константин Базили пишет: "Передаю публике плод добросовестного исторического и практического изучения края" [3].

К.Базили опирается на научную литературу по данной проблеме, которая существовала в то время. Автор ознакомился с целым рядом работ французских, английских историков, археологов, статистов. Использовал арабскую хронику "Бустроес". Внимательно и полно изучил он источники, проверил каждый факт, каждое слово, цифру. В своем вступлении к вышеупомянутой работе К.Базили дает критическую беспристрастную оценку всей научной литературе, которую он творчески использовал. Ламартина, книгами которого зачитывалась вся Европа, Базили критикует за идеализацию Востока, отмечая, что "описания напыщены и однообразны" [3]. Внимательно изучил автор работу по статистике края Боуринга, изданную английским правительством в 1800 году. К.Базили отмечает богатство статистического материала, но тут же говорит, что "о племенах и крае, собственно, Боуринг ничего не успел распознать" [3].

Высоко оценивает труд Вольнея. Указывает, что Вольней один среди своих предшественников вник в политический быт сирийских племен. Но критикует книгу за отсутствие "всякого религиозного чувства и скептицизм" [3].

В своей работе К.Базили четко формулирует свое литературное кредо. "Опыт жизни, службы, учения и путешествий, - пишет К.Базили, - убедили меня, что в литературном мире не всякий писатель вправе предлагать свету оттиски собственных впечатлений"[8]. И далее: "Нужно смотреть на факты с хладнокровием математика перед цифрами, отбросив от себя предрассудки своей эпохи, своего воспитания". Это хладнокровие, беспристрастность при изложении исторического материала и делает труд К.Базили чрезвычайно ценным и полезным для исторической науки. Книгу "Сирия и Палестина" высоко оценили литераторы П.А.Вяземский, Н.Прокопович. Н.В.Гоголь, ознакомившись с книгой в рукописи, сообщал в своем письме Жуковскому: "Базили написал удивительную вещь, которая покажет Европе Восток, в его настоящем виде. Знаний бездна." [4].

Книга эта заняла видное место в истории литературы и до сих пор является ярким образцом историко-очерковой, документальной прозы.

В 1856 году русская литературная общественность отметила 20-летие литературной деятельности К.Базили. Писатель был приглашен ко двору, обласкан императором.

Отойдя от дипломатической деятельности, К.Базили продолжает заниматься литературным трудом. В Париже он издает несколько сочинений собственно политического содержания. Это были две брошюры: одна на французском, а другая, небольшая, на русском языке. Все они были напечатаны без имени автора. Брошюры произвели большое впечатление в политическом мире. Эти работы требуют дальнейшего изучения, тщательного научного осмысления.

Творчество К.Базили носит специфический характер, но его нельзя отрывать от нежинской литературной среды, от ее системы формирования эстетических вкусов писателя, которые проявились в его литературных работах.

В историю литературы К.Базили вошел не только как яркий мастер историко-очерковой документальной прозы, но и как неповторимая личность, дипломат, патриот своей Родины. Литературное достоинство его работ несомненно. Богатый исторический материал, непринужденность и мастерство его изложения, легкий слог, верность и точность фактов, свой взгляд на историческое развитие Востока - все это делает исторические труды Базили чрезвычайно ценными и полезными для исторической науки. Книги Константина Базили можно рекомендовать исследователям, студентам и всем, кто интересуется проблемами исторического развития Востока. Об этом мечтал и сам Базили: "Если работы мои будут включены в разряд материалов, изучение которых полезно при исследовании вопроса о судьбах Востока, то труд мой не потерян" [3].

ЛИТЕРАТУРА:

1. Самойленко Г.В. Нежинская филологическая школа. - Нежин, 1993. - С.:5
2. Халчинский. К.Базили //Лицей князя Безбородько.-Спб., 1859.
3. Базили К.М. Сирия и Палестина под турецким правительством в историческом и политическом отношении.-Одесса, 1862.-С.1.
4. Базили К.М. Сирия и Палестина. Вступление.

5. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений. Т.7.-М.,1979. - С.52-53.

* * *

О.М.Ковальчук

М.О.ЛАВРОВСЬКИЙ -- РЕФОРМАТОР ВИЩОЇ ШКОЛИ У НІЖИНІ

У січні 1875 року з Харкова до Ніжина приїхав М. Лавровський аби взяти на себе провідну роль у реформуванні ліцею в інститут і став першим його директором. Він був ніби створений для цієї ролі, яка випала на його долю. Багатий педагогічний досвід, великий авторитет вченого-теоретика і блискучого організатора, досягнення значних результатів у пошуку оптимальної системи освіти дали йому можливість успішно справитись з нею.

Першочергове своє завдання як директора він вбачав у доборі кадрів, організації сильного викладацького колективу, бо успіх викладання, на його думку, "прежде всего обуславливается достоинством учителя" [1]. Побутові ж умови: дорожня житла, віддаленість його від учбового закладу, труднощі сполучення у зв'язку з необлаштованістю містечка /багнюка в осінньо-весняний період та снігові замети взимку/ - все це не сприяло притоківі кращих викладацьких кадрів до Ніжина. Тому Лавровський подбав перш за все про створення гарних побутових умов. За його клопотанням було дозволено влаштувати квартири викладачам при самому інституті. Це мало позитивні наслідки, бо не лише уможливило запрошення кращих викладачів, але й дозволило організувати їх духовне і культурне життя /викладачі регулярно збиралися разом, проводячи своє дозвілля/. Та й те, що наставники і учні були майже постійно разом, теж мало неабияке значення. Про те, як ретельно добирався викладацький склад, свідчить хоча б цей уривок з актової промови Лавровського у день відкриття інституту: "Знаком с каждым из них лично, а так же с предшествовавшей их ученою и педагогической деятельностью, я смело позволю себе выразить уверенность, что ими будет сделано для общего дела, к которому они призваны, все, что в пределах человеческих сил".

Не менш важливе завдання вбачав директор і в створенні гарної бази навчання. Бібліотека. Вона стала предметом постійних його турбот і піклування. На час прибуття його в лицей бібліотека налічувала 4043 назв у 12152 томах, а через сім років /час перебування Лавровського на посаді директора інституту/ вона вже нараховувала 16475 назв у 38622 томах. За наступні ж 18 років бібліотека збільшилась лише на 5963 назви у 15806 томах. Ці цифри говорять самі за себе. Цікавим щодо цього є свідчення професора А.Добіаша - сучасника Лавровського, його колеги: "Бывало, кончается октябрь месяц, и Н.А. уже объявляет в конференции о таком-то остатке, могущем быть употребленным на книги; начинается составление списков сочинений всеми преподавателями и самим директором, делается тщательный окончательный выбор и в конце декабря библиотека получает сразу крупное приращение". [2]

Привертає увагу в цьому спогаді ще одна деталь: опосередкована характеристика стилю роботи М.Лавровського як адміністратора. Так було заведено, що в інституті за час роботи його не було місця авторитаризмові. Колегіальність, доброзичливість, повага до думки, ініціативи, свободи іншого, висока вимогливість у першу чергу до себе - ось стиль роботи цього керівника. Ще уривок із спогадів того ж таки Добіаша: "Н.А. желал, чтобы все делалось в Институте в силу убеждения, а не в силу распоряжения." ... регламентировать каждый шаг не приходится: нужно дать свободу и самоопределению".[3] І ще: "Н.А. всегда держался того взгляда, что каждый должен вносить в дело свое понимание и выступать в нем как личность: лишь бы не было в нашей деятельности ничего отрицательного, а положительное каждый выработает сам".[4] Маючи широку освіту, він охоче ділився із викладачами дидактичним досвідом, допомагаючи колегам вдосконалити свою майстерність. Ці бесіди велись завжди відкрито, доброзичливо на загальному теоретичному ґрунті. Дбав він також і про посилення наукової діяльності інституту. З цією метою Лавровський виклопотав дозвіл на видання "Известий інститута".

Кожен відчував, що директор при своїй спостережливості здатен по-справжньому поцінувати характер, працю, талант. Такт адміністратора, прямота і задушевність, відкритість і розумна вимогливість допомогли Лавровському об'єднати, згуртувати по суті різних людей у сильний, монолітний викладацький колектив.

якому було під силу розв'язати складні завдання. А завдання й справді були складні: не тільки вдихнути життя у новостворений інститут, а й організувати при ньому зразкову гімназію. Останній Лавровський⁷ надавав дуже великого значення, вбачаючи її головне завдання, так само як і інституту, у підготовці майбутніх учителів. "От успехов гимназии будут зависеть успехи института". [5] Ця думка базувалася на таких аргументах: по-перше, кращі випускники її ставали студентами інституту; по-друге, студенти мали прекрасну базу для практики і по-третє, говорячи словами самого Лавровського: "...студент Института должен воочию видеть то лучшее, что может создать гимназия как в умственном, так и в нравственном воспитании, тогда он поймет, к чему его ведут и будет в своем Институте работать над собою, чтобы сделаться способным тоже созидать самое лучшее." [6]

І мети було досягнуто. Невдовзі гімназія та інститут стали єдиним органічним цілим, а викладацький та студентський колектив жив напруженим життям без чвар і розбрату, чому сприяла постійна і всюдисуща турбота директора, його напружена праця.

Третім і особливим предметом його піклування були студенти. Директор повсякчас дбав про створення найкращих умов для їх навчання. Так само, як під час ранішніх обходів інституту, ніякий господарський нелад не міг схватись від його ока, так і на заняттях, які Лавровський постійно і охоче відвідував, все, що заважало студентам успішно навчатись, миттєво помічалось і негайно усувалось. Від студента ж вимагалось, щоб виносив він з аудиторії головним чином не записи, а "познание и расположение к домашнему труду". Тому і мусив він ставитись з абсолютною увагою до того, що викладалося, не ловлячи окремі слова для запису, а засвоюючи матеріал з пером у руках.

Лавровський був постійно у курсі справ підопічних, адже він не минав жодної можливості поспілкуватись із студентом, виявляючи рівень його розвитку. Такі співбесіди відбувалися і під час обходу інституту, і підготовки домашніх завдань, на які директор приходив регулярно, і після відвіданих уроків. Часто під час цих розмов він давав практичні рекомендації, як краще організувати свою роботу аби подолати труднощі, що виникли в навчанні. І все це робилося спокійно, відверто і доброзичливо - "... он, как истинно гуманный человек, обращал внимание вверенных его попечению питомцев на все, что могло поднять их в их соб-

ственных глазах и вселить в них бодрость и доверие к своим силам". [7]

Контролю знань студентів, повсякчасному, глибокому, діловому, Лавровський надавав великого значення. Часто забирав він до себе і продивлявся письмові роботи. І учні знали, що директор інституту прийде в клас, виймє записну книжку і буде когось хвалити, когось заохочувати а когось по-батьківськи "відчитає". Але образ не було, бо "Всякий чувствовал, что требование не есть что-нибудь, зависящее от личности, а нечто, вызываемое тою внутреннею необходимостью, которою обусловлено нормальное функционирование учебного заведения".[8] Як педагог він віддавав перевагу безпристрасній оцінці знань студентів, набутих наполегливою, неперервною роботою протягом року, а не тому, що було результатом підготовки напередодні екзамену. Хоч і підготовка до екзамену як можливість узагальнити набуле, на його думку, приносила користь. Про результати ж екзаменів студенти довідувались лише після їх завершення. Оскільки, за словами Лавровського, про студента можна судити по тому загальному враженню, яке він справляв своїми відповідями на кожному іспиті окремо. Вивчення студента він ставив першою умовою виховання. А виховання Людини - це була зверхмета інституту, яким керував педагог Лавровський, бо "... в студенте он искал, конечно, будущего учителя, но прежде всего хорошо направленного человека, так как последним обуславливается первое". [9]

Реформи, які проводив Лавровський у Ніжинській вищій школі не були останніми, але ї це слід особливо відзначити/ виявилися надзвичайно успішними.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Посилаємось на статтю М.О.Лавровського "По вопросу об устройстве гимназии", цитуючи її за роботою А.В.Добіаша "Н.А.Лавровский, первый директор Института князя Безбородько". -Нежин, 1900.- С.6.

2-9. Добіаш А.В. Николай Алексеевич Лавровский, первый директор Института князя Безбородко, Нежин 1900.

* * *

М.А.МАКСИМОВИЧ И НЕЖИНСКАЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ ШКОЛА: К ПРОБЛЕМЕ ТВОРЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ И ПОЛЕМИЧЕСКИХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ

В своей конечной цели избранная тема связана с необходимостью осмыслить место и роль в истории восточнославянской филологии /а тем самым славистики в целом/ выдающейся творческой личности - ученого энциклопедиста Михаила Александровича Максимовича /1804-1873/ - и того творческого единства, которое, начиная с 20-х годов XIX века, сложилось как уникальное литературно-научное направление, получившее в современной историографии наименование Нежинской филологической школы [1].

Начало творческой деятельности М.А. Максимовича и первых представителей Нежинской филологической школы /НФШ/, преподавателей и учащихся Нежинской гимназии высших наук князя Безбородко, приходится на 20-е годы, она сразу же и в дальнейшем протекает в одном и том же общественно-историческом и культурном контексте. Этим обусловлены и тесные творческие связи, и активные полемические взаимодействия между НФШ и Киевской филологической школой /КФШ/, основоположником и одним из наиболее ярких представителей которой в XIX веке был М.А. Максимович - первый ректор и профессор русской словесности Императорского университета св.Владимира.

В научной и творческой биографии М.А. Максимовича обычно выделяют два основных периода: московский /1821-1834/, когда он трудился преимущественно в области естественных наук, и киевский /1834-1873/, когда он полностью переключился на науки гуманитарные [2]. Однако, на наш взгляд, по отношению к филологии, истории, фольклористике, этнографии более объективной является иная периодизация, которая предполагает три периода: докиевский /20-е - нач. 30-х годов/, киевский /нач. 30-х - 40-е годы/, послекиевский /конец 40-х - нач. 70-х годов/.

Такая периодизация мотивирована прежде всего тем, что в бытность свою студентом Московского университета М.А.Максимович сначала изучал словесность, затем перешел на физико-математическое отделение, но продолжал посещать заня-

тия и по гуманитарному профилю. В одном из писем М.П. Погину, с которым "в 1820-21 году на одних скамьях слушали лекции проф. Гаврилова, читавшего и толковавшего нам летопись Нестора" [3], он подчеркивает: "ботаника не мешала мне заниматься русскою историею и русскою словесностью" [4]. В 20-е - нач. 30-х годов М.А.Максимович активно участвует в работе различных кружков и обществ, где обсуждаются природо-ведческие, философские, исторические, филологические проблемы. Автор более 100 публикаций /в том числе четырех учебников/ по естественным наукам, он отстаивает передовые философские подходы к природоведению, выступает как один из основоположников отечественной ботанической науки [5] и одновременно - как прогрессивный литературный деятель, издатель альманаха "Денница", однодумец К.Ф.Рылеева, А.С.Пушкина, А.А.Дельвига, П.А.Вяземского, А.Мицкевича и других выдающихся писателей, блестящий лектор, которого слушали А.И.Герцен, Н.П.Огарев, М.Ю.Лермонтов, Н.В.Станкевич, собиратель и исследователь украинского фольклора.

Публикация в 1827 году первого сборника украинских народных песен /"Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем", кн. I-IV/ стала огромным событием в научной, культурной и общественной жизни, резонанс которого надолго остался ощутимым в этих ее сферах [6], потому что были не только отобраны самые ценные образцы украинского народно-песенного творчества, даны научные фольклорно-этнографические комментарии к ним, но в предисловии к сборнику и словаре /свыше 600 украинских слов и устойчивых словосочетаний в сопоставлении с русским, польским, сербским, старославянским и другими языками/, с опорой на живую украинскую речь, осуществлен первый опыт сопоставительно-лингвистической характеристики украинского языка как одного из самобытных и равноправных в "славянском" кругу.

В классификационной системе, предложенной основоположником славянской филологии И.Добровским, украинский язык такого статуса не имел, как и в последующих классификациях /В.Копитара, Ф.Палацкого, П.И.Шафарика/; обычно его рассматривали в качестве диалекта русского языка. Впоследствии И.В.Ягич пишет: "Максимович возражал еще в 1827 году против классификации Добровского главным образом потому, что у него русский язык был представлен как нечто

единое, без дальнейшего деления на наречия или говоры" [7]. Стремление разграничить севернорусский /великорусский/ и южнорусский /малорусский/ языки он сначала недооценивает, но работы М.А.Максимовича киевского периода /"Критико-историческое исследование о русском языке" - 1838; "История древней русской словесности" - 1839; "Русская речь в сравнении с западнославянской" - 1845; "Начатки русской филологии" - 1849 и др./, где сделан тщательный разбор примет И.Добровского и П.И.Шафарика, лежащих в основе их классификации славянских языков, убеждают в том, что критика этих примет является в большинстве случаев совершенно обоснованной.

В полемике с И.Добровским и П.И.Шафариком /30-40-е годы/ М.А.Максимович реализовал новый подход к систематизации славянских языков: доказав, что антский /южный, юго-восточный/ отдел, куда ими был отнесен русский язык /наряду со старославянским, сербским, болгарским/, создан искусственно, предложил новую схему, согласно которой все языки славянские "делятся на две половины: восточную /русскую/ и западную" [8]. По М.А.Максимовичу, особенности этногенезиса тех народов, которые "могут быть в отличие от иных славян западных - названы славянами восточными или русскими" [9], позволяют выделить три восточнославянские языка "наравне с другими западнославянскими языками и даже с большим правом, чем язык польский, чешский, словенский, потому что сии последние более похожи между собой, чем южно-русский с великорусским и даже с белорусским" [10].

Таким образом украинский язык занял надлежащее место в классификационной системе славянских языков, в соответствии с генетическими связями - в качестве одного из равноправных восточнославянских языков, каждый из которых обладает целым рядом присущих только ему особенностей. Лингвистическая концепция М.А.Максимовича, в которой классификационные характеристики славянских /в частности восточнославянских/ языков занимают одну из важных позиций, в общем историко-филологическом контексте стала, как видим, основой для формирования и развития восточнославянского языкознания и украинского языкознания в качестве полноценных и весомых отраслей научной славистики. Становление ее принято датировать первыми десятилетиями XIX века [11], поэтому так важна преемственная связь докиевского и киевского периодов

деятельности М.А.Максимовича как основоположника научного исследования украинского языка /и восточнославянских языков в их взаимодействии/ на сравнительно-исторических началах.

Тем самым он сразу включился в разработку актуальных проблем славяноведения с его комплексным подходом, объединяющим фольклорные, этнографические, лингвистические, литературоведческие, исторические и др. характеристики. Полиаспектность такого подхода получила яркое выражение уже в "Малороссийских песнях", а затем, в 30-40-е годы - в лекциях и публикациях М.А.Максимовича киевского периода, где он рассматривает историю русской словесности в тесной связи с историей Киевской Руси и последующими периодами жизни восточных славян, со становлением и развитием восточнославянских языков, неизменно уделяя большое внимание народнопоэтическому творчеству /преимущественно украинскому/, народной мифологии, описанию народного быта, верований, обычаев, обрядов.

Сохраняя верность избранному при подготовке первого сборника девизу: "Сказка - сладка, а песнь - быть", М.А.Максимович следует ему не только при подготовке второго и третьего сборников /"Украинские народные песни, изданные М.Максимовичем", М.,1834; "Сборник украинских песен, издаваемый Михаилом Максимовичем", К.,1849/, но и в своих лекционных курсах /"О значении и происхождении слова" - вступительная лекция проф. русской словесности в университете св. Владимира М.Максимовича, прочитанная в у-те в сентябре 1834 г.; "Песнь о полку Игореве". Критический разбор. Из лекций о русской словесности, читанных 1835 года в университете св. Владимира/, работах по истории, фольклору, этнографии, филологии, /"Откуда идет Русская земля, по сказанию Несторовой повести и по другим старинным писаниям русским" -К.,1837; "Исследование о гетмане Петре Конашевиче Сагайдачном. По поводу труда Срезневского "Запорожская старина" -1843; "О стихотворениях червонорусских" -1841; "О народной исторической поэзии в Древней Руси" -1845; "Песнь о полку Игореве, сложенная в конце XII века на древнем русском языке" -К.,1837 и др./ Украинские народные песни становятся для него надежным историческим, фольклорно-этнографическим, лингвистическим источником, мерилом, эталоном истинной красоты и безыскусственности, истинной правды в отображении жизни и духа народного.

Этот концептуальный ключ не утратил своего значения и в послекиевский период деятельности М.А.Максимовича. Вынужденный в 1845 году завершить работу в Императорском университете св. Владимира и вообще в государственных учреждениях, он много трудится как ученый, издатель, живет в основном на Михайловской Горе возле Канева, изредка выезжая в Киев, Москву, Петербург по научным, издательским делам и в поисках постоянной работы. Среди многочисленных публикаций по истории, археографии, археологии, палеологии, исторической топографии, фольклору и этнографии, языкознанию и литературоведению в 50-60-е годы XIX века заметное место принадлежит "Филологическим письмам к М.П.Погодину" /1856/, "Ответным письмам к М.П.Погодину" /1857/ и "Новым письмам к М.П.Погодину/ О старобытности малороссийского наречия/" /1863/.

В этих работах М.А.Максимович последовательно отстаивает украинский язык как коренной восточнославянский, выступает против отождествления русского языка с церковнославянским и отрыва его от украинского, показывает, что уже в древнерусских /восточнославянских/ памятниках письменности народная речь заметно отличается от всей западнославянской группы, особенно языка церковнославянского [12]. Для этой острой полемики с реакционной погодинской гипотезой во многом оказалась полезной полемика 30-40-х годов с И.Добровским и П.И.Шафариком по поводу классификации славянских языков: установленный статус украинского языка уже нельзя было игнорировать.

Немалую роль сыграло применение народно-поэтических текстов, лучших образцов устной народной речи, летописных и других памятников письменности в качестве исторических и лингвистических источников, их научно-объективная интерпретация. По словам П.Клепацкого, "для отпора Погодину Максимович воспользовался обоими своими специальностями: филологической и исторической, аргументируя так обстоятельно, что Погодин, наконец, не имел чем ему ответить, и эта "новороссийская" гипотеза была тогда похоронена вплоть до 80-х годов прошлого столетия" [13]. Говоря о попытке А.И.Соболевского ее возродить, А.Е.Крымский /1904/ отмечает, что труды М.А.Максимовича 50-60-х годов XIX века не утратили своего значения: "Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона

прямо констатирует, что последнее слово истории стало на сторону мнения Максимовича, а не Погодина" [14]. Он подчеркивает, что так как на новом витке полемики позицию М.А. Максимовича особенно активно поддержал И.В. Ягич, то в начале XX века "в западном ученом мире, понятно, господствует мнение Ягича, а не Соболевского" [15].

М.А. Максимовичу, начиная с 20-х годов XIX века, принадлежит около 300 публикаций в области гуманитарных наук [16], для большинства которых на Украине "он был, по сути, основателем" [17], чем обусловлен широкий диапазон его творческих воздействий на современников и на последующее развитие этих наук, в частности славянской филологии. Неординарность и весомость личности и научных идей одного из величайших славистов XIX века послужили основанием для известной оценки М.П. Драгоманова: "Некогда Пушкин сказал о Ломоносове, что он сам был первым русским университетом. Максимович был для Киевской Руси целым ученым историко-филологическим учреждением, и вместе с тем живым народным человеком" [18].

С самого начала восточнославянская тема в ее многоаспектном освещении и осмыслении является для М.А. Максимовича центральной, доминирующей в гуманитарном кругу, а отношение к ней становится основным критерием оценки - как в общенаучном, общефилософском, общефилологическом плане, так и в более конкретных измерениях. При разработке восточнославянской проблематики этот критерий учитывает отношение к "Слову о полку Игореве" и другим памятникам древнерусской /общевосточнославянской/ письменности; к украинскому и русскому народно-песенному творчеству, фольклору и этнографии в их сопоставлении; к предложенной М.А. Максимовичем классификации славянских языков и украинскому языку как коренному восточнославянскому; к развитию в XIX веке русской и украинской литератур в их своеобразии и взаимодействии; к личности, творчеству и роли в литературном процессе И.И. Котляревского, А.С. Пушкина, Н.В. Гоголя, Т.Г. Шевченко и др.

Этот комплекс в целом /и его составные/ может быть принят во внимание при изучении творческих связей и полемических взаимодействий М.А. Максимовича с теми представителями Нежинской филологической школы, литературная, фольклорно-

этнографическая, научная деятельность которых была творчески созвучна или, наоборот, неприемлема для него, с которыми он непосредственно или опосредованно вступал в творческие контакты или полемику. Этому способствовало разнообразие литературных и научных интересов М.А.Максимовича, видов и форм его творческой деятельности уже в докиевский период, в Москве, откуда он "принес с собою выдающееся ученое и литературное имя" [19] в новосозданный /1834/ университет св. Владимира, где его первые лекции по русской словесности легли в основу оригинальной лингвистической /шире - историко-филологической/ концепции. В трудах киевского и послекиевского периода формирование этой концепции было завершено.

В числе первых М.А.Максимович обратился к сопоставительному изучению украинского и русского устного народного творчества, украинского и русского языков, переводу и исследованию "Слова о полку Игореве" в широком контексте древнерусской литературы, литературы и памятников письменности последующих веков, приложив немало усилий для становления и развития научной славистики на сравнительно-исторической основе. Идеи и концепции его, разумеется, имели своих сторонников и своих оппонентов среди тех литераторов, фольклористов, этнографов, литературоведов, лингвистов, которые, будучи воспитанниками или преподавателями Нежинской высшей школы, в разное время находились в орбите Нежинской филологической школы.

Следует отметить, что понятие "Нежинская филологическая школа" в его соотношении с понятиями "Нежинская литературная школа" и "Нежинская славистическая школа" [20] представляется достаточно мотивированным, благодаря общей линии и преемственности, объединяющей в отечественной филологической традиции и истории высшего образования несколько этапов /и форм/ деятельности Нежинской высшей школы в тот филологически цельный научно-педагогический организм. 175-летие которого отмечалось в сентябре 1995 года.

Каждый из этих этапов: 1 /Гимназия высших наук кн. Безбородко /1820-1832/; 2 /Физико-математический лицей /1832-1840/; 3 /Юридический лицей /1840-1875/; 4 /Историко-филологический институт кн. Безбородко /1875-1918/; 5 /Нежинский научно-педагогический институт /1919-1921/; Нежинский институт народного образования /1921-1933/; Нежинский педаго-

гический институт /с 1933/ - имеет свой филологический "ключ". С учетом этого понятие "Нежинская филологическая школа" пригодно для сопоставительно-исторических характеристик под разными углами зрения, в том числе - творческих связей и полемических взаимодействий.

М.А.Максимовичу не довелось ни учиться, ни преподавать в Гимназии высших наук и лицеев, Историко-литературный институт основан уже после его смерти. Но с Нежинской филологической школой он был связан многими нитями по своим литературным и научным интересам и в силу жизненных обстоятельств. На разных этапах ее деятельности, в зависимости от преобладающего на том или ином этапе филологического "ключа" - литературного, переводческого, фольклорно-этнографического, литературоведческого, лингвистического - и тех творческих ипостасей ученого-энциклопедиста, которые при этом выходили на первый план, эти нити более или менее отчетливо прослеживаются.

Как отмечают исследователи [21], в Гимназии высших наук, по замыслу ее учредителей и усилиями первых директоров, В.Г.Кукольника и особенно И.С.Орлая, поддерживалась живая, творческая обстановка. Ее воспитанники много работали самостоятельно, читали в оригинале книги на нескольких языках, писали стихи, прозу, пьесы, переводили художественные и научные произведения выдающихся авторов, ставили спектакли в гимназическом театре, увлеченно собирали и изучали украинский фольклор, издавали рукописные альманахи и журналы [22], где "впервые началось литературное поприще впоследствии известных наших писателей: Гоголя, Кукольника, Базили, Прокоповича и др." [23].

Гимназисты были хорошо знакомы с прогрессивными взглядами К.Ф.Рылеева и других декабристов, А.С.Пушкина и его ближайшего окружения, к которому тяготел М.А.Максимович, на литературу и народное творчество, в том числе украинское, и часть из них разделяла эти взгляды. В достаточно широкий круг их чтения [24] входили и те издания /"Новый магазин естественной истории, физики, химии и сведений экономических", "Вестник Европы", "Московский телеграф", "Атеней", "Русский зритель", "Литературная газета"/, где М. А.Максимович постоянно публиковал статьи в 20-х-нач. 30-х годов, им было известно и во многом созвучно его литературное и научно-философское *credo*, а

в общем контексте литературной и общественной жизни первых десятилетий XIX века интересы и сферы деятельности нередко сближались, пересекались.

С выходом в свет "Малороссийских песен" /1827/ это получило особенно яркое выражение. И если имя М.А. Максимовича стало тогда "знаменем, под которым молодые члены харьковского кружка фольклористов начинали свою работу" [25], то нежинской литературной молодежи это тоже не могло не коснуться. Тем более, что незадолго до того книгу своего преподавателя латыни И.Г.Кулжинского "Малороссийская деревня" /1827/ гимназисты, по свидетельству Н.В.Гоголя [26], встретили весьма недоброжелательно, не менее критически, чем рецензент, который "писал, что в фальшиво-сентиментальной книге Кулжинского много "двусмысленного и поддельного". В доказательство этого он приводит отрывки из книги Кулжинского, сопровождая их своими ироническими репликами .. , с горьким юмором обращается к крепостным девушкам-крестьянкам: "Вы, девы Малороссии, коих сердца не испорчены романами Вальтер-Скотта, у коих был только один Роман на виннице - да и того батюшка /помещик.-П.П./ отдал в рекруты, - вы поймете, оцените, полюбите "Малороссийскую деревню" [27].

Трудно сказать, сразу ли стала известна гимназистам эта рецензия и то, что автором ее является М.А.Максимович /в "Московском телеграфе" она опубликована под псевдонимом Н.Пец-Галуховский/, но знаменательно их идентичное с М.А. Максимовичем (и О.М.Сомовым) отношение к "Малороссийской деревне" как произведению напыщенному, искажающему действительность. Этим детерминирована полемическая линия М.А.Максимович - И.Г.Кулжинский, в дальнейшем получившая еще более резкое выражение и принципиальное значение по мере того, как в произведениях И.Г.Кулжинского, статьях и книгах усиливается реакционное начало, становится все более откровенным отрицательное отношение к украинскому языку, украинской литературе, к творчеству Т.Г.Шевченко [28].

В.В.Данилов отмечает, что в одном из писем О.М.Бодянскому /1863/ М.А.Максимович прямо причисляет И.Г.Кулжинского к ярым сторонникам погодинской гипотезы, которые "за ніщо мають оцю "старожитню мову" [29]. По-видимому, с самого начала М.А.Максимович и И.Г.Кулжинский придерживались противоположных взглядов на ряд ключевых понятий

восточнославянской темы, в известном смысле были антиподами. Поэтому если просто констатировать: "Одновременно с Максимовичем и параллельно с ним шла фольклорная работа И.Г. Кулжинского /1803-1884/, автора книжки "Малороссийская деревня" ... и ряда беллетристических произведений с украинской тематикой /Кулжинский был, между прочим, одним из учителей Гоголя по Нежинскому лицее/" [30], то картина получится неполной, не вполне корректной.

При этом возникает опасность необоснованного вывода о том, что "деятельность Кулжинского, независимо от субъективных художественных достоинств его "Малороссийской деревни", ценна тем, что предвещает, а возможно и непосредственно вдохновляет беллетристические опыты Ореста Сомова и особенно "Вечера" Гоголя" [31]. Относительно О.М.Сомова /1793-1833/: о его мнении сказано выше; свои первые "опыты" он опубликовал в 1816 году в "Украинском вестнике" вскоре после окончания Харьковского университета. Как отмечают исследователи /З.В.Кириллук, Н.В.Греков/, О.М.Сомов активно участвовал в литературной борьбе 20-х годов, его повести "интересны обращением к бытовой тематике, к фольклору ... В этом смысле Нарезный и Сомов предшествуют Гоголю" [32]. В литературном процессе 1-ой трети XIX века О. М.Сомов занимает достаточно заметное место, и упомянутое выше к нему просто не может быть отнесено.

С Н.В.Гоголем /1809-1852/ все как будто обстоит сложнее. Однако обращаясь к соотношению учитель - ученик, которое послужило в данном случае исходным, нельзя не учесть того, что И.Г.Кулжинский и юный Яновский-Гоголь лично и творчески отнюдь не были близки [33], что, в частности, обращение к украинской теме связано здесь с полемическим противостоянием, в котором Н.В.Гоголя поддерживали и семейные традиции, и творческое воздействие И.С.Орлая /1771-1829/, Н.Г.Белоусова /1799-1854/, и та живая народно-речевая стихия, в которую он с увлечением погружался, и интерес к этой теме А.С.Пушкина и его сторонников, а с 1827 года - "Малороссийские песни" М.А. Максимовича с их богатейшим песенным материалом, вдохновенным предисловием, сопоставительным словарем и авторскими комментариями.

Вопрос о роли И.К.Кулжинского и его произведений в становлении литературных, исторических, фольклорно-этногра-

фических интересов воспитанников Гимназии высших наук, в том числе Н.В.Гоголя, привлекает внимание уже давно, и мнения существуют разные [34]. Но характерно, что более мотивированными и последовательными являются суждения, высказанные М.П.Сперанским и В.В.Даниловым. Это объясняется, на наш взгляд, тем, что они, глубоко изучив разностороннюю деятельность М.А.Максимовича, хорошо понимали весомость ее воздействия на Н.В.Гоголя и многих его соучеников. Poleмическая линия М.А.Максимович - И.Г. Кулжинский получила в этом непосредственное и яркое выражение.

Не случайно М.Н.Сперанский /1863-1938/, с его широким диапазоном славистических исследований и постоянным интересом к восточнославянской теме, очень высоко ценил "Малороссийские песни". Как подчеркивает Ф.Савченко, свою статью "Малороссийская песня в старинных русских печатных песенниках" /1909/ он открывает заявлением, что "1827 год считается началом новой эпохи в истории украинского народного творчества и этнографии, потому что лишь с момента появления в свет сборника песен Максимовича осуществляется интенсивная работа в этой области" [35]. Его ученик В.В. Данилов /1881-1970/, автор ряда публикаций по истории фольклористики, этнографии, русской и украинской литературе, о творчестве Н.В.Гоголя, Т.Г.Шевченко, так же много внимания уделил этому и другим /1834,1849/ сборникам украинских песен. "Несколько интересных работ В.В.Данилов посвятил М.А. Максимовичу. Он изучал и издавал его переписку, архивные материалы о нем" [36], - пишет Г.В.Самойленко.

В трудах этих видных представителей Нежинской филологической школы реализуется историографический аспект исследования ее творческих связей с деятельностью М.А.Максимовича, начиная с первого этапа /Гимназия высших наук/ раскрывается тема "Малороссийских песен" в ее соотношении с целым комплексом актуальных филологических проблем. Благодаря этому, на первый план выходит теоретически созвучная линия М.А.Максимович - Н.В.Гоголь, истоки которой прежде всего в "Малороссийских песнях", а полемика линия М.А.Максимович - И.Г.Кулжинский получает более четкие очертания в своей проекции не только на деятельность каждого из них, но и на личность и творчество Н.В.Гоголя.

Первый сборник украинских народных песен М.А. Максимовича в жизни многих воспитанников Нежинской высшей школы занял важное место, но к Н.В.Гоголю это относится в наивысшей мере: на него он произвел неизгладимое впечатление, стал мощным творческим стимулом. В ученической "Книге всякой всячины" - "начал писать ее Гоголь в 1826 году в Нежине, но она пополнилась украинскими материалами главным образом в конце 1827 года" [37] - целые разделы сложились на основе примечаний к песням этого сборника. "Позже, в Петербурге, Гоголь взял из этого сборника мотивы, образы, выражения, эпитафии для своих "Вечеров на хуторе близ Диканьки" [38], - для того; чтобы поддержать этот тезис, П.Н.Попов, "не исчерпывая вопроса", приводит несколько убедительных примеров, тщательно их паспортизируя.

Исследователь называет повести "Сорочинская ярмарка" /"Не хилися, явороньку...", "Зелененький барвіночку, стелися низенько"/, "Майская ночь" /"Ой ти місяцю мій, місяченьку!"/, "Ночь перед Рождеством" /"Мені з жінкой не возиться..."/, "Страшная месть" /"Біжить возок кривавенький"/, где использованы песни из сборника или есть ссылки на них. Он отмечает: "В основу повести "Вечер накануне Ивана Купалы" Гоголь положил народное поверье о папоротнике, зафиксированное Максимовичем в примечании к песне №4 IV части сборника, к выражению песни "Папороть цвіте без всякого цвіту... В повести "Ночь перед Рождеством" Гоголь изображает ... как черт крадет месяц, а ведьма крадет звезды на небе / Параллель: песня "Злая мати". - М.К./... В примечании к этой песне Максимович объясняет: "В Малороссии говорят, что ведьмы снимают и прячут звезды" [39].

Как видим, не только А.С.Пушкин "обирал", по его собственному признанию сборник М.А.Максимовича, но и Гоголь. Он очень любил украинские песни, высоко ценил их, был одним из собирателей народно-песенных сокровищ, как и А.С.Пушкин. Некоторые песни, собранные Н.В.Гоголем, включены во второй сборник М.А.Максимовича, к которому ему хотелось написать и предисловие. В 1834 году опубликована статья о малороссийских песнях, и во введении к третьему своему сборнику М.А.Максимович на нее ссылается: "Но в деле искусства важен суд художника; и потому я припомню здесь моим читателям мнение Гоголя, *которого поэтическое дарование*

взлелеяно звуками украинских песен /Курсив мой.-М.К./: "Камень с красноречивым рельефом, с исторической надписью ничто против этой живой, говорящей, звучащей о прошедшем летописи. В этом отношении песни для Малороссии - все: поэзия и история и отцовская могила" [40].

Значительный интерес представляет переписка: 24 письма получены М.А.Максимовичем от Н.В.Гоголя в 1832-1842 годах и две небольших записки в 1850 году [41]. После смерти Н.В.Гоголя М.А.Максимович публикует в 1854 году историко-топографические заметки о некоторых местностях Полтавской губернии под заглавием "Родина Гоголя"; в газете "День" печатает работу "Оборона украинских повестей Гоголя" /1861-1862/, постоянно вспоминает о своем друге. См., например, в письме П.А.Кулишу /1856/ по поводу сборника украинских песен А.Л.Метлинского /"Народные южнорусские песни", К.,1854/: "На стр. 122 под песнею "Пани моя, пани влюбленная" не означено, откуда она. А мы с вами хорошо знаем, что она слово в слово из тетради, писанной для меня рукою незабвенного Гоголя" [42] и резкую отповедь ему же в ответ на тенденциозные нападки на Н.В.Гоголя /"Об историческом романе г.Кулиша "Черная Рада", "Оборона украинских повестей Гоголя"/.

"Впечатления, произведенные сборниками Максимовича на первостепенные силы русской литературы, были фактом большого исторического значения", - пишет А.Н.Пыпин, подчеркивая также, что работы М.А.Максимовича "по древностям, исторической топографии, литературе и языку Южной Руси... имели большую цену как начало критической разработки фактов и возбуждения научных вопросов" [43]. Это еще более сближает его с Н.В.Гоголем, который увлекается не только украинской народной песней, но и украинской стариной, начинает свою "Историю Украины и юга России", мечтает о кафедре истории в Киевском университете, чтобы трудиться там вместе с М.А. Максимовичем /"...славно будет, если мы займем с тобою киевские кафедры. Много можно будет сделать добра" [44], именуя своим другом "новым историком Малороссии" [45].

В таком ракурсе линия творческого созвучия, идущая от "Малороссийских песен", получает логическое продолжение в связи с формированием исторических взглядов Н.В.Гоголя, требует специального изучения особенно на пересечении с полемической линией М.А.Максимович - И.Г.Кулжинский [46]. В

этом же ракурсе творческое взаимодействие М.А.Максимовича и Нежинской филологической школы можно наблюдать на примере деятельности воспитанника Гимназии высших наук, затем ее преподавателя, впоследствии профессора Университета св.Владимира В.Ф.Домбровского /1810-1845/, со времени которого "русская история сделалась предметом особенной кафедры" [47] в Киевском университете; с 1841 года он читал и курс русских древностей.

В своих лекциях В.Ф.Домбровский в основном опирался на труды М.Г.Устрялова и Н.М.Карамзина, но интерес к украинской старине и народному творчеству, общение с М.А.Максимовичем значительно усилили то творческое начало, которое было присуще В.Ф.Домбровскому еще в гимназические годы. Его публикации в альманахе "Киевлянин", издаваемом М.А.Максимовичем /"Острожская старина" - 1840, "Луцк" - 1841, "О Кременецком замке" - 1850/, близки по своему жанру и направленности к историко-топографическим исследованиям самого издателя, в частности - помещенным в тех же выпусках альманаха: "Выдубицкий монастырь", "Волынь до XI века", "О городе Переславле в первоначальные времена" и др.

Когда при киевском генерал-губернаторе была учреждена Временная комиссия по разборке древних актов, сотрудничать в ней был приглашен и М.А.Максимович, принявший активное участие в архивных разработках, издание первых томов "Памятник". Совместная деятельность во Временной комиссии Н.Д.Иванишина, В.Ф.Домбровского с М.А.Максимовичем была весьма результативной, она еще раз показала, что он "был в те десятилетия наиболее авторитетным представителем южнорусской исторической и этнографической науки" [48]. Это было известно В.Ф.Домбровскому еще в Нежине, когда они с Е.П.Гребинкой, "по примеру Гоголя", издавали рукописные журналы, увлекаясь народной поэзией и пробуя свои силы в литературе. Но сотрудничество в университете, в "Киевлянине" и Временной комиссии дало возможность В.Ф.Домбровскому более глубоко познакомиться с историко-этнографической /шире - историко-филологической/ концепцией М.А.Максимовича как основателя Киевской историко-филологической школы, в которой и В.Ф.Домбровскому принадлежит одно из важных мест [49].

Если у Н.В.Гоголя историко-этнографическое направление, идущее от "Малороссийских песен", представлено в нескольких

ответвлениях, у В.Ф.Домбровского преобладает историческое /историко-топографическое/, то для П.А.Лукашевича /1806-1887/, их соученика по Гимназии высших наук, основным стало фольклорно-этнографическое начало. Изданный им в 1836 году /без указания имени составителя/ сборник "Малороссийские и червонорусские народные думы и песни" не мог не учитывать первого и второго сборника М.А.Максимовича. Впервые публикуя отдельные думы, их варианты, объединив материал народного творчества двух основных регионов Украины, он, как отмечают исследователи, дополнил ранее изданные публикации по фольклору, не смотря на то, что автор выразил весьма пессимистическое мнение о состоянии украинской народной поэзии и ее ближайшем будущем.

Деятельность П.А.Лукашевича воспринималась современниками и исследователями далеко не однозначно, что зависело не столько от его сборника, сколько от других публикаций /"Чаромутие, или священный язык магов, волхвов и жрецов...", 1846; "Примеры всесветного славянского чаромутия астрономических выкладок...", 1855 и др./ . Сожалея о том, что П.А.Лукашевич больше не возвращался к фольклору, А.Н.Пыпин пишет: "Чаромутие надолго сделалось басней в литературе, между тем, как сборник песен, где собиратель не поставил своего имени, оставался одной из самых заметных книг по малорусской этнографии" [50], одновременно выражая высокую оценку "подвига его молодости".

Для характеристики Нежинской филологической школы эти страницы жизни П.А.Лукашевича особенно интересны. Именно в таком аспекте рассмотрены они О.К.Супрунчук, которая относит к раннему периоду статью "О примечательных обычаях и увеселениях малороссиян на праздник Рождества Христова и на Новый год" /1826/ и рукописный "Малороссийский словарь, собранный Платоном Лукашевичем с 1824 по 1849 год", предшествующие "Малороссийским и червонорусским народным думам и песням" [51]. Нельзя не согласиться и с постановкой вопроса, и с тем, что начало деятельности П.А.Лукашевича как собирателя и исследователя украинского фольклора относится ко времени его обучения в Гимназии высших наук, где благодаря системе преподавания и личности ее директора И.С.Орля была создана благоприятная, творческая обстановка для развития

литературных, исторических, фольклорно-этнографических и други интересов воспитанников.

Однако тема эта, на наш взгляд, нуждается в более широком контексте, что позволит уточнить и дополнить некоторые характеристики. Так, один из гимназистов тех лет, Н.В.Кукольник, связывая все творческие начинания своих соучеников и их дальнейшую творческую биографию с именем И.С.Орлая /"Все м этим мы были обязаны духу заведения, тому высокому, поэтическому и веселому направлению, которое в воспитанников умел подхвнуть достойный начальник"/, называет рядом с ним проф. И.Г.Белоусова /"бесконечную, неисчислимую пользу нашим студенам принесли лекции Николая Григорьевича"/, Ф.О.Знгера /"открыл нам новый, живоносный родник истинной поэзии [52] и других педагогов. Разделяя взгляды И.С.Орлая, они с самоо начала привлекали внимание гимназистов, в духе того времени, к народным преданиям, истории, этнографии, всячески поддерживая творческую активность своих учеников. Когда И.Г.Кужинский приехал в Нежин /август 1825/, большинство из них уж определилось в интересах. Это относится, в частности, к В.И.Либичу-Романовичу, Н.В.Кукольнику, К.М.Базили, В.В.Тановскому, Н.Я.Прокоповичу, Н.В.Гоголю, П.А.Лукашевиу: составление своего словаря он начал годом раньше /а завершил значительно позднее, обращаясь к нему и в Одессе, куда последвал в 1826 году вслед за И.С.Орлаем, и еще более двадцати лет/.

Чтскасается "Малороссийской деревни" как предполагаемой моделидля словарных занятий П.А.Лукашевича /и Н.В.Гоголя/, то в не не было особой необходимости: традиция такой формы объяснения украинских слов существовала задолго до И.П.Ксяревского [53], а после его "Енеїди" стала общепринята. Как и все гимназисты, П.А.Лукашевич и Н.В.Гоголь хорошознали это произведение; кроме того, им могли быть известны "Грамматика малороссийского наречия" А.Павловского /"Кратким малороссийским словарем" /1818/, "Опыт собрания старинных малороссийских песней" Н.А.Цертелева, тоже сс словарем /1819/, другие издания, позже - не только "Малороссийская деревня", но и "Малороссийские песни", где гоже есь словарь и, кстати, впервые введен термин "дума", вынесеный П.А.Лукашевичем в название его сборника.

Не исключая "Малороссийской деревни" и ее автора, закономерно, таким образом, наметить более широкий диапазон творческих воздействий: в Нежине - со стороны И.С.Орлая и других педагогов, гимназического окружения, И.П. Котляревского, возможно - "Опыта" Н.А.Цертелева; затем - сборников М.А.Максимовича 1827 и 1834 годов, публикаций И.И.Срезневского и других изданий, в том числе западноукраинских; известно, что П.А.Лукашевич был в переписке и И.М.Вагилевичем, познакомил Т.Г.Шевченко с "Русалкою Дністровою", хотя вскоре изменил отношение к поэту [54]. В этот контекст вписываются и имена Я.Колара и В.Ганки, поддержавших интерес к украинской народной поэзии, сложившийся у П.А.Лукашевича в начале 20-х годов.

Как справедливо отмечает Г.В.Самойленко, это было отличительной чертой Нежинской высшей школы, и раскрывая истоки деятельности ее воспитанников, "нельзя не вспомнить об увлечении гимназистов фольклором". Среди тех, кто в своем творчестве широко использует фольклорные материалы, сюжеты, реминисценции, исследователь называет Е.П.Гребинку /1812-1848/, подчеркивая: "Особо следует отметить тяготение юного поэта к украинской литературе, украинскому языку". И далее: "Сегодня мы не можем сказать, были ли написаны лирические стихотворения на украинском языке именно в нежинский период, но басни этого времени дошли до нас" [55] - со ссылкой на автограф небольшого рукописного сборника из 15 басен /"Цап", "Лебідь і Гуси", "Ведмежий суд", "Будяк та Конопляночка", "Школяр Денис", и др./, который специалисты датируют 1830-1831 годами.

Еще в гимназии Е.П.Гребинка начал переводить на украинский язык, под сильным влиянием И.П.Котляревского, пушкинскую "Полтаву", и не исключено, что ему был известен один из откликов в ее поддержку - статья М.А.Максимовича "О поэме Пушкина "Полтава" в историческом отношении" /1829/ и то, что А.С.Пушкин "обирал" для этой поэмы "Малороссийские песни". В 1841 году вышел в свет подготовленный Е.П.Гребинкой альманах "Ластівка", куда включены тексты И.П.Котляревского, Г.Ф.Квитки-Основьяненко, А.С.Афанасьева-Чужбинского, Л.И.Боровиковского, В.М.Забилы, пять произведений Т.Г.Шевченко /"Прийчина", "На вічну пам'ять Котляревському", отрывок

из "Гайдамаков" и др./, а также подборка украинских народных песен.

Из под пера Е.П.Гребинки вышли многочисленные произведения на русском и украинском языках, он стал одним из ближайших предшественников "натуральной школы" [56]. Наметившись уже в гимназические годы, украинская тема стала в творчестве писателя "сквозной", объединив поэзию и прозу; в этом ряду произведения исторической тематики /повесть "Нежинский полковник Золотаренко", 1842; роман "Чайковский", 1843/ тоже не стоят особняком, как это иногда считают. Истоки этой темы связаны с И.С.Орлаем, Н.Г.Белоусовым, И.Г. Кулжинским, с очевидным воздействием И.П.Котляревского, Г.Ф. Квитки-Основьяненко, "Вечеров" Н.В.Гоголя, "Малороссийских песен" М.А.Максимовича, публикаций И.И.Срезневского и других авторов, поэзии Т.Г.Шевченко, которого Е.П.Гребинка в числе первых дружески поддержал и к которому до конца своей жизни относился с большим уважением.

Преобладающим здесь можно считать литературный "ключ", соотнесенный с фольклорно-этнографическим и историческим и в нем линия М.А.Максимович-Е.П.Гребинка воспринимается как творчески созвучная: по общему подходу к восточнославянской, украинской теме /и ее составляющим/ взгляды их были близки, хотя далеко не идентичны. При этом характерно, что творческое созвучие получает разные формы выражения - непосредственно в связи с "Малороссийскими песнями" и опосредованно, через гоголевские "Вечера", которым в 30-х годах и позже свойственна своеобразная репрезентативная функция по отношению к фольклорно-этнографическому материалу, представленному в сборниках М.А.Максимовича и творчески освоенному, "авторизованному" в идиостиле Н.В.Гоголя [57].

Как видим, для гимназического периода Нежинской филологической школы характерны фольклорно-этнографический, литературный, исторический "ключи" творческих связей и полемических взаимодействий с М.А.Максимовичем. Они не утратили своего значения и позже, на последующих этапах развития Нежинской высшей школы, потому что "Малороссийские песни", под знаком которых в конце 1820-х годов гимназисты вошли в сферу воздействия М.А.Максимовича, наменовали собой начало нового подхода к ряду актуальных филологических /шире - историко-филологических/ проблем.

В 1927 году, когда торжественно отмечалось столетие публикации этого сборника и в Киеве, Харькове, Одессе, Полтаве, других городах Украины, а также в Ленинграде прошли юбилейные научные заседания, представитель Нежинской филологической школы /научно-исследовательская кафедра при Нежинском ИНО/ В.И.Резанов, Е.А.Рыхлик и др. приняли в этом активное участие. Был сделан доклад о жизни и деятельности М.А.Максимовича /В.И.Резанов/; Е.А.Рыхлик в докладе "В століття Малоросійських Песен" "сравнил сборник Максимовича с аналогичными европейскими сборниками того времени. Взгляды Максимовича на народные песни углубляют, по мнению докладчика, взгляды Гердера: как и все романтики, он высоко ставил эстетическую ценность песен, но вместе с тем рассматривал их как определенное историко-культурное явление" [58]. Был прочитан также доклад "Максимович як історик України" /М.Н.Петровский/, где автор подробно остановился на методах исторических исследований М.А.Максимовича и последующего столетия.

Совершенно ясно, что при таком широком - в тематическом и временном отношении - диапазоне воздействий каждый из периодов заслуживает специального изучения, с учетом нескольких "ключей" и уровней творческих связей, взаимодействий, творческой полемики. Созданный Нежинскими исследователями в 1990-х годах библиографический комплекс [59], на наш взгляд, создает необходимую научно-объективную базу для того, чтобы такую задачу осуществить. Лицейский период и последующие, несомненно, высветят новые аспекты темы "М.А.Максимович и Нежинская филологическая школа", проблемы творческих связей и полемических взаимодействий.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. См.: Самойленко Г.В. Нежинская филологическая школа. 1820-1990. Нежин, 1993.

2. Попов П.М. Перший збірник українських народних пісень//Українські пісні, видані М.Максимовичем. К., 1962.-С. 269. Ср.: "При более внимательном изучении ранней литературной деятельности будущего историка, оказывается, что в его широком кругозоре и прежде оседали и те, и другие научные

интересы"/Грушевский А.С. М.А.Максимович /1804-1873/. Из украинской историографии XIX века. СПб,1906.-С.2.

3. Максимович М.А. Филологические письма М.П. Погодину//Собрание сочинений М.А.Максимовича.Т.3./Под ред. А.А.Котляревского. К., 1880.-С.444.

4. Там же.

5. Марков П.Г. Общественно-политические и исторические взгляды М.А.Максимовича.К.,1986.-С.59-60; библиография работ М.А.Максимовича: П.Природничі науки// М.О.Максимович Киевъ явился градомъ великимъ... Вибрані українознавчі твори.К., 1994.-С.405-407.

6. Ср.: "Он/сборник украинских песен - М.К./ был встречен в литературе с большим сочувствием и послужил одним из главных оснований для известности Максимовича"/Пыпин А.Н. История русской этнографии.Т.Ш. Этнография малорусская.СПб,1891.С. 26;/см. также:Ягич И.В. История славянской филологии// Энциклопедия славянской филологии.Вып.1.СПб,1910; Століття "Малоросійських песен" М.О.Максимовича.1827-1927.К., 1928.

7. Ягич И.В. История славянской филологии.С.491.

8. Максимович М.А. Отзыв на критику Истории древней русской словесности, помещенную в Отечественных записках// Собрание сочинений М.А.Максимовича.Т.3.С.475.

9. Максимович М.А. История древней русской словесности. Кн.1.К.,1839.С.31.

10. Там же.С.97.

11. См.,напр.:Толстой Н.И. Славистика// Лингвистический энциклопедический словарь.М.,1990.С.458.

12. Максимович М.А. Филологические письма к М.П. Погодину// Собрание сочинений М.А.Максимовича.Т.3.С.202.

13. Клепацький П. М.О.Максимович як історик// Україна, 1927. Кн. 6.С.83.

14. Крымский А.Е. Филология и погодинская гипотеза. 1904.С.6.

15. Там же.

16. Библиография работ М.А.Максимовича:Ш.Гуманітарні науки// М.О.Максимович.Киевъ явился градомъ великимъ... С. 407-412.

17. Попов П.М. Перший збірник українських народних пісень. С. 289.

18. Драгоманов М.П. Некролог М.А.Максимовича// Вестник Европы. 1874, №3.С.453.

19. Кулачковский Ю.А. Вводное слово. Памяти М.А.Максимовича// Чтения Исторического общества Нестора Летописца. Кн.18, вып.3 и 4.К.,1905.С.105.

20. См.: Самойленко Г.В. Нежинская филологическая школа/ разделы: "Нежинская литературная школа I пол.ХІХ века и видные ее представители", "Продолжение традиций Нежинской литературной школы во II пол.30-х - начале 70-х годов ХІХ в. ", "Нежинская славистическая школа 70-90-х гг.ХІХ в."

21. См.: Лицей князя Безбородко.Изд. графа Г.А.Кушелева-Безбородко. СПб, 1859: Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. СПб, 1881; Петухов Е.В. Гимназия высших наук кн.Безбородко в Нежине. 1820-1832.СПб.,1895 и др.

22. См.: Самойленко Г.В. Нежинская филологическая школа. С.5-26 и далее.

23. Петухов Е.В. Гимназия высших наук кн.Безбородко в Нежине. С.36.

24. Самойленко Г.В. Нежинская филологическая школа.С.16.

25. Попов П.М. Перший збірник українських народних пісень.- С.332.

26. Письмо Г.И.Высоцкому от 19.03.1827// Гоголь Н.В. Собрание сочинений. М.,1979.Т.7.С.41.

27. Попов П.М. Перший збірник українських народних пісень.С. 294.

28. См.,напр.: Шевченківський словник.У двох томах.Т.1.К., 1976.С.334.

29. Данилов В.В. О.М.Бодянский і його листування з М.О. Максимовичем// Україна.1927.Кн.6.С.100.

30. Азадовский М.К. История русской фольклористики. М.,1958.С. 265.

31. Там же.С.266.

32. Греков В.Н. Сомов Орест Михайлович// Русские писатели. Библиографический словарь. Под ред.П.А.Николаева.М.,1990.Т. 2.С.256;см. также: Кирилюк З.В.Фольклор в творчестве Ореста Сомова// Научные доклады высшей школы.Филологические науки. 1965,№4.

33. См.: И.К./Кулжинский И.Г. /Воспоминания учителя//Московитянин.1854.Т.6.

34. Публикации таких авторов, как: М. Николай /П.А. Кулиш/- 1853, 1854, 1856; Н.А. Лавровский - 1881; В.И. Шенрок - 1887, 1892 - 1897; М.Н. Сперанский - 1902, 1906; П.А. Заболотский - 1902; В.И. Данилов - 1907, 1909, 1927, 1940; Д. Иофанов - 1951; С.И. Машинский - 1959, 1968; Е.Н. Михальский и Г.В. Самойленко - 1984; Г.В. Самойленко - 1992; Н.М. Жаркевич - 1988, 1992; Денисов И.Д. - 1992 и др.

35. Савченко Ф. Перший збірник українських пісень М. Максимовича. С.47.

36. Самойленко Г.В. Нежинская филологическая школа. С.124.

37. Савченко Ф. Перший збірник українських пісень М. Максимовича. С.328.

38. Попов П.М. Перший збірник українських народних пісень. С.328.

39. Там же. С.330.

40. Максимович М.А. Предисловие к "Сборнику украинских песен, изданных Михаилом Максимовичем", К., 1849// Собрание сочинений М.А. Максимовича. Т.2. С.456-457.

41. Петухов Е.В. Заметки о некоторых рукописях, хранящихся в библиотеке Историко-литературного института князя Безбородко. К., 1895.- С.27.

42. Максимович М.А. Об историческом романе г. Кулиша "Черная Рада"// Собрание сочинений М.А. Максимовича. Т.1.- С.621.

43. Пыпин А.Н. История русской этнографии. Т.Ш. С.28,30-31.

44. Гоголь Н.В. Письмо М.А. Максимовичу// Гоголь Н.В. Собрание сочинений. Т.7.- С.140.

45. Максимович М.А. Предисловие к "Украинским народным песням, изданным Михаилом Максимовичем", М., 1834// Собрание сочинений. Т.2. С.453.

46. См., например, Жаркевич Н.М. Н.В. Гоголь и И.Г. Кулжинский (К вопросу о становлении исторических взглядов)// Литература та культура Полісся. Вып.3. Нежин, 1992.

47. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира. К., 1884. С.184.

48. Пыпин А.Н. История русской этнографии. Т.Ш. С.37.

49. М.А. Максимович пишет: "История Малороссии, после важного для нее труда Бантыша-Каменского /изданного 1822 и по 1830 года/, значительно обогатилась и подвинулась вперед, в два последние десятилетия, разнообразными трудами

Бодянского, Домбровского, Зубрицкого /во Львове/, Иванишева, Костомарова, Маркевича, Самчевского, Судьенка и других", - Об историческом романе г.Кулиша "Черная Рада"// Собрание сочинений М.А.Максимовича. Т.1.С.524.Ср.: "Он /В.Ф.Домбровский. -М.К./ все-таки успел сделаться известным ученому миру своими трудами по разработке отечественной истории, проникнутыми теплой любовью к отечественному просвещению и глубоким, основательным знанием отечественной старины" - Гербель Н.В. Домбровский Василий Федорович// Лицей князя Безбородко.С.84.

50. Пыпин А.Н. История русской этнографии.Т.Ш.С.139.

51. Супрунук О. Фольклористична діяльність Платона Лукашевича// Народна творчість та етнографія.1991,№5.

52. Кукольник Н.В. Орлай Иван Семенович// Лицей князя Безбородко.С.79;он же.Белоусов Николай Григорьевич// Там же. С.97;он же. Зингер Фридрих Осипович// Там же.С.107.

53. См.:Бевзенко С.П.Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови К.,1991.

54. Шевченківський словник.Т.1.С.369.

55. Самойленко Г.В. Нежинская филологическая школа.С.67.

56. Зубков Н.Н. Гребенка Евгений Павлович// Русские писатели. Т.1.С.217.

57. См.: Литературное наследство.Т.79. Песни, собранные писателями. Новые материалы из архива П.В.Киреевского.М., 1968.С.232-236,270-279.

58. Савченко Ф. Святкування 100-літнього ювілею першого збірника українських пісень Максимовича// Україна.1927,№6.С. 203.

59. Самойленко Г.В. Нежинская филологическая школа /Нежин, 1993/; Вчені-філологи Ніжинської вищої школи /Нежин,1993/, к которым примыкают выпуски сборника "Література та культура Полісся" І-ІV,1991-1994/, публикации материалов нежинских гоголевских конференций и др.

* * *

РОЛЬ НЕЖИНСКОЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ В РАЗВИТИИ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ.

В истории Украины, в судьбе русского и украинского просвещения велика роль "первого в Малороссии университета" - Нежинской гимназии высших наук /1820-1832/, которая, пройдя стадию физико-математического лицея /1832-1840 г./, юридического лицея /1840-1875 г./, с 1875 г. обретает статус историко-филологического института. Можно утверждать, что с этого момента формируется Нежинская филологическая школа, продолжающая традиции лингвистических исследований, сложившихся еще в годы гимназии.

Вся структура историко-филологического института способствовала воспитанию интереса к исследовательской работе в области словесности. В институте было три отделения: славяно-русское, классическое /со дня основания - 1875 г./ и историческое /с 1882 г./ В Уставе говорилось, что "институт имеет целью приготовление учителей древних языков, русского языка и словесности и истории для средних учебных заведений ведомства министерства народного просвещения" /"Известия историко-филологического института князя Безбородко в Нежине", 1877 г./.

С 1876 по 1921 г., т.е. в течение 45 лет издавались "Известия.." сборник, в котором, кроме протоколов и отчетов на конференции /высший орган управления/, печатались научные труды преподавателей и студентов. Научные интересы преподавателей и их воспитанников были разнообразными и разнонаправленными: от лингвистического описания отдельных слов, частей речи в славянских языках до фундаментальных работ в области лексики и грамматики праславянского языка, фонетики и морфологии многих славянских языков.

В истории языкознания XIX в. известен дальнейшим развитием и закреплением сравнительно-исторического метода исследования, как одного из основных методов, позволяющего обнаружить общие закономерности в развитии путем привлечения исторических сведений из живых и мертвых языков. Сопоставляя и сравнивая разные подсистемы /фонологическую, морфологическую, семантическую, синтаксическую/ родственных славянских языков, лингвисты обнаруживали закономерные соответствия в звуковом и морфологическом строении их слов и морфем, в их семантической и синтаксической структуре. Знание исторических языков /праславянского, древнегреческого, латин-

ского, санскрита, чешского и др./ давало возможность ученым привлекать материал не только, близкородственных, но и неродственных языков, привлекать языковой материал разных эпох. Этими знаниями преподаватели обогатили и своих воспитанников, так как одним из требований, записанных в Уставе, была подготовка выпускников с классическим гуманитарным образованием. Уделялось большое внимание изучению психологии, философии, греческой словесности, римской словесности, славяно-русской филологии, языкам - французскому, немецкому.

В разное время в Нежинском историко-филологическом институте работали проф. **Брандт Р.Ф.** /вел курс сравнительной фонетики и морфологии староцерковного языка, введение в научную грамматику русского языка/; **Будилович Антон Семенович** - ординарный профессор русской словесности и главнейших славянских наречий; **Ильинский Григорий Андреевич /1909-1916/** - лингвист-этимолог, экстраординарный профессор кафедры истории церковнославянского и русского языка и важнейших славянских наречий и другие ученые, вклад которых в лингвистическую науку несомненно велик и является достоинством Нежинской филологической школы. Фундаментальные труды этих ученых и в наши дни представляют большой интерес для лингвистов: это работы **Будиловича А.С.** - "Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным. Исследование в области палеонтологии славян", "Начертание церковнославянской грамматики"; **Брандта Р.Ф.** - "Начертание славянской акцентологии"; **Ильинского Г.А.** - "Праславянская грамматика" и другие. В них сосредоточен богатый фактический материал, дается глубокий теоретический анализ.

С полным правом к этой школе относятся и ее воспитанники: **Потапов Петр Осипович** известный как текстолог, исследовавший письменные памятники, и как языковед, которого интересовали вопросы исторической фонетики древнерусского и старославянского языков, истории русского литературного языка, словарный состав поэзии Т.Г.Шевченко, методики изучения языка в школе и др; **Волков Р.М.**, посвятивший многие свои работы украинскому фольклору; **Карский Евфимий Федорович** - языковед, вся деятельность которого посвящена исследователям в области славянских языков. Начало этой работы приходится уже на годы учебы в Нежинском историко-филологическом институте

(1881-1885), который, по словам проф. Борковского В.И. - автора одной из статей о Карском Е.Ф., дал будущему ученому прекрасное филологическое образование, научил блестяще видеть сравнительно - историческим методом". В совершенстве зная все славянские языки, греческий, латинский, санскрит и др., Карский Евфимий Федорович уже в первых студенческих работах привлекает наше внимание глубиной исследования и тщательным подбором языкового материала. Среди первых студенческих работ мы авторы статей о Карском Е.Ф. называют три: 1/ "Слово "человек" в производствах" - Н.Н.Бодров" /в журнале "Филологические записки", 1883, вып.1, Воронеж/; 2/ "Белорусские песни села Березовца Новогрудского уезда Минской губернии"/ в журнале "Русский филологический вестник", томы XII и XIII, 1884-85/; 3./"Заметка на "Ответ рецензента" Н.Бодрова" /в журнале "Филологические записки", 1884, вып.1/.

Однако есть еще одна ранняя работа, упоминание о которой мы не нашли ни у одного исследователя творчества Карского Е.Ф. Возможно, она осталась незамеченной, поскольку это была, видимо, первая работа студента II курса. Приводим дословную запись из сборника "Известия...", IX т. 1883-84 г.: "Из представленных, согласно установленному порядку, студентами II к., профессорами и преподавателям сочинений /полугодичных, а на IV к. годовых/ лучшие, удостоенные с утверждения Конференции похвального отзыва, были следующие: Сочинение студента II к. Евфимия Карского "Особенности правописания и языка Супрасльской рукописи"; сочинение студента II к. Николая Шлякова "Правописание и особенности языка чтений в неделю Пасхи по Асеманиеву Евангелию".

Дальнейшая судьба Карского Е.Ф. была связана в основном с белорусским краем, где он родился, и поэтому многие его работы посвящены изучению белорусского языка. Итогом многочисленных исследований стал. большой труд в 3-х томах "Белорусы". Во всех исследованиях привлекает данные русского, украинского, белорусского, польского и др. языков. Интересны его рассуждения о взаимодействии языков, что остается актуальным и в наши дни. У Евфимия Карского И Будиловича А.С. на эту тему найдется обширный запас точных языковых данных, которые можно привлечь, освещая вопросы культурной истории народов. Карский Е.Ф. раскрыл поэтику белорусского фольклора, Будилович А.С. показал, что ключ к пониманию

истории, культуры народа "находится в живой памяти славянских народов, во взаимных отношениях их наречий...".

Поскольку история языка неотъемлемая часть истории народа, то все, что представляет собой богатство лингвистической мысли, может быть использовано в процессе обучения филологов. Такое богатство есть в библиотеке нашего института. В сборниках "Известия..." много интересного, познавательного для языковедов, литераторов, историков, для ведущих курс народоведения. К сожалению, до сих пор этот материал почти не использовался /есть сборники с неразрезанными страницами.../. Думается, что для студентов-филологов был бы полезен спецкурс "Из истории языкознания /Нежинская высшая школа. Персоналии!". Такой спецкурс даст возможность представить не только научные интересы, достижения, раскрыть лингвистические традиции в языкознании, но и показать личность ученого-человека. Думается, что в этом плане перед студентами раскроется не одна интересная страница филологической науки, лингвистические традиции которой не должны быть забыты. Такой спецкурс будет интересен и в познавательном плане, так как раскроет историю филологической науки на ее отдельном этапе, покажет, что труды лингвистов того периода сохраняют свою научную и практическую ценность и в наши дни.

* * *

Л.В.Таран

ОБ ЭВОЛЮЦИИ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВ ФРАНЦУЗСКОЙ, РУССКОЙ И УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ /70-е гг. XIX-нач. 30-х гг. XX в./

В последние годы в жизни СССР-СНГ-России и Украины произошли решительные перемены, которые совершенно изменили условия развития науки. Во второй половине 80-х гг. в СССР было принято делить науку на марксистскую и буржуазную, признавать возрастающие успехи первой и все усугубляющийся кризис второй. Отныне был снят запрет на критику марксизма, признаны успехи немарксистской историографии и выдающиеся приоритетные успехи французского исторического знания в XX веке.

Несмотря на вышесказанное, можно тем не менее утверждать, что историографический прогресс всегда был единым, однонаправленным и диалог с французскими учеными велся учеными бывшего СССР даже в условиях "холодной войны" в историографии. Традиции этого диалога имеют более, чем столетнюю давность и закладывались при изучении столь приоритетного, по известным причинам, сюжета, как Великая французская революция. Ее исследование способствовало формированию важнейших методологических идей в историографии, приводило к обновленному пониманию онтологического аспекта истории и эпистемологических аспектов исторического знания.

Исследование двух крупнейших школ последнего столетия - французской школы "Анналов" и "русской исторической школы" в изучении Великой французской революции - показало, что их научные парадигмы складывались под влиянием позитивизма, марксизма и неокантианства. Глубина и временные ритмы этих идейных влияний с 70-х гг. XIX века до 40-х гг. XX века не совпадали и дали различные конечные результаты - французскую школу характеризует плюрализм, и тотальное утверждение марксизма в СССР.

Несмотря на специфику национальных историографических процессов во Франции и России, прослеживается их взаимодействие и взаимовлияние. Наука не делится на буржуазную и пролетарскую; ее фундаментальные основы определяются историзмом исторического сознания эпохи. Время с 70-х гг. XIX века до начала XX века было эпохой торжества либерализма и позитивизма. Либерализм - одна из двух передовых идеологий XIX века - имел не только политическую и экономическую доктрину, но и определял то движение мысли в историографии, которое до начала XX века было господствующим. Либеральная историография базировалась на теоретико-методологических принципах позитивизма и соответственно решала проблемы научного анализа и синтеза. Общепризнано научное значение некоторых положений первого и слабости второго, проистекающее из контовской классификации наук, унификации наук как гуманитарного, так и негуманитарного профиля, веры в возможность достижения истинного знания путем непосредственного прочтения источников.

Уровень понимания проблем исторического синтеза - убежденность в возможности его достижения на основе анализа одного

ряда однотипных явлений - объяснял специфику осмысления во французской историографии истории Великой французской революции. Здесь мощная школа во главе с маститым А.Оларом разрабатывала ее политический аспект.

Историки России и Украины, ранее французских университетских ученых, ощутили неудовлетворенность возможностями позитивистских идей и дебатировали проблему кризиса своей науки. В истории мысли смену научных парадигм принято называть кризисом. На наш взгляд, кризис - это нормальное, имманентно возникающее явление, которое выступает следствием как изменений социальной действительности, предъявляющей новые требования к истории и историографии, так и результатом накопления новых знаний в науках о природе и в науках о человеке. В нач. XX века обострилось внимание к эпистемологическим проблемам науки. Неокантианская баденская школа дала классификацию наук, по методу, ими применяемому, и разделила их на номотетические - способные наблюдать повторяемые явления и открывать законы и идеографические - описательные, о специфическом, единичном. Она подчеркнула глубокую специфичность истории. Формируя свои общие понятия, законы, категории, история, как и другие науки о культуре, с помощью этих логических конструкций систематизирует историческую реальность, но и упрощает, преобразует ее. Неокантианский историзм поставил проблему границ человеческого разума, ввел в теорию познания понятие релятивизма, признал зависимость познаваемости объектов науки от познающего их субъекта, которые делает отбор исторических явлений и соотносит их с культурными ценностями своей эпохи.

"Русская историческая школа" преодолевала кризис первого позитивизма в России, пришедшегося на 70-е годы, восприятием марксистских идей. Реалиями сложной пореформенной действительности в России и в Украине объясняется внимание Н.И.Кареева, М.М.Ковалевского, И.В.Лучицкого к аграрно-крестьянским проблемам французского XVIII века. В этой области на основе разработки французских архивов они достигли результатов, признанных в мире классическими. С 80-90 годов, русские и украинские историки в условиях кризиса второго позитивизма учитывали и неокантианские идеи. Кареев, Лучицкий, Ковалевский имели расширительное представление о предмете истории. Лучицкий еще в 80-х годах писал о

приоритетности изучения социально-экономического аспекта прошлого и поиска здесь причин исторической эволюции. Историки России ставили проблемы междисциплинарности, разрабатывали теорию личности - как единственного фактора в истории, считали историческую закономерность явлением психологическим. В целом, благодаря высокому уровню восприятия новых теоретико-методологических концепций своего времени, в российской историографии Французской революции, как и медиевистике, не было ни общего методологического кризиса, ни даже влиятельного критического направления.

Темы, а зачастую и выводы трудов Кареева, Лучицкого, Ковалевского, были отправной точкой развития украинской историографии революции 1789 г. в 20-40-х годах XX в., где с успехом функционировало три научных центра - Киевский /Тарле/, Одесский /Афанасьев, Вайнштейн/, Добролюбовский/, Харьковский. В целом до 1929 г. развитие историографии в СССР шло в русле мирового историографического процесса. Журнал "Прапор марксизму" отдавал свои страницы сюжетам французской революции и дебатировал проблемы методологии истории на уровне научных дискуссий в мире. С самого начала 30-х годов борьба за утверждение марксизма в СССР приобрела не только бескровный, но и кровавый характер. В это время историкам французской революции были навязаны официальные трактовки революции 1789 г. Классическая концепция революции, нашедшая отражение в коллективном труде "Французская революция 1789-1794 г." /Волгин, Тарле, 1941 г./ была разработана в СССР Лукиным. В "Замечаниях на конспект учебника "Новая история", принадлежавших перу Сталина, Жданова, Кирова она упрощалась и вульгаризировалась.

Французская университетская историография до 20-х годов была далека от этих проблем. Но они ставились Жоресом в его "Социалистической истории французской революции", проводились идеи глобальности понимания предмета истории и очерчивались экономические и социальные рамки революции. Жорес испытывал влияние марксизма. Его последователи А.Матъез и Ж.Лефевр пытались примирить французскую демократическую и социальную традиции с марксистской интерпретацией революции. Эта последняя больше позаимствовала у своих предшественников, нежели дала сама. Увлечения Матъеза марксизмом, трудами Ленина, якобинским периодом революции,

деятельностью Робеспьера было понято в условиях Народного фронта и широкого демократического движения 30-х годов. Лефевр считал своими учителями Кареева и Лучицкого. Создав блестящие труды по истории крестьянской революции, он вошел в историю движения за обновление исторических исследований новаторским трудом 1932 г. "Великий страх 1789 г." в котором представил состояние социальной психологии французского общества в год революционного взрыва.

Обновлению истории мощно способствовала деятельность французских социологов Дюркгейма и Берра - позитивистов, испытавших влияние неокантианства. Согласно Дюркгейму наука может познавать общество, главным содержанием развития которого является развитие общественного сознания. Сам процесс познания социологизирован. Он настаивал на необходимости создания единого социологического метода познания общества. Считал, что история, география человека, социальная статистика, этнография и другие науки должны стать вспомогательными дисциплинами социологии. Задача синтеза результатов всех наук о человеке в пользу истории, а не социологии была поставлена видным ученым и организатором французских историков - А.Берром. В 1929 году последователями Берра были созданы журнал и школа "Анналов". Усвоив традиции позитивистской историографии, школа тем не менее предприняла решительное усилие с целью кардинального обновления исторического знания в XX веке. "Анналы", так же как и марксизм, отстаивали идею глобальности предмета истории, но положили в основу периодизации истории - цивилизации, средоточием, нервным центром которых является человек. В то время, как в СССР в 30-х годах, шла десубъективизация марксовской теории - человек был не только "винтиком" системы, но и ненужным элементом исторической теории, "Анналы", благодаря усвоению опыта неокантианства, провозгласили историю наукой о человеке, его психике, сознании и осуществляли в практике исследования - синтез результатов всех наук о человеке в пользу истории.

Блок, Февр, Лефевр ввели в науку ключевое понятие ментальности. Февр посвятил исследованию ментальности средневековья ряд трудов, и вел его, опираясь на достижения науки, археологии, медицины, филологии, семантики, иконографии. Социальная сфера для "Анналов" выступает результатом взаимодействия объективных условий и их

психического восприятия. С этих позиций представители школы несли критику марксовской теории "базиса-надстройки" как таковой, которая упрощает исторический процесс, противопоставляя материальное и идеальное. Бродель, с 1943 г. - Сказкин, ныне Ж.Легофф, Шартье, Гуревич, Бессмертный сформировали отношение к историко-культурным явлениям, как социальным и одновременно политическим явлениям и в то же время как к явлениям культуры. Применением неокантианских категорий "ментальность", "границы человеческого разума", "Анналы" ввели в теорию познания принцип релятивизма и выдвинули тезис о конструировании предмета исследования историком в том же понимании, как и в других науках. История - не примитивная служанка политики, она - наука, которая добывает истину весьма сложного свойства, относящуюся как к прошлому, так и к настоящему, к настоящей культуре, ее системе ценностных ориентаций. Введение категории "ментальность" дало возможность осмыслить мотивацию поведения социального человека, где тесно переплетено идеальное и материальное. Искусственное его противопоставление идет от марксизма, марксистского понимания истории философии как борьбы материализма и идеализма. Пути и перепутья исторической нации Франции и России были одновременно и магистральными путями развития Нежинской исторической школы. Методологические поиски В.Г.Ляскоронского, В.К.Пискорского, М.Н.Бережкова, К.М.Базили, Е.М.Щепкина и др. ученых - лучшее тому доказательство.

В конце XX века методология истории только складывается. Перед наукой России и Украины, которая десятилетиями была оторвана от мировой науки стоит задача естественного вхождения в мировой историографический процесс. Это возможно при условии не только возвращения к своим истокам, к тому положению вещей, когда наука России и прежде всего русско-украинская "русская историческая школа" достигала блестящих результатов, опираясь на плюралистические методологические основы - историки России и Украины должны учесть мировой опыт и его лучшую в минувшем XX веке часть - идеи школы "Анналов".

* * *

РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В НІЖИНИ
В ХІХ - 1-й ЧВЕРТІ ХХ СТ.
/історико-бібліографічний огляд/

Одним із важливих наукових центрів України була і продовжує залишатися Ніжинська вища школа, яка веде свою історію з 1820 року, коли була відкрита Гімназія вищих наук князя Безбородька.

Вже 175 років існує вища школа в Ніжині і майже весь цей час одне з провідних місць в ній займає історична наука. Починаючи з другого директора гімназії **Івана Семеновича Орлая** /1770-1829/, який очолив учбовий заклад в жовтні 1821 року, історії приділяли значної уваги. І.С.Орлай, вчений-енциклопедист, добре знав і любив історію та культуру свого народу, робив все можливе, щоб історична наука зайняла гідне місце серед інших наук у навчальному закладі. В гімназії визначився дев'ятирічний термін навчання. В середньому трирічному курсі студенти вивчали давню та нову всесвітню і російську історію. Вищий курс передбачав вивчення історії останніх трьох століть та дипломатії. Значне місце посідали суспільні і юридичні науки, які позитивно впливали на світогляд та кругозір вихованців. Серед них слід відмітити логіку, початкові основи моральної філософії, основи загального морального права, коротку історію римського законодавства та основ римського права. І.С.Орлай запросив до гімназії талановитих молодих вчених, зокрема, Белоусова, Ландражина, Зінгера, Соловйова, започаткував і поставив на високий рівень викладання історії, а також сам вніс певний вклад в розвиток історичної думки, написавши ряд праць, які і нині заслуговують високої оцінки: "Коротка історія про Карпато-Русів"/1804/, "Про південно-західну Русію"/1826/. М.М.Карамзін в своїй "Истории Государства Российского" звертався до "Короткої історії" Орлая і дав їй позитивну характеристику. Іван Семенович був добре посвідченим у візантійських та угорських джерелах, досконало знав історичні концепції Шльоцера, Міллера та інших дослідників давньої історії Русі. Свої знання вчений педагог передавав гімназістам, привив у них любов до рідної культури та історії.

Певну роль у становленні історичної науки, у вихованні плеяди талановитих вчених зіграв старший професор Кирил Абрамович Моїсєєв /1790-1853/, який протягом 1820-1837 рр. викладав у гімназії географію, історію та статистику. Сам вчений викладав Харківський університет, де слухав лекції у відомих свого часу професорів Шада з філософії, Успенського з російської історії, Рейта та Дегурова з загальної історії.

Свої лекції К.А.Моїсєєв базував на дослідженнях та наукових працях Татищева, Карамзіна, Стріттера, Кайданова, хоча гімнасти були невисокої думки про свого професора. І все ж у шкільному закладі, розвивався інтерес до вивчення історії.

"Я помню, например, - згадував Н.Кукольник, - что П.Г. Редькин и я между делом и бездельем, в часы досуга перевели целый том продолжения истории Роллана Кревье. У нас многие учились проходить историю по Кайданову. Крестовые походы, - все читают Мишо и отвечают иногда даже к видимому смущению учености профессора; проходят ли историю 30-летней войны, - все читают собственный перевод Шиллера. Каков был перевод, это дело другое, но точность его исправлена профессором Зингером и факты от того не могли измениться. Во время преподавания истории римского права были ученики, которые могли рассказать внутреннюю домашнюю жизнь римлян, как будто сами там в то время жили, а самое право учили по римскому своду законов, т.е. по Юстициановым институциям на языке подлинника. Да вообще многие предметы проходили *ex fontibus*. И всем этим мы обязаны духу заведения, тому высокому поэтическому и веселому направлению, которое в воспитанников умел вдохнуть достойный начальник".

В гімназичні роки К.Базілі, П.Редкін, В.Тарновський, В. Любач-Романович займалися перекладами історичних творів, написаних іноземними мовами, і складанням з них "повної історії". В цьому напрямку була пророблена значна робота. Так, лише **Константин Михайлович Базілі** /1809-1884/ написав більше тисячі сторінок і підготував матеріали про єгиптян, ассирійців, персів, греків тощо. Після закінчення Гімназії, працюючи дипломатом, К.М.Базілі написав декілька праць про Балтійський Схід, які носять наукову цінність і в наш час. Серед них найбільш значимі є "Архипелаг и Греция в 1830 и 1831 годах" /1834/, "Очерки Константинополя"/1835/, "Босфор"/1836/, "Коринф"/1836/, "Босфор и новые очерки Константинополя"/1836/,

"Сирия и Палестина под турецким правительством в историческом и политическом отношении"/1862/, "По поводу приобретения Англией острова Кипр"/1878/. Він є автором близько 40 статей в "Энциклопедическом Лексиконе"/1835-1838/ і "Военном Энциклопедическом Лексиконе".

Не менш цікавими були праці і інших випускників Ніжинської вищої школи, зокрема, **Миколи Васильовича Гоголя** /"План викладання всевітньої історії"/1834/, "Уривок з історії Малоросії"/1834/, "Про середні вікі"/1834/, "Рим"/1842/ та інші, **Василя Федоровича Домбровського** /"Про вплив Греції на розвиток цивільної освіти в давній Русі"/1841/, "Луцьк"/1841/, "Письмо Іоана Кобенцеля про Росію XVI століття"/1842/, "Нарис міста Чернігова і його області в давні і нові часи"/1846/, "Про Кременецкий замок"/1850/ та інш./, **Василя Гнатовича Любича-Романовича** /"Пінськ та його околиці"/1837/, "Історія колишніх князівств Тербовольського та Звенигородського"/1838/. "Подорож в Московію Рафаеля Берберині в 1565 році"/1842/, "Сказання іноземців про Росію в XVI і XVII столітті"/1843/, "Зносини царя Іоанна Васильовича з імператором Фердинандом про лівонські справи"/1842/, "Донесение в письмах о войне московского царя с польским королем /Иоанна Грозного с Стефаном Баторием/ в 1580-1582 годах"/1842/, "Донесение о событиях в эпоху Лжедмитрия и, в особенности, царствования Иоанна Васильевича"/1843/, "Дунайские казаки"/1848/ та інш. /, **Олександра Петровича Рославського-Петровського** /"Нарис побуту і правління давньої Спарти"/1838/, "Вирішення питання: в чому полягає дійсне значення прагматичної історії і яку повинна бути її обробка"/1839/, "Австрійське посольство в Москві 1698 року"/1840/, "Порівняння Росії в статистичному відношенні з іншими першокласними європейськими державами"/1844/, "Огляд історії давнього світу"/1851/, "Історія давнього світу. Вип.2. Історія греків до початку їх боротьби з персами"/1852/, "Нарис історії персидських війн"/1855/, "Критичний огляд історії останніх римських царів"/1856/, "Декілька слів про Альфреда Великого"/1860/, "Введення в курс історії цивілізації"/1865/, "Керівництво до історії головних народів давнього Сходу та їх цивілізації. Вип.1. Єгипет. Вип.2. Халдея"/1865 і 1869/, "Нариси давньої Індії"/1871/ та інш./, братів **Миколи та Олександра Максимовичів Сементовських**, які написали багаточисленні статті з української історії та етнографії та багатьох інших випускників.

Особливе місце серед них займає **Іван Васильович Лашнюков** (1823-1869) відомий український історик, який закінчив Юридичний ліцей князя Безбородька в 1847 році. В період навчання на нього великий вплив мали професори права М.Х.Бунге, І.А.Максимович, А.К.Циммерман. Завдяки своєму розуму, здібностям та ерудиції Лашнюков без особливих зусиль пояснював своїм товаришам туманні місця з філософії права, праці Гегеля тощо. Трирічне перебування в Ліцеї не залишилося без наслідків: він звільнився від деяких однобоких поглядів, які панували ще з семінарії, привчився перевіряти істини науки і мистецтва життя розумом.

У 1847 році І.В.Лашнюков при матеріальній підтримці проф.Тулова поступив на історико-філологічний факультет Київського університету, де слухав лекції провідних вчених професорів Павлова, Шульгіна, Вернадського, серйозно займався вивченням творів західно-європейських вчених Гізо, Тьєррі, Кетле, Се. Під керівництвом професора П.В.Павлова Лашнюков почав сумлінно займатися російською історією і став одним з найкращих його учнів. Метод дослідження: критика джерел історії та погляди на неї вчених - визначався молодим науковцем як основний. В університеті Лашнюков написав працю "Про причини міжусобиць між руськими князями і про вплив їх на сучасне суспільство в період часу від Рюрика до Івана Калити та Ієдими́на", яка була відмічена золотою медаллю.

У 1853 році Лашнюкова призначають в Ніжинський юридичний ліцей виконуючим обов'язки професора російської історії та статистики. В перший же рік свого перебування в ліцеї Іван Васильович виступив 18 червня 1854 року з блискучою доповіддю "Про міжкнязівські та суспільні зносини в давній період нашої історії від покликання варяго-русів до смерті Ярослава"/надрукована у 1856/. Велику увагу вчений приділяв вивченню розвитку історичної науки та різноманітним історичним концепціям свого часу, про що свідчать його праці "Нариси російської історіографії та історії" та "Погляди Карамзіна на історію". В своїх лекціях Лашнюков намагався дати цілісну характеристику різним точкам зору на ключові моменти розвитку суспільства.

У 1861-1862 рр. професор побував у відрядженні в країнах західної Європи з метою ознайомлення з новими дослідженнями в історичній науці та перейняти досвід передової європейської

освіти. Подорож сприяла закріпленню вже існуючих поглядів вченого на значення для Росії західнослов'янської науки та культури. В цей період виходять його статті, присвячені західним слов'янам /"Сучасне політичне становище західних слов'ян", "Стан історії науки у західних слов'ян - характер журналістики на Заході"/обидві 1863/, "Слов'янська ідея та її доля"/1867/, "Слов'янство і світ майбутнього" /1867/.

І.В.Лашнюков був вченим широкої ерудиції та енциклопедичних знань, а тому заслужив високої оцінки як дослідник і педагог. Це підтверджують спогади його сучасників. Вороний, зокрема, підкреслював: "Як викладач, Лашнюков повинен зайняти місце в ряду кращих діячів свого часу по великому виховному впливу, який він мав на молодь". Історико-критичний підхід науковця сприяв тому, що вчений не боявся торкатися досить складних явищ вітчизняної історії, долі видатних осіб. У 1868 році Лашнюкова запросили працювати доцентом кафедри російської історії до Київського університету. Вступна лекція "Про склад давнього російського літопису" викликала позитивний відгук з боку професорів та слухачів. Але внаслідок тяжкої хвороби вже в жовтні 1869 року вчений помер. Після смерті були підготовлені до друку і видані його лекції /"Посібник до вивчення російської історії методом критичним" /1870/ та "Лекції по російській історії"/1871/. В "Известиях Киевского университета" були також надруковані деякі лекції з історіографії, частково з історії Московської держави XV та XVI ст.

Якщо за 50 років існування Ніжинської вищої школи можна назвати декілька яскравих постатей істориків, то з відкриттям у вересні 1875 р. Історико-філологічного факультету інституту тут починає формуватися справжня наукова історична школа, в якій визначалися два основні напрями: 1/ вивчення вітчизняної історії, тобто історії Росії та України /професори М.Я.Арістов, М.М.Бережков, М.І. Лілеєв, І.П.Козловський, І.П.Срібницький, В.Г.Ляскоронський, Г.А.Максимович; В.І.Савва, М.Н.Петровський та інші/ та 2/ загальної історії /професори П.Ю.Люпер-сольський, Г.Е.Зінгер, В.К.Піскорський, О.І.Покровський, В.Ф.Режабек, Є.М.Щелкін, В.В.Новодворський та інші/.

У дореволюційний період ніжинськими вченими було написано чимало фундаментальних праць, які одержали високу оцінку і не втратили свого наукового значення в наш час. Вчених, що займалися вивченням вітчизняної історії, цікавили різні

проблеми Давньої Русі і прийняття християнства, розвиток промисловості, освіти, утвердження окремих князівств та міст, міжкнязівські відносини, взаємини з іншими державами. В деяких працях висвітлювалися історичні процеси XVI-XVII століть, розвиток і політика Росії за часів Софії та Петра I, взаємини з Кримом, розкольникми, церковні братства, боротьба за Лівонію між Росією та Річчю Посполитою тощо. Рідше вчені торкалися питання новітньої історії Росії у XIX ст.

Серед професорів, які займалися вивченням вітчизняної історії, слід особливо виділити наукову діяльність М.Я. Арістова, М.М.Бережкова, В.Г.Ляскоронського.

Миколу Яковича Арістова /1834-1882/ запросив у Ніжин вкад.М.О.Лавровський, який підбирав професорів для Історико-філологічного інституту, який він очолював. М.Я.Арістов займався в інституті вивченням історії розколу, старобрядництва, земських соборів XVII століття, общин. Вчений опублікував понад 20 праць, зокрема, "Розбійники і бігли часів Петра Великого"/1864/, "Промисловість давньої Русі"/1866/, "Московські смуги в правління царівни Софії Олексіївни"/1871/ (докторська дисертація/ та інш. М.Я.Арістов також цікавився питаннями історіографії, вивчав праці видатних істориків, опублікував багато рецензій на твори інших вчених /"М.М. Карамзін як російський історик"/1866/, "Про історію Росії Соловйова"/1867/ та інш./.. Він підтримував тісні зв'язки з археологічною комісією та етнографічним відділом Російського географічного товариства, був делегатом археологічних з'їздів. За історико-етнографічне дослідження "Русские народные предания о кладах" вчений був нагороджений Географічним товариством срібною медаллю.

Ніжинський період для М.Я.Арістова вважається найбільш плодотворним. Науковець продовжував цікавитись різними сторінками вітчизняної історії. Особливий інтерес у професора викликали питання народного життя, його побуту, вірувань, поведінки тощо. На III Археологічному з'їзді у 1878 році Микола Якович виступив з доповіддю "Русские народные предания об исторических лицах и событиях", що стало початком виходу цілого ряду його праць /"Заметки о поучениях епископа Серапиона"/1878/, "К характеристике преосвященного Иоанна, бывшего епископа Смоленского"/1880/, "Предания об исторических лицах и событиях"/1880/ та інш./..

Безумовно, науковий інтерес в наш час становлять також його розвідки: "Про симбірських розкольників"/1877/, "Про землю Половецьку"/1877/, "Становище освіти в Росії в царювання Олександра I"/1877/, "Гоголь як націоналіст /Іноземний вплив в Росії"/1882/, "Історичне значення творів Гоголя"/1883/ тощо. М.Я.Арістов знаходився під впливом діяльності свого вчителя професора О.П.Щапова, якого він ставив, особливо в ранні роки наукової діяльності, вище Соловйова, зокрема з питань дослідження регіонального побуту, одного з найбільш ключових блоків проблем його професійного інтересу /"Опанас Прокопович Щапов, життя та твори"/1883/.

В останні роки життя М.Я.Арістов працював над складанням історико-географічного словника Росії, який, на жаль, не був завершений.

У зв'язку з відкриттям у 1882 р. в Історико-філологічному інституті історичного відділення на посаду екстраординарного, а з 1886 р. - ординарного професора російської історії був обраний Михайло Миколайович Бережков /1850-1935/.

На початковому етапі своєї діяльності в Ніжині вчений приділив підготовці і розробці лекційного курсу. Лише в 1890-х роках з'являються одна за одною друковані праці, присвячені історії Криму /"План Юрія Крижанича по завоюванню Криму"/1891/, "Кримські справи в старому царському архіві"/1894/, "Російські полонені і невольники в Криму"/1888/, "Найдавніша книга кримських посольських справ. 1474-1505 рр."/1894/, "Кримські шерсті грамоти"/1894/, "Нур-салтан-цариня Кримська: Історико-біографічний нарис"/1897/, "Про одну історико-політичну записку часів прислання Криму"/1900/ та інші/. М.М.Бережков цікавився історією України і, зокрема, Чернігівщини, збирав архівні документи. В періодичних виданнях інституту він опублікував деякі матеріали з місцевого архіву та маловідомі описи Ніжина початку ХІХ століття. І ним не втратили свого наукового значення його праці "Город Нежин в начале ХІХ века, по описанию московских путешественников" та "Очерк города Чернигова и его области в древнее и новое время". Об'єктом дослідження вченого були також ніжинські легенди, які торкалися подій 1709 р., пов'язаних з боротьбою російського та українського народу проти шведів. Серед неопублікованих праць залишилась стаття, присвячена Чорній Раді 1663 року, яка проходила в Ніжині. Наукове значення носять його статті про

відомих дослідників краю А.Ф. Шафонського та М.Є.Маркова /А.Ф.Шафонский и его труд "Черниговского наместничества топографическое описание: "Заметки к истории Черниговской губернии и Малороссии вообще"/1910/, "Михаила Егоровича Маркова разные сочинения к пояснению истории Чернигова. Материалы и заметки"/1910/. Перша з названих праць має досить об'ємні примітки, які розширюють зміст основного тексту і свідчать про глибоке знання вченим історії України. Велику історіографічну цінність має "Щоденник" М.Бережкова /32 зошити/, в яких висвітлюються події з 1882 року по 1930 рік.

У 1909 році на посаду екстраординарного професора кафедри російської історії був прийнятий Василь Григорович Ляскоронський /1859/1860 - 1927/, який працював у Ніжині до 1921 року. Це був значний період в житті і науковій діяльності вченого. До Ніжина він вивчав історію Давньоруської держави, бував на розкопках городищ, курганів, здійснював їх описання. Використовуючи літописні та археологічні матеріали, він написав монографічне дослідження "Історія Переяславської землі з найдавніших часів і до половини XIII століття"/1897/. Праця В.Г.Ляскоронського викликала жваву дискусію. 23 травня 1899 р. він захистив її як магістерську дисертацію.

В Ніжині вчений продовжував досліджувати епоху Київської Русі, написав працю "Киевский Вышгород в удельно-вечевое время"/1913/, в якій на основі літописів та інших матеріалів довів, що Вишгород виник одночасно з Києвом і відіграв значну роль в обороні останнього. Вчений дав розгорнуту характеристику різних сторін життя давнього міста.

В цей же час В.Г.Ляскоронський опублікував роботу "Северские князья и половцы перед нашествием на Русь монголов"/1913/. В ній вчений розкрив стосунки, які існували у чернігово-сіверських князів з половцями та іншими сусідніми народами і племенами.

У 1916 році в Ніжині було надруковане дослідження вченого "Главнейшие черты общественно-политической и церковно-религиозной деятельности князя Владимира Святого и его заслуг в отношении Русской земли", в якому В.Г. Ляскоронський ставив під сумнів твердження про те, що запровадження християнства на Русі було лише справою Володимира. В Ніжині були написані і інші праці вченого, які заслуговують на увагу /"К вопросу о местоположении в пределах Южной России района, в котором

проповідував єпископ Брунон в началі XI століття"/1916/, "Римська монета в межах Южної Русі як джерело для давнішого періоду російської історії"/1920/ та інші/.

Значний внесок у виховання молодих істориків в Ніжинській вищій школі зробив Михайло Іванович Лілеєв /1849-1911/. Протягом 32-х років, з 1878 по 1910 рр. він займав посаду викладача російської історії та педагогіки. Працюючи в Чернігівській духовній семінарії, вчений захоплювався російською історією, написав і подав до друку ряд статей: "Заметки о составе и судьбе печатной и рукописной библиотеки архиепископа Черниговского Филарета Гумилевского", "По поводу двух книжек "Братского слова", изданных профессором Суботиним Н.И."/1875/, "Краткий исторический очерк царствования Александра I"/1877/. Але як історик і як педагог М.І.Лілеєв розкрився саме в Ніжині.

Уже навесні 1879 року Лілеєва обрали членом Київського історичного товариства Нестора-літописця та Імператорського товариства історії та давнини Російської при Московському університеті. Вчений багато працював, друкувався у багатьох відомих журналах того часу: "Русская старина", "Киевская старина", "Вестник славянства". В цей час опублікував праці, присвячені різним етапам і проблемам української історії: "К вопросу об имени Нежинского святителя", "Киевский воевода Василий Борисович Шереметьев", "Новые материалы для истории раскола на Вятке и в Стародубе XVII-XVIII вв." та інші.

У 1894 році Лілеєв успішно захистив дисертацію на тему: "Из истории раскола на Вятке и в Стародубе XVII-XVIII ст. Вып. I." при історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира, за яку товариство історії та давнини російської при Московському університеті присудило йому Карповську премію. Але вчений не зупинився на досягнутому і все більше віддавався науковій роботі. Дослідник займався вивченням питань російської історії XVIII-XIX с. і особливо церковної історії. Про це свідчать його праці: "До питання про автора "Подорожі до святої землі в 1701-1703 рр. Московського священника Іоанна Лук'янова або старця Леонтія", "Церковно-державне служіння руської землі преподобного Сергія і заснованої їм країни", "Описание рукописей, хранящихся в библиотеке Черниговской духовной семинарии", "Очерк миссионерских мер по обращению в православие стародубских и черниговских раскольников до

времен Екатерины II", "О летописной Нежатиной ниве", "Михаил Петрович Погодин как профессор и историк /1800-1875/", "Князь А.А. Безбородко" та інші.

М.І. Лілеєв був одним із засновників історико-філологічного товариства при інституті князя Безбородька, брав активну участь в його роботі, довгий час займав посаду секретаря наукової організації.

Завдяки діяльності видатних вчених-істориків із лав Історико-філологічного інституту в цей період вийшло чимало талановитих вчених, які написали багато цікавих робіт з вітчизняної історії. Серед них "Личность святого князя Владимира"/1888/ **Константина Володимировича Аристова**, "Очерки быта южно-русских болгар"/1898/, "Этнографические условия развития болгарских колоний в Бердянском уезде Таврической губернии"/1902/, "Краткий очерк истории Батумского края"/1902/, "Абхазия в этнографическом отношении"/1902/, "Болгарские колонии на юге России"/1905/1906/, "Историко-географический очерк Батумского края"/1906/, "Болгарские колонии Новороссийского края Таврической и Херсонской губернии"/1908/ **Михайла Севаст'яновича Державіна**, "Борьба Василия III Ивановича с Сигизмундом I Казимировичем из-за обладания Смоленском"/1899/ **Євменія Івановича Кашпровського**, "Малоизвестные записки о казанских походах 1550 и 1552 года"/1898/, "Два рассказа о походах царя Ивана Васильевича Грозного на Казань в 1550 и 1552 годах"/1898/, "История о Казанском царстве или казанский летописец. Опыт историко-литературного исследования"/1905/ **Георгія Захаровича Кунцеви́ча**, "Цыгане. Опыт историко-этнографического очерка"/1888/, "Косово поле, географический и историко-литературный очерк"/1889/, "Просветительская деятельность императрицы Екатерины II"/1898/ **Миколи Олександровича Святського** та інші.

Особливе місце серед випускників посідає творчість **Володимира Івановича Савви**, який у 1888 році закінчив історичне відділення Історико-філологічного інституту. В 1892 році він склав магістерський екзамен з російської історії в Харківському університеті і з 1895 року почав там читати лекції. В 1902 році він захистив на ступінь магістра російської історії дисертацію "Московські царі і візантійські василевси. До питання про вплив Візантії на утворення ідеї царської влади московських державовладців". 20 серпня 1905 р. В.І.Савву призначили на

посаду екстраординарного, а з 26 травня 1907 р. ординарного професора російської історії Ніжинського історико-філологічного Інституту князя Безбородька, на якій він перебував до осені 1909 року.'

В цей період вчений написав чимало цікавих робіт: "Про час і місце хрещення руської великої княгині Ольги", "До історії духоборців Харківської губернії", "Московські царі і візантійські василевси", "Із слобідської української старовини", "Дослідження про посольський наказ в XVI ст.", розбив лекційні курси з давньої історії Русі та з історії Московської Русі, джерелознавства. Поряд з В.І.Саввою питаннями розробки вітчизняної історії на початку XX ст. займалися, в інституті князя Безбородько проф. І.П.Козловський, Г.А.Максимович.

Іван Павлович Козловський /1869-19 / у 1892 році закінчив з дипломом I ступеня і золотою медаллю за твір "Сільвестр Медведєв" історико-філологічний факультет Київського університету. В 1907 році він захистив магістерську дисертацію на тему "Ф.М.Ртищев" і був направлений до Історико-філологічного інституту в Ніжин, де працював до часу обрання його в 1909 р. професором Варшавського університету. В 1916 році І.П.Козловський повернувся знову до Ніжина на посаду директора інституту князя Безбородько. За час своєї наукової діяльності вчений надрукував близько 30 праць, із яких найбільший інтерес викликають "Сільвестр Медведєв. Нарис з історії російської освіти і суспільного життя в кінці XVII ст."/1895/, "Короткий нарис історії руської торгівлі". Вип.1./1898/, Вип.2./1900/, "М.Ф.Ртищев. Історико-бібліографічне дослідження /1906/, "Значення XVII століття в російській історії"/1908/, "Зносини давньої Русі"/1911/, "Андрій Вініус, співробітник Петра Великого"/1911/, "Перші почти і перші почтмейстри в Московській державі"/1913/ /докторська дисертація/. Крім цього, Іван Павлович брав активну участь в роботі наукових товариств, членом яких він перебував: Київського Нестора-літописця, Ніжинського історико-філологічного, Варшавської історії, філології та права, Церковно-археологічного відділу при Московському товаристві духовної освіти, Варшавського відділу Російського воєнно-історичного товариства.

Георгій Андрійович Максимович закінчив історико-філологічний факультет університету. Після магістерського екзамену був зарахований на посаду приват-доцента, читав курс

російської історії. В 1909 році Георгія Андрійовича призначили викладачем в Інститут князя Безбородько, в якому він працював до початку 20-х рр. /1924р./ Г.А.Максимович написав багато праць, найбільш визначними з яких були "Вчення перших слов'янофілів", "Міжкнязівські відносини в Київській Русі", "Криза перед смутою в Московській державі", "Досвід вивчення переписних книг Московської держави в XVI і XVII ст.", "Навчання грамоті та військовій екзерциції в Малоросії в кінці XVIII ст.", займався дослідженням історії українського козацтва і українського села, брав участь у діяльності наукових товариств.

Вчених, що займалися вивченням всесвітньої історії, цікавили проблеми давнього Риму, Греції, Візантії, окремі сторінки їх життя /діяльність імператорів, полководців, політичних та культурних діячів /Цицерон, Цезарь, Август, Сенека, Гораций, Овідій, Перикл, Геродот і т.п./, субстракції Капітолія, культ Вести, водопостачання давнього Риму тощо/, проблеми середньовічної та нової історії європейських держав, таких як Англія, Іспанія, Італія, Польща, Португалія, країн Скандинавії.

Петра Івановича Люперольського /1836-1903/, який працював в інституті з 1875 по 1897 рік, приваблювали проблеми давньої історії Греції та Італії. Після складання в 1869 р. магістерського екзамену і захисту дисертації "Храмовый город Дельфи с оракулом Аполлона Пифийского в Древней Греции", молодий вчений деякий час слухав лекції в Берлінському університеті у професорів Ренке, Моммзена, Кіргхофа, Гаупта, відвідав Дрезден, Мюнхен, де вивчав твори мистецтва і античних пам'яток, познайомився з рукописами, античними пам'ятниками і картинними галереями в Мілані, Венеції, Флоренції, а в Римі під керівництвом професора Генцека вивчав різні матеріали, що стосувались життя міста в давній і середньовічний періоди.

У 1875 р. його запросили на роботу в Ніжин, де він зайняв посаду ординарного професора кафедри загальної історії. В цей період вчений написав праці "Очерк деятельности и частной жизни Перикла"/1877/, "Дипломатические сношения и борьба императора Александра I с Наполеоном"/1879/ та інші.

Володимир Костянтинович Пікорський /1867-1910/ цікавився проблемами західноєвропейської історії, особливо Франції та Іспанії. З 1895 року він знаходився у закорданному відрядженні, слухав лекції в Парижі та Страсбурзі, працював в архівах Мадриду, Саламанки, Ескуріала, Вальядоліду, Мурсії та інших

міст. Найбільше вченого привертала увага середньовічна історія Іспанії. Крім матеріалу для магістерської дисертації "Кастільські кортеси в перехідну епоху від середніх віків до нового часу /1188-1520 рр./, яку він захистив у 1898 р., вчений зібрав ще багато цікавої інформації, використавши її пізніше у наукових дослідженнях/. "Іспанські університети", "Дон Антоніо Коновас дель Кастільо", "Кастільські кортеси"/.

У Ніжині В.К.Піскорський працював з 1898 р. на кафедрі загальної історії. Тут він продовжував досліджувати питання середньовічної історії Іспанії. Насамперед він вивчав історію народних мас та розвиток кріпосного права. Він також розкрив чимало важливих питань, які ще не були висвітлені в російській історіографії.

В праці "Дослідження про означення і походження "шести дурних зичаїв" в Каталонії" В.К.Піскорський завдався метою розкрити, як утворилося кріпосне право в Каталонії, які форми воно набуло в період розвитку, як і чому воно розкладалося і як цей процес був прискорений селянськими повстаннями другої половини XVI ст. Цю ж тему він висвітлив і в докторській дисертації "Кріпосне право в Каталонії в середні віки", яку захистив у 1901 році. У цьому ж році вченого обрали членом-кореспондентом Барселонської Королівської Академії наук та мистецтв. Ідеї обох дисертацій були покладені в основу його зведеної роботи "Історія Іспанії та Португалії", яка побачила світ у 1902 році. Вона залишається однією з основних праць з історії цих країн і в наш час. У 1906 р. Піскорського перевели на посаду професора до Казанського університету. В Історико-філологічному інституті князя Безбородька на посаду екстраординарних професорів були обрані два молодих талановитих вчених - В.В. Новодворський та Ф.В.Режабек.

Вітольд Владиславович Новодворський /1861- / у 1885 році закінчив С.-Петербурзький університет з ступенем кандидата по кафедрі загальної історії. Довгий час він викладав історію в столичних навчальних закладах. І 1904 році одержав ступінь магістра загальної історії за дисертацію "Боротьба за Лівонію між Москвою і Річчю Посполитою. 1570-1582".

В Ніжині В.В.Новодворський викладав лекційний курс середньовічної та нової європейської історії, продовжував поглиблювати вивчення питань історії Польщі, він написав багато оригінальних праць, а також рецензій російською та польською

мовами, зокрема "Із біографії канцлера Яна Замоїського"/1909/, "Польща, Швеція і Данія в царюванні польського короля Стефана Баторія", "Ян Замоїський. Біографічний нарис" та інші.

Франц В'ячеславович Режабек /1856-1920/, який протягом 15 років займав кафедру загальної історії в Ніжинській вищій школі, розпочав свою наукову діяльність в Новоросійському університеті, який він закінчив у 1883 р. У 1893 році Ф.В.Режабек виїхав за кордон з метою навчання і підготовки магістерської дисертації. Там він працював у багатьох бібліотеках та архівах Німеччини і Австро-Угорщини, відвідав лекції та семінари професора Юнга в Празькому і професора Гершальда в Берлінському університетах. Повернувшись в Новоросійський університет і публічно захистивши у 1896 р. магістерську дисертацію "Маркоманські війни", Ф.В.Режабек продовжив тут працювати до 1906 року. З переходом до Ніжинського історико-філологічного інституту вчений продовжив вивчати візантійську історію, розширив і поглибив свої матеріали. Саме в Історико-філологічному інституті князя Безбородька Ф.В.Режабек став справжнім науковцем, видав найбільш відомі свої праці, розширив історичний кругозір. Вчений написав, а з часом і видав "Лекції з римської історії" та "Історію Греції". Вони мають високу наукову цінність, оскільки написані на багатому архівному матеріалі, зібраному під час відряджень на канікулах 1904, 1905 та 1907 рр. в Константинополі та Італії.

Для Ніжинської вищої школи характерним було й те, що в ній відбувався процес активної взаємодії філології та історії, вивчення історико-філологічних проблем в типологічному напрямку. Чимало професорів і вихованців класичного та словесного відділу ввійшли в історію вітчизняної науки як філологи-історики.

Професори класичної філології, римської та грецької словесності паралельно з мовознавчими та літературознавчими проблемами вивчали історію давньої Греції та Риму. Так, професор Іван Григорович Турцевич цікавився римською державністю та її основними рисами, центрами і громадами земляків у Імператорському Римі I-III ст., водозабезпеченням у давньому Римі тощо. Професор Бернгард Фридрихович Бурзі опублікував цікаву розвідку про новітні праці з грецької історіографії, Павло Олександрович Адріанов познайомив російського читача з працею Тита Лівія "Римська історія від заснування міста", а Йосип Вячеславович Добіані переклав,

прокоментував і видав промови Демосфена про Філіппа. Професор Михайло Ілліч Мандес дослідив ряд питань з давньої історії і опублікував розвідки: "Мессенські війни і відбудова Мессенії: історія і традиції"/1898/, "Досвід історико-критичних коментарів до грецької історії Диодора"/1901/ та інші. Відносинами між Іудеєю і грецько-римським світом у II ст. християнської ери цікавився Іван Іванович Семенов. Він вже переклав трактати Цицерона, уривки з "Історії" Г.Сальюстія Креста /"Заговор Каталины", "Югуртинская война"/, праці Целлера "Римские государственные и правовые древности"/1894/, Еміхена "Греческий и римский театр" та інші.

Таким чином, філологи сприяли розповсюдженню першоджерел античної історії, висвітленню культурологічних проблем та деяких сторінок історії давнього світу.

Вчені філологи-славісти також зробили багато для дослідження історії південних та західних слов'ян. Чехія, Моравія, Австрійська Сілезія, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Македонія, Польща та інші держави, окремі періоди їх історичного розвитку були в центрі уваги професорів Р.Ф.Брандта, А.С.Будиловича, М.І.Соколова, М.М.Сперанського, І.І.Іванова, Г.А.Ільїнського, К.Ф.Радченка та інш. Професор В.В.Качановський, наприклад, опублікував праці: "Сербские жития и летописи как источник истории южных славян", "Балканские славяне в эпоху покорения их турками", "Византийские летописцы как источник для истории южных славян", "Деятельность боснийского короля Стефана Твердка", "Хорватские летописи XV-XVI вв" та багато інших, написаних на основі архівних та літописних джерел.

У 1894 році в інститут з ініціативи професорів М.М. Березкова, А.В.Добіаша та інш. було сформоване Історико-філологічне товариство, яке мало своє наукове періодичне видання - "Сборник Историко-филологического общества при институте кн.Безбородко в Нежине". У зв'язку з цим активізувалась наукова робота в інституті. Особлива увага була звернута на збір історичних документів. Міська управа передала товариству архів Ніжинського грецького магістрату, документи якого охоплювали життя греків у Ніжині з 1722 по 1872 роки. У 1907-1908 навчальному році в складі Товариства було 73 дійсних і 3 почесних членів, серед яких були такі відомі історики, як Володимир Боніфатійович Антонович, Митрофан Вікторович Довнар-

Виньольський та інш. Головою товариства був спочатку директор інституту професор Ф.Ф.Гельбке, а потім професор І.Г.Турцевич.

В 1900 році при товаристві було створено Археологічну комісію, яка займалася вивченням місцевих історичних пам'яток. Члени Товариства М.І.Лілеєв і Є.І.Кашпровський обстежували територіальності краю, працювали над створенням археологічної карти Чернігівщини. Товариство організувало археологічні розкопки, займалося розробкою проблем обласної історіографії, підготовкою каталогів нумізматичних колекцій. Товариство припинило існування в січні 1919 року, встигнувши випустити десять /з 1 по 10/ випусків "Сборника".

На базі науково-педагогічного інституту у вересні 1921 року було створено Ніжинський інститут народної освіти, одним з факультетів якого був факультет соціального виховання, що передбачав відділення історії та суспільствознавства. Серед професорів вузу залишилися ще ті, хто працював у дореволюційний період: Георгій Андрійович Максимович, Павло Васильович Тихомиров, Олександр Сергійович Грузинський, Олексій Іванович Покровський та інш.

У лютому 1922 року в інституті розпочала роботу науково-дослідницька кафедра у складі трьох секцій: 1/ української та російської історії /керівник - проф. В.Г.Ляскоронський, дійсні члени - професори М.М.Бережков, Г.А.Максимович/; 2/ української та російської літератури і мови /керівник - професор В.І.Резанов/; 3/ античної культури /керівник - професор П.В.Тихомиров/. Першим керівником кафедри був короткий час професор В.І.Резанов.

Секція російської та української історії займалась дослідженням питань соціально-економічної історії України, археології, краєзнавства та джерелознавства. Економічну історію та господарський побут України XVIII ст. досліджував Г.А.Максимович, історію Чернігівщини - М.М.Бережков, археологією Переяславської та Північної землі займався В.Г.Ляскоронський, історією російського права В.В.Кукаркін тощо.

Секція історії античної культури досліджувала соціальну та культурну історію античного світу, загальну історію релігії, діяльність релігійно-культових установ стародавньої Греції та Риму, а також окремі питання з історії Середньовіччя та Нового часу.

Значне місце в науковій роботі кафедри посідає спадщина **Олексія Івановича Покровського /1868-1928/**, видатного вченого-історика, який, починаючи з 1894 по 1905 р., а потім з 1922 по 1928 роки, працював у Ніжині. Як зазначав його учень і колега по кафедрі **К.Ф.Штепа**, вчений мав дуже цінну властивість: при всій невичерпній глибині своїх знань однієї спеціальної галузі він не був однобічним, а цікавився суміжними науковими дисциплінами. Він був в такій же мірі істориком, як і філологом, соціологом, етнологом. А це забезпечувало широту поглядів і глибину висновків.

Як керівника секції античної культури його цікавили різні наукові проблеми: історія античного письма /"Як ідеалізовано скіфів у грецькому та римському письменстві", 1926/, антична етнографія /"Геродот та Аристей", 1927/, генетична соціологія /"К истории общенародных повинностей", 1928/, філософія /"Зародки діалектики в релігійно-філософському світогляді стародавніх народів"/, історія марксизму /"К третьей главе Коммунистического манифеста", 1927; "Питання стародавньої історії в Маркса та Енгельса", 1928; "Про матеріалістичне розуміння історії в первісному його вигляді", 1929/.

Наукова спадщина **О.І.Покровського** в історичній історіографії, особливо в еліністиці займає визначне місце. Вчений був одним з авторитетніших знавців історії античної культури в кінці XIX - на поч. XX століття.

Керівник секції української та російської історії **Микола Неонович Петровський /1894-1951/** був одним з багаточисленних видатних випускників Ніжинської вищої школи, у якій навчався у 1915-1919 роках. З 1924 р. по 1933 рік він викладав історію СРСР та України в Ніжинському інституті. Захистив кандидатську дисертацію "Польсько-козацькі війни Богдана Хмельницького". У 1928 році йому було надане вчене звання професора.

М.Н.Петровський багато уваги приділяв становленню української радянської історіографії, але особливо цікавився періодом визвольної боротьби українського народу проти шляхетської Польщі та возз'єднанням України з Росією.

В Ніжині вчений написав і опублікував праці: "До історії Руїни"/1928/, "Українські діячі XVIII віку. Тиміш Цицюра"/1929/, "До історії полкового устрою гетьманщини"/1929/, "Нариси історії України XVII - початку XVIII ст."/1930/, "До біографії Івана Богуна"/1930/, "До історії державного устрою України XVII

ивку"/1931/, "З історії класової боротьби на Україні в XVII ст."/1932/ та інш.

З 1934 року М.П.Петровський працював старшим науковим співробітником бібліотеки Академії наук УРСР, а з 1937 року - Інституту історії АН УРСР /з червня 1942 по 1947 рік - директор цього інституту/. В 1940 році захистив докторську дисертацію "Визвольна війна українського народу проти гніту Польщі і приєднання України до Росії /1648-1654/". В 1945 р. його обрали членом-кореспондентом Академії наук УРСР. Він автор понад 100 наукових праць з історії України, досліджень про літописи Самовидця, Величка, Грабянки та інш.

Підсумовуючи вищесказане можна зробити висновок, що Ніжинська вища школа в XIX - першій чверті XX ст. рекомендувала себе як визначний історичний центр на Україні, який займав гідне місце в ряду наукових центрів поряд з Києвом, Харковом, Одесою. Викладачі та випускники Ніжинської вищої школи зробили значний внесок у становлення та розвиток історичної науки нашої країни. На жаль, велика спадщина істориків Ніжина недостатньо вивчена. Перед дослідниками стоїть завдання не тільки осмислити її, пов'язати окремі праці з ширшими джерелами, а й визначити їх місце в історичному контексті не тільки України, Росії, а й Європи, розкрити їх методологічні та наукові основи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гимназия Высших наук и Лицей князя Безбородко. Спб., 1881.
2. Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине. 1875-1900. Преподаватели и воспитанники. - Нежин, 1900.
3. Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине. 1901-1912. Преподаватели и воспитанники. - Нежин, 1913.
4. Сборник Историко-филологического общества при институте князя Безбородко в Нежине. - Нежин, 1909 - Т. VI.
5. Записки історично-філологічного відділу. Кн.24. Праці історичної секції. - К., 1929.
6. Записки Ніжинського інституту народної освіти та науково-дослідчої кафедри історії культури й мови при інституті. Кн. IX 1929/ - Ніжин, 1929.

7. Адрианов С. Русский биографический словарь. - СПб., 1900. Т. II.
8. Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и нач. XX в. - Л., 1931, Ч. 2.
9. Иконников В. С. Опыт русской историографии: В 2-х кн. - К., 1908. Т. II.
10. Ніжинський філіал державного архіву Чернігівської області. Фонд 387, оп. 1.

* * *

П. П. Моціяка

НІЖИНСЬКА СТОРІНКА ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ В. К. ПІСКОРСЬКОГО

Постать Володимира Костянтиновича Піскорського /1867-1910/ - видатного історика середньовіччя, а особливо Іспанії і Португалії, - продовжує привертати увагу дослідників. Це й не дивно. Адже за своє коротке життя він встиг зробити дійсно багато. Засновник вітчизняної іспаністики, він є беззаперечним авторитетом і дотепер при вивченні середньовічної Іспанії, причому як у нас, так і в Іспанії. Широковідомими є такі його праці, як: "Кастильские кортесы в переходную эпоху от средних веков к новому времени. 1188-1520" / 1987 р., іспанський переклад 1930 р./, "Крепостное право в Каталонии в средние века" /1901 р./, "Вопрос о значении и происхождении шести "дурных обычаев" в Каталонии" /1899 р., іспанський переклад 1929 р./ і загальна "История Испании и Португалии" /вид. 1-е і 2-е, 1902 і 1909 р./.

Написанню цих праць передувала надзвичайно кропітка дворічна робота вченого в бібліотеках і архівах Іспанії, а також Англії і Франції. Його науковий подвиг стане більш зрозумілим, якщо зважити на те, що /як він зазначав у своєму звіті про відрядження/ "спільний недолік всіх іспанських архівів і бібліотек, як великих, так і малих, той, що каталогів або зовсім немає, або вони знаходяться в жалюгідному стані" [2, 46].

Народився В. К. Піскорський 11 серпня 1867 р. в Одесі в сім'ї, яка своїми коренями походила з давнього українського шляхетського роду з Поділля. Дитячі і юнацькі роки Володимира пройшли в Києві, де хлопець навчався в гімназії, а після її

закінчення вступив до університету св. Володимира на історико-філологічний факультет. Тут В.Піскорський став учнем І.В.Луцицького - ученого з європейським ім'ям. Після закінчення університету Володимир Костянтинович, за власним свідченням, був залишений стипендіатом для підготовки до професорського звання на кафедрі загальної історії, а в 1893 р. після випробування отримав ступінь магістра загальної історії і після прочитання пробних лекцій йому було присуджене звання приват-доцента по кафедрі загальної історії, потім він став читати в університеті св. Володимира курс з нової історії [1, 6]. У 1896-1897 рр. Піскорський працював в архівах і бібліотеках Іспанії та інших країн. Зібраного матеріалу було дуже багато, і за працю про кастильські кортеси в липні 1898 р. ученому присвоєно звання магістра загальної історії.

До Ніжинського Історико-філологічного Інституту доля привела Володимира Костянтиновича восени того ж 1898 р. 25 жовтня /ст. стилю/ він пише заяву на вакантну посаду екстраординарного професора кафедри загальної історії. 31 жовтня Конференція /теп. Вчена Рада/ інституту обирає його на цю посаду. Директор інституту Ф.Ф.Гельбке в телеграмі до Києва на ім'я В.К.Піскорського пише лише двоє слів: "Обраний одногласно" [1,5,10]. Але обрання на посаду в ті часи ще не означало, що можна братися до роботи. Тодішня російська державна чиновницько-бюрократична машина, відома своєю сумнозвісною тяганиною, цього разу перевершила саму себе. Десь через два місяці після обрання на посаду, 22 грудня В.К.Піскорський пише з Києва директору інституту Ф.Ф.Гельбке, що "вже настали Різдвяні канікули, після яких належало б стати до навчальних занять, а між тим справа моя не вирішена", "я не знаю, чи мені доведеться читати лекції в наступному півріччі: в Ніжині чи в Одесі" [1,30]. Тільки 31 січня 1899 р. в інституті отримали височайший приказ по гражданскому ведомству" про призначення В.К.Піскорського на посаду екстраординарного професора [1,33]. Тому не дивно, що вже в першій своїй лекції в Ніжинському історико-філологічному інституті 30 серпня 1899 р., присвяченій початку нового навчального року, В.К.Піскорський прагне всебічно обґрунтувати необхідність реформи вищої школи на основі утвердження в ній принципів академічної свободи, позбавлення її диктату держави і "зовнішніх авторитетів" [6,57].

До того ж атмосфера в провінційному інституті була тяжкою. "Наукову колегію" більше цікавили перипетії чиновницького життя, просування в "Табелі про ранги", ніж наука. В своїх спогадах В.К.Піскорський писав: "Наукове життя було для мене єдиним засобом зробити якимось терпним існування в цій тяжкій ситуації. Але мої зусилля трохи підняти наукові інтереси в інституті часто паралізувалися недоброзичливістю і заскоружливістю професорської колегії" [7,236]. Тому Піскорський весь час в роботі: з допомогою студентів складає каталог бібліотеки, роблячи її доступнішою для роботи студентів; збирається написати історію ніжинської Думи, дати характеристику побуту і звичаїв Ніжинщини, близько року працює над систематизацією матеріалу /на жаль, ця робота не була доведена до кінця/ [7,236].

Студенти любили свого вчителя, який поважав їх, прищеплював їм смак до наукової праці, привозив багато літератури з-за кордону спеціально для семінарських занять. "Аудиторія на його лекціях завжди була переповнена,- згадував відомий вчений В.В.Данилов про свої студентські роки,- ...образ його стоїть переді мною і через 60 минути років. Це був у повному розумінні цього слова джентельмен, голос якого був індивідуальним і запам'ятовувався добре... Розповідав він змістовно, гарно, літературно, дохідливо. Студенти-історики дуже цінували Володимира Костянтиновича..." [8,98].

Працюючи в Ніжині, учений неодноразово виїздив у службові відрядження за кордон. Науковий світ Іспанії був знайомий з фундаментальними працями В.К.Піскорського, а 18 квітня 1901 р. професор з Ніжина був обраний членом-кореспондентом Барселонської Академії наук і мистецтв та членом об'єднання барселонських вчених, літераторів і художників - Атенео. На ніжинський період життя вченого припало його систематичне листування з уславленим іспанським істориком, літератором, державним діячем Віктором Балагером [8,100]. Перу Піскорського належить дві статті про Балагера у збірнику Історико-філологічного товариства за 1903 р.

Останні два роки роботи Піскорського в Ніжині були яскравими і в той же час драматичними. Про це, наприклад, свідчить його щоденник, один з розділів якого він назвав "Бурхливий період інститутського життя 1904-1905 рр.". Цікаво, що ні до цього, ні після цього періоду вчений щоденника не вів. Про ті переломні зміни, які сталися в цей час в житті інституту,

Піскорський писав так: "...Інститут донедавна жив зовсім відокремленим від міста життям в атмосфері замкненості і відчуження від всього живого... Стіна, що відокремлювала інститут від міста, почала валитися з того моменту, коли починалося 50-річчя з дня смерті Гоголя. Ювілей, який відзначався в інституті влаштуванням гоголівської виставки і спектаклем "Ревізор" і "Записки божевільного", вперше залучив до інститутських стін широкі кола громадськості" [7,237]. В.К.Піскорський брав активну участь у циклі прилюдних лекцій, організованих в 1904 р. Історико-філологічним товариством. У спогаднику Піскорський пише: "Читав я з запалом, без якихось конспектів і конспектів... Вперше я відчув всю відмінність так званих наукових лекцій, що читаються для обов'язкових слухачів - студентів, і прилюдних, де з боєм беруться квитки і де хочуть дискусію взяти від мене якнайбільше. Настрій як лектора завдяки такому інтересові слухачів весь час був прекрасним... Це був нейчужодивіший період мого перебування в Ніжині"[7, 237-238].

Події 9 січня 1905 р. сколихнули всю Російську імперію і стали початком революції. Студенти Ніжинського інституту на знак протесту проти самодержавної сваволі припинили заняття і оголосили політичний страйк до 1 вересня. Професор В.К.Піскорський був фактично єдиним з викладачів, хто сприйняв настрої студентства і став на їхній бік. Про це красномовно свідчить протокол засідання Конференції інституту, одним з членів якої був і Піскорський: "...Конференція ухвалила: 1. Відновити учебні заняття 7-го березня... 3. Студентів, які не вказали до означеного терміну, тобто на 4 березня, готовність почати заняття, вважати звільненими з інституту за проханням з правом вступу до вищих учбових закладів, в тому числі і знову до інституту на загальних підставах.

Ця ухвала була прийнята 7 голосами проти одного /проф. В.К.Піскорського/. Ординарний професор В.К.Піскорський висловив таку думку: Зважаючи на те, що причини студентського страйку вкорінені в загальних умовах сучасного російського життя, проф.Піскорський висловлює сумнів, що Конференції вдасться якимись заходами впливу відновити правильний хід занять в Інституті. Правильний хід занять може бути відновлений лише за умови одностайного висловленого студентами бажання стати до перерваної роботи. Оскільки такої одностайності серед студентів немає, то проф. Піскорський вважає за більш доцільне

відкласти відновлення навчальних занять до осені з залишенням студентів на тих же курсах, на яких вони перебували до страйку" [2,9]. Про правильність позиції, зайнятої Піскорським свідчить те, що вже через 10 днів, 2 березня Конференція на своєму наступному засіданні скасувала свою попередню ухвалу і стала на точку зору В.К.Піскорського [2,11].

Одночасно з цим В.К.Піскорський приєднався до вчених, які в березні 1905 р. утворили "Академічний союз діячів вищих учбових закладів". Це був ліберальний рух передової російської інтелігенції на захист академічних свобод проти системи репресій і поліцейської сваволі. Професор з Ніжина стає делегатом II Всеросійського з'їзду цього союзу, що різко критикував самодержавство.

Заняття в інституті відновилися лише у вересні 1905 р. Піскорський у вступній лекції, звертаючись до студентів, говорив, що суспільство отримало перемогу "над темними силами, які зковували його життєвий ріст, придушували його законні стремління до свободи, правди і прогресу... Старий порядок доживає останні дні, і скоро вже над російською землею засяє сонце свободи..." [7, 239].

17 жовтня Микола II підписав маніфест про надання політичних свобод. 18 жовтня в місті відбувся мітинг, де виступив і Піскорський. Він закінчив промову словами: "Хай живе суспільна справедливість і наука!" Студенти відповіли на його заклик гучним "ура", підхопили на руки і стали підкидати [7,240]. На 19 жовтня були призначені одноденний політичний страйк і новий мітинг. Але мітинг був зірваний чорносотенцями із "Союзу русского народа", у місті поширювалися заклики громити "панів-демократів і євреїв". Директор інституту Ф.Ф.Гельбке в доповідній записці Управляючому Київським навчальним округом так писав за події цих днів: "21 вранці перед будинком з'явився натовп з царськими портретами і національними прапорами і вимагав царського портрета, що знаходився в інституті, та участі всіх студентів у патріотичній процесії... Під час цієї процесії зазнали принижень, образ і навіть побиття окремі особи, що звинувачувалися натовпом у приналежності до так званих "демократів", причому озлобленість натовпу спрямовувалася агітаторами переважно на осіб, що брали активну участь у мітингу 18 числа"[3,3]. Загроза розправи над студентами і викладачами змусила їх в ніч на 23 жовтня виїхати з Ніжина.

Протокола засідання Конференції від 28 жовтня 1905 р. констатує: "Поновлення занять в Інституті найближчим часом неможливе [2,64].

Разом з тим це були і останні дні роботи В.К.Піскорського в Ніжині, бо вже з 1906 р. він працює в Казанському університеті. На превеликий жаль, життя цього славетного вченого обірвалося 16 серпня 1910 р. на 44 році внаслідок трагічного випадку на залізниці. В одному з некрологів на смерть В.К.Піскорського говорилося: "...для нього вище всього було служіння інтересам науки, і тільки їм, оскільки весь успіх культури він бачив у чистоті цих інтересів і в свободі служіння їм" [5,58]. Яскрава, талановита особистість В.К.Піскорського залишила помітний слід в історії Ніжинської вищої школи і вітчизняної науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ніжинський філіал Чернігівського обласного державного архіву. Ф.1105, Оп.1, Спр.930. "О замещении вакантной должности профессора Института по предмету Всеобщей истории и об избрании на эту должность приват-доцента Владимира Пискорского".

2. Ніжинський філіал Чернігівського обласного державного архіву. Ф.1105, Оп.1, Спр.1320. "Протоколы заседания Конференции Института Князя Безбородко в Нежине. За 1905 год".

3. Ніжинський філіал Чернігівського обласного державного архіву. Ф.1105, Оп.1, Спр.1317. "О произшедших в г.Нежине беспорядках 18 октября 1905 года..."

4. Пискорский В.К. Отчет о заграничной командировке приват-доцента университета св.Владимира В.Пискорского за 1896 и 1897 гг. //Журнал Министерства Народного Просвещения. 1898. -N12.-С.20-47.

5. Будде Е.Ф. В.К.Пискорский /Некролог/ //Журнал Министерства Народного Просвещения. - 1910. - N10. - С. 55-59.

6. Дятлов В.А. Научно-педагогическая деятельность В.К. Пискорского в Нежинском историко-филологическом институте //Література і культура Полісся. -Вип.1. - Ніжин, 1990. - С. 57-59.

7. Мильская Л.Т., Пичугина И.С. Русский историк-испанист В. К.Пискорский /1867-1910 гг.//Проблемы испанской истории. - М., 1975.- С.230-239.

8. Новикова О.О. В.К.Піскорський //Український історичний журнал.- 1992. -№6. - С.95-102.

* * *

О.Г.Самійленко

**Є.М.ЩЕПКІН -- ВИДАТНИЙ ВЧЕНИЙ-ІСТОРИК, ПЕДАГОГ
ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ**
/до 75-річчя від дня смерті/

Доля багатьох вчених-істориків була тісно пов'язана з Ніжинською вищою школою, де в ХІХ та на початку ХХ ст. була сформована історична школа.

Серед яскравих представників був і Євген Миколайович Щепкін, який народився 13 /25/ травня 1860 року в Москві. Гімназичний курс він пройшов в Московській лютеранській німецькій школі Св.Петра та Павла, а атестат зрілості одержав у 5-й Московській гімназії, при якій склав екзамени екстерном.

Безумовно, значний вплив на світогляд юнака здійснили рідні, а також деякі представники передової інтелігенції Москви, які збиралися у домі батьків. Євген Миколайович був онуком відомого актора М.С.Щепкіна, а по лінії матері племінником М.В.Станкевича. Все це не могло не відбитися на формуванні юнака. В серпні 1879 року Є.Щепкін поступив на історико-філологічний факультет Московського університету.

В студентські роки Євген Миколайович був близьким до "конституційної течії", яка існувала серед викладачів та студентів вузу і виразниками якої були професори Муромцев, Ковалевський. В 1880 році Є.Щепкіна разом з іншими студентами заарештували за участь в сході, яку організував студент П.М.Мілюков /в майбутньому один із теоретиків "Союзу визволення" та лідер Конституційно-демократичної партії/.

В 1883 році Є.М.Щепкін в званні кандидата закінчив університетський курс на історичному відділенні. Після військової служби взимку 1883-1884 р. Євгена Миколайовича запросили до університету для підготовки до професорського звання. Вже в 1884 році молодий науковець почав вести інтенсивну підготовку до складання екзамену на звання магістра загальної історії під керівництвом відомих професорів Московського університету

П.Г. Виноградова, В.О.Ключевського, А.І.Чупрова. Щоряд з науково-дослідницькою роботою Щепкін займався і педагогічною діяльністю. Починаючи з 1885 року Євген Миколайович викладав історію в жіночій гімназії Міністерства народної освіти, заснованою З.Д.Перепьолкіною, та читав курси з історії культури в старших класах Московської консерваторії Музичного товариства.

Вже в період становлення Щепкін зарекомендував себе як історик з широким колом наукових інтересів. В період підготовки до магістерського екзамену вчений написав цілий ряд праць з проблем загальної історії: "Зносини зі сходом у середні віки", "Викладання історії в Англії" тощо.

Склавши у 1892 р. магістерський екзамен, був зарахований приват-доцентом по кафедрі загальної історії Московського університету, де зимою 1892/1893 навчального року читав обов'язковий курс.

Влітку 1893 року в канікулярний час Щепкіна направили в прикордонне відрядження для підготовки дисертаційного матеріалу і вивчення скандинавських мов. Після повернення він написав для "Журнала Министерства народного просвещения" /1894/ роботу "Скандинавский обряд погребения с кораблями". В цей час молодий вчений отримав від Міністерства народної освіти відрядження за кордон на два з половиною роки, а потім ще на рік з виплатою стипендії, що дало йому можливість працювати в архівах та бібліотеках Копенгагену і Відня, вивчати давньо-скандинавську мову та літературу. Крім Австрії та Данії, Щепкін побував також у Швеції, Норвегії, Німеччині, Італії, де поповнив свій доробок значним фактичним та архівним матеріалом. Вченого цікавили не лише історичні відомості. При Віденському та Берлінському університетах він познайомився з системою освіти в цих країнах. Багато часу приділив молодий науковець і вивченню західноєвропейської соціології.

Восени 1897 року Конференція Історико-філологічного інституту князя Безбородька обрала Є.Щепкіна на кафедру загальної історії, а 12 грудня його затвердили виконуючим обов'язки екстраординарного професора. Хоча перебування Євгена Миколайовича в Ніжині було недовгим, він працював лише три семестри, Щепкін залишив помітний слід, заявивши про себе, як про вже сформованого вченого-історика, дійсно талановитого науковця.

В Ніжині він написав праці: "Постановка преподавания всеобщей истории в Венском университете", "Душевное настроение Фридриха Великого во время Семилетней войны", а також цикл статей, надрукованих протягом 1897-1900 рр. під загальною назвою "Русско-австрийский союз во время Семилетней войны".

В кінці 1898 року за пропозицією історико-філологічного факультету Новоросійського університету Євген Миколайович був переведений до Одеси в званні виконуючого обов'язки екстраординарного професора по кафедрі загальної історії. Але й під час перебування в Одесі вчений не втратив зв'язків з Ніжинським Історико-філологічним інститутом. Обраний ще 31 січня 1898 року в постійні члени Історико-філологічного товариства Ніжинського інституту князя Безбородька, Євген Миколайович знаходився в його лавах до самого закриття у 1919 році і продовжував тісно співпрацювати з ніжинськими колегами.

В 1902 році Є.М.Щепкін захистив магістерську дисертацію "Російсько-Австрійський союз під час Семирічної війни 1746-1758 рр." при Московському університеті, яку розпочав ще у Ніжині. Після цього він деякий час працював у Височайшій установчій комісії по перебудові вищих навчальних закладів відомства Міністерства народної освіти.

Повернувшись до Новоросійського університету, професор зайняв кафедру загальної історії, а восени 1903 року почав викладати лекційний курс і на жіночих педагогічних курсах.

У цей період вчений опублікував своє дисертаційне дослідження у вигляді монографії, а також написав значну кількість наукових статей для різних видань. Його роботи друкувалися в "Книзі для читання з середньовічної історії", яка виходила під редакцією професора Виноградова, а також в "Книзі для читання з історії нового часу", в Енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона.

В 1904 році Євген Миколайович пішов у творче відраядження для виконання праці "О походе Наполеона I в Россию". Повернувшись з нього в кінці року, він включився в політичне життя.

Наприкінці 1904 року професор Щепкін увійшов до складу одеського гуртка "Союз визволення", заснованого Петром Струве, став активним учасником політичного "клубу", який збирався в будинку відомого діяча і мецената К.М.Панкєєва. В ньому брали участь представники місцевої інтелігенції, земські діячі, члени соціал-демократичної та соціал-революційної партій. Тут

готувалися публічні виступи для міської думи, загальних зборів. Щепкін постійно брав участь у дебатах, виступав з промовами проти існуючого режиму, хоча й критикував російську інтелігенцію за те, що вона не підтримала уряд у війні з Японією. З осені 1905 року професор очолив комісію з дванадцяти професорів, яка була створена при Одеському університеті для управління справами та зближення з студентами. Спочатку Щепкіна захопила боротьба з реакцією в стінах університету, але поступово він втягувався і в суспільно-політичну боротьбу. Вчений виступав на студентських та загальних зборах. В жовтні 1905 року Євген Миколайович увійшов до комітету суспільних організацій, який самочинно засідав у міській думі. В цей час Щепкін набував значної популярності, яка дозволила йому одержати місце в І-й Державній Думі від Одеси. В Думі він зайняв провідне місце серед крайньо-лівих кадетів, поряд з О.Я.Пергаментом, виступав з критичними оцінками уряду. На засіданні 10 липня 1906 року Євген Миколайович виступив з промовою, в якій закликав віддати під суд П.Столипіна за те, що той протиправно утримував в Одесі військово-поліцейське положення і сприяв проведенню погромів. В заключній частині промови він заявив від імені населення Одеси, що надсилає Столипіну побажання "неудач, поражений і гибелі, он шлет ему свое народное проклятие". [1] За те, що Є.Щепкін підписав Виборзьку відозву, його звільнили з служби і посадили на декілька місяців до Одеської в'язниці.

Після звільнення він відійшов від політичної діяльності, в 1908 році порвав з кадетською партією і повністю віддався науковій роботі, якій ніколи не зраджував, навіть в напружені дні політичної боротьби. Про це свідчать його "Древнеисландская сага "Гюнглейг Змеиный язык", яка була надрукована в Одесі у 1905 р., та "Россия при Александре I и нашествие 1812 г.", яка вийшла в Кембріджі у 1906 році на англійській мові.

Але найбільш значною працею цього періоду, а можливо і всього життя, була книга "Вопросы методологии истории", надрукована у 1905 році в Одесі. В ній автор здійснив аналіз і своє бачення методів історичного процесу. Він стверджував, що "мета інтерпретації - не пошук історичних законів і відбиття їх впливу, а прослідкування в подіях дії психологічних законів". Поняття об'єктивного історичного закону вчений замінив поняттям цілепокладаючого процесу, рушійними силами якого були

психічні мотиви як окремих лідерів, так і людського колективу. Щепкін мислив про ідеї "індивідуальних умов", "як норми", як "обов'язкові межі досконалості явищ", як результати "послідовності думки або чистоти, безкорисності духу" [2].

В своїх подальших роботах вчений зосередив увагу на вивченні різноманітних проблем історичної науки, про що, зокрема, свідчать праці, які виходили в період з 1910 по 1916 рр. в авторитетних наукових виданнях: "Порядок престонасліддя у древне-норвежских конгунов" /надрукована в збірнику, присвяченому О.Ключевському, у 1909 році в Москві, "Дмитрий I" /в книзі "Русская история в очерках и статьях", 1910 р./, "Социологическая оценка прогресса" /збірка, присвячена М.І.Карееву, СПб., 1914 р./, "Аскетизм христианского Востока" та інші. Професор К.Д.Добролюбський у своїй роботі "Щепкин как историк" зазначав, що історичні погляди Євгена Миколайовича були близькі до народницької ідеології. "Для нього суть історичного прогресу має прояв у волі людства і окремих осіб", "він прагматик і прибічник взаємодії історичних факторів". Основні риси Щепкіна як історика - майстерність методів дослідження, тонка критика джерел, переоцінка людської волі і захоплення крайностями психологічної школи. [1, с.264]

В лютому 1917 року професор Щепкін знову повернувся до політичної діяльності. Він увійшов до складу громадсько-революційного комітету як "незалежний член, видавав газету "Власть народа" /орган прогресивних професорів/. У березні 1917 року Щепкін повернувся до Новоросійського університету. В ці дні Євген Миколайович співчував лівим есерам і активно агітував за Ради. З відступом радянських військ з Одеси вчений також залишив місто, перебрався спочатку до Севастополя, а потім на Кавказ. Залишивши наукову діяльність, професор їздив по містах і закликав на мітингах боротися за Радянську владу. В 1919 році в окупованій інтервентами Одесі Щепкін зблизився з більшовиками, а в підпіллі став членом РКП/б/. В квітні - серпні 1919 року, коли Червона Армія зайняла Одесу, Щепкіна призначили комісаром народної освіти. Всі свої сили він віддавав реорганізації вищої школи. Він звільнив з посад 21 професора чорносотенських поглядів на чолі з професором Левашевим; організував Революційну студентську раду, орган, який керував університетом /пізніше, Рада Комісарів вищих учбових закладів/. У статті "Отбор умов и подбор среды", надрукованій в журналі "Вища школа" №1

ні 1919 р., Щепкін написав: "В епоху, когда социальное творчество перешло к народным массам, высшая наука должна исходить от окружающей жизни, теория подчиняется практике. Созерцательность отвлеченного знания надо заменить на волю толкающим к активности. Целью преподавания в высшей школе намечается не просто научное знание, а деятельная жизнь согласно науке". І далі: "Университеты обязаны дать почувствовать пролетариату и трудовому крестьянству, что наука доступна и важна для них, необходима для их благоденствия, для их диктатуры... Пролетаризация университета и науки неизбежна, хотя и ради их спасения".

В вересні 1919 року Щепкіна було заточено білогвардійцями до одеської в'язниці, де він перебував до лютого 1920 р. [1, с.262]. Майже в цей час в Москві було розстріляно видатного московського кадета Миколу Миколайовича Щепкіна, брата вченого, який був головою Національного центру підпільної антирадянської організації, створеної ще навесні 1918 року. Але ця подія не вплинула на погляди Євгена Миколайовича. Після звільнення з в'язниці Щепкін став завідуючим відділом вузів і зайнявся створенням рабфаків. У жовтні 1920 року в журналі "Советское строительство" /№6/ він писав: "Рабочие факультеты всем своим укладом чуждые ветхой высшей школе, представляются главным и, пожалуй, единственным орудием реформирования ее; в этом смысле рабфак становится фундаментом новой социалистической высшей школы с рациональными педагогическими методами преподавания, новой пролетарской аудиторией и новыми организационными навыками".

При безпосередній участі Щепкіна, робітфак в Одесі було відкрито 7 листопада 1920 року, а вже 11 листопада Євгена Миколайовича не стало. Він помер у себе на квартирі в 1-му будинку рад від тяжкої хвороби.

Так, у 60 років закінчилося життя видатного педагога, вченого, який все своє життя присвятив становленню вищої освіти на Україні.

ЛІТЕРАТУРА
про Є.М.Щепкіна:

Щепкин Евгений Николаевич // Историко-филологический институт кн. Безбородко в Нежине, 1875-1900. Преподаватели и воспитанники. - Нежин. 1900. - С. 71-73.

Щепкин Евгений Николаевич // Брокгауз Ф., Ефрон И. Энциклопедический словарь. - СПб. 1904. - т. XI. - С. 61.

Щепкин Е. Н. Биографическая справка // Деятели России. 1906 / Ред.-изд. А. М. Шампаньер. - СПб., 1906. - С. 46.

Щепкин Евгений Николаевич // Историко-филологический институт кн. Безбородко в Нежине. 1901-1912. Преподаватели и воспитанники. - Нежин. 1913. - С. 65.

Щепкин Е. Н. // Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и нач. XX века. Ч. 2. - Л., 1931. - с. 70-71.

Щепкин Евгений Николаевич // Деятели СССР и Октябрьской революции. - М.: Книга. 1989. - С. 262-268.

* * *

Падун Н. О.

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ПЕТРА ОЛЕКСАНДРОВИЧА ЗАБОЛОТСЬКОГО

Петро Олександрович Заболотський /1877-1918 рр./ - магістр слов'янської філології, магістр російської мови і словесності, голова педагогічної Ради жіночої гімназії Крестинської, секретар історико-філологічного товариства при інституті князя Безбородька, дійсний член Товариства любителів російської словесності при Московському університеті, дійсний член Бібліологічного товариства при імператорській Академії.

Усе своє недовге, але багате змістом життя Заболотський П. О. присвятив науковій роботі та освітянській діяльності. Педагогічні погляди Петра Олександровича формувалися під впливом педагогічних ідей Пирогова, Толстого, Ушинського та інших педагогів, а також його батька - директора Вяземської гімназії Смоленського земства.

Ще з студентських років, навчаючись в імператорському інституті, Заболотський П. О. почав займатися науковою роботою. Вивчав стародавню російську літературу, палеографію, слов'янську етнографію, народну поезію. У цей період надрукував

перші наукові роботи. Разом з тим мріяв зайнятися педагогічною діяльністю.

Після закінчення Ніжинського історико-філологічного інституту /1900 р./ працював позаштатним вчителем російської і слов'янської мов та словесності у Варшавській п'ятій чоловічій гімназії, пізніше був переведений на штатну посаду вчителя словесності, історії та педагогіки до третьої жіночої гімназії. Так розпочалася педагогічна діяльність Заболотського П.О.

Перебуваючи за кордоном /1904-1907 рр./, Заболотський П.О. вивчав російсько-слов'янські літературні та історико-культурні стосунки, а також мову, літературу, історію чехів, хорватів, сербів та інших народностей, цікавиться станом середньої жіночої освіти. Свої дослідження обґрунтував в працях "Очерки среднего женского образования в западно- и южно-славянских землях", "Среднее женское образование в славянских землях", "К вопросу о реформе женских гимназий". На його думку, середня жіноча освіта повинна мати велике значення для здорового росту сім'ї, суспільства. Заболотський П.О. порівняв чоловічу середню освіту з жіночою і прийшов до висновку, що остання мусить стояти на вищому рівні, так як жінка, в основному, вступає в життя з тим багажем, що винесла з середньої школи. Чоловіки можуть поповнити свою середню освіту у вищих навчальних закладах.

На основі проведених досліджень він розробив конкретні пропозиції щодо покращення стану жіночої освіти, зокрема: а/ оновлення навчальних програм жіночих гімназій, наповнення їх сучасним змістом; б/ обов'язкове введення в усіх навчальних закладах восьмого педагогічного класу, що сприяв би розширенню наукового світогляду та поглиблював знання, уміння, навички з практично-педагогічної діяльності; в/ залучення до роботи середніх жіночих навчальних закладів найкращих педагогічних сил; г/ надання однакових прав викладачам як чоловічих, так і жіночих гімназій; д/ удосконалення системи керівництва жіночою середньою освітою, залучення до цієї справи найбільш компетентних та зацікавлених осіб; є/ покращення роботи бібліотек, створення наукових кабінетів, підбір наочності та інших навчальних засобів.

У статті "К вопросу о реформе средней школы" Заболотський П.О. висловив думки щодо реформи середньої школи. Аналізуючи стан школи, відмічав перевантаженість її, безініціативність,

недовіру, острах як керівництва так і педагогів. Зазначав про панування антагоністичних відносин між сім'єю і школою.

Заболотський П.О. приходить до висновку, що перш за все необхідно знищити вседозволеність, підняти на певну висоту дисципліну в школі. Це стане запорукою оновлення "духу" школи, сприятиме установленню нормальних відносин між сім'єю і школою.

Як педагог, Заболотський П.О. вважав, що основними вимогами до вчителя мають бути : а/ оволодіння науковими, психологічними та педагогічними знаннями; б/ бути тактовним, вихованим, мати силу волі, бути холоднокровним; в/ мати гарячу любов до юнацтва.

У педагогічній спадщині Заболотського П.О. знаходимо цікаві дослідження щодо стосунків вчителя і учнів. Молодші школярі проявляють велику довіру до особи вчителя, що не спостерігається серед старших. Відповідь дослідник знаходить в роботі самої школи. Справедливо відмічає, що в ній панує несправедливість, образа, насмішки, крик, недовіра до учня, формальне і сухе відношення педагогів до своєї роботи. Все це паралізує роботу та зусилля кращих учителів, створює моральну безодню, що все більше відмежовує вчителя від учня.

Заболотського П.О. постійно хвилювало питання, пов'язане з особою вчителя. На його думку, вчитель повинен бути за покликанням, бо той, хто обрав професію не за покликанням, подібний до ремісника, що іноді буває добросовісним, іноді поганим, в усякому разі мало корисним для суспільства, для виховання юнацтва.

З цією проблемою тісно пов'язана й проблема освіти педагогів. В цьому питанні велику роль Заболотський П.О. відводив університетам та інститутам, що здійснювали підготовку педагогічних кадрів. Серед навчальних закладів виділяв такі, як Санкт-Петербурзький, Київський, Московський, Варшавський університети, а також чільне місце відводив і Ніжинському інституту. На його думку, "... для дела гимназического преподавания институты, особенно Нежинский, дают гораздо лучшую подготовку, чем университеты". [1, с.11] Створення кафедр педагогіки при навчальних закладах є позитивним явищем, так як педагоги зможуть глибше познайомитись з теорією та історією педагогіки.

Авторитет педагога - необхідна умова роботи вчителя. Якщо буде авторитет у педагога, то буде і повага учнів до нього. Це допоможе йому, як зазначав Заболотський П.О., знайти вірний шлях впливу на розум своїх вихованців.

Надаючи великого значення формам і методам навчання в школах, гімназіях, інститутах, університетах, Заболотський П.О. вимагав не загального і байдужого, а уважного, пильного підходу до учня, врахування індивідуальних особливостей кожного. В центрі уваги педагогів повинні бути активні методи навчання, які б сприяли розвиткові думки учнів, їх здібностей та інтересів, мислення, прищеплювали вміння самостійно працювати. Кожен педагог мусить пам'ятати, що "внешніми усилиями можно переделать одну только наружность; топором можно оболванить, как угодно, полено, можно даже выстрогать его, подкрасить, покрыть лаком, но древесина от этого не изменится: полено в сущности останется поленом". [1, с.24]

Принципово важливо, що Заболотський П.О. не лише педагог-теоретик, а й практик. Декілька років /з 1907 р./ він працював наставником студентів та викладачем Ніжинського історико-філологічного інституту, а згодом /1912 р./ - директором міської чоловічої гімназії. То ж, на нашу думку, особливий педагогічний досвід Заболотського П.О. є вагомим і різноманітним.

Аналізуючи роботу міської чоловічої гімназії у 1913 р., Заболотський П.О. написав статтю "Задачи и желания нашей школы", в якій висловив чимало цінних, сміливих думок про школу, зміст і методи навчально-виховної роботи, мету і завдання навчання та виховання, вимоги до навчальних посібників, до особи вчителя, підняв проблему зв'язку науки з практикою.

Заболотський П.О. у своїх теоретичних працях і практичній діяльності обстоював передові педагогічні ідеї Пирогова М.І. Не дивно, що слова Пирогова М.І. "Я люблю и уважаю молодость, потому что помню свою" стали епіграфом роботи міської чоловічої гімназії. Добре розуміючи молодість, педагог відмічав, що молодість - це золота пора життя. Саме в цей період розум сприйнятливий, а серце переповнюється благородними пориваннями, вся душевна і тілесна сила - в повному розквіті. Заболотський П.О. був твердо переконаний, що хто до кінця днів збереже любов до всього молодого, свіжого, чистого, тільки той зможе бути істинним педагогом. Без любові до молоді не може бути любові до педагогічної справи; педагог, не запалений

любов"ю до своєї справи, подібний до ремісника, а ніде ремісництво і шаблон так ненабезпечні, як в справі виховання і навчання юних поколінь. Тут необхідна творчість, натхнення, а не тільки "виучка". Але істинна любов до молоді не повинна виключати суворості розумної, справедливої, спрямованої на благо як вихованців, так і вихователів. Тільки повага до особистості дитини сприятиме моральному впливу педагога на учня.

Заболотський П.О. знову і знову звертався до особи вчителя, вказуючи на значення особистого прикладу, що сприяє прищепленню любові до праці, вихованню чесності, діловитості майбутніх трудівників. Наполегливо рекомендував зрозуміти кожним учнем, що школа готує до життя, а життя це тяжка праця, переможцем у ній буде той, хто уміє працювати.

Спостереження за дітьми різного віку дали можливість Заболотському П.О. визначити їх особливості. Так, діти дошкільного віку приходять до школи в тому віці, коли розум так допитливий, пам"ять свіжа, серце відкрито до добра, характер іще не сформований, воля не окріпла, організм дуже крихкий. Все це необхідно врахувати при організації навчально-виховного процесу.

Заболотський П.О. виділяв основні завдання школи, зокрема, здійснення розумового розвитку учнів, метою якого повинно бути здобуття учнями міцних та глибоких знань про людину, природу, Бога.

Велика заслуга Заболотського П.О. полягала в тому, що він розглядав в тісному зв"язку освіту і науку. Щоб правильно навчати і виховувати дітей, вчителі повинні не поривати зв"язки з наукою, заняття будувати на науковій основі, формувати в учнів науковий інтерес. Кожен вчитель мусить працювати в певній науковій галузі. В середній школі, - підкреслював вчений, - необхідно створювати науковий фундамент для вищої школи, знищити різницю між наукою середньої та вищої школи.

Педагог висловив багато цінних думок щодо організації процесів навчання та виховання, а також вказав на використання педагогічно-дидактичних принципів навчання, основними з яких є : науковість, доступність, наочність, послідовність, ясність, стислість, точність викладу, ефективне використання часу та зусиль педагога та учня.

Велику увагу приділяв вимогам щодо вибору навчальних посібників, зауважував, що посібник має бути науковим, доступ-

ним. Вчителю необхідно проявити творчість, ініціативність, індивідуальний підхід при виборі навчальних посібників. На думку Заболотського П.О., доповнення до посібника можуть бути картини "чарівного ліхтаря", наукові картини, кінематограф, колекції, організоване позакласне читання, робота по оновленню фундаментальної бібліотеки.

Заболотський П.О. вважав, що навчання і виховання - нероздільні процеси, і тому виховання молоді - одне з основних завдань школи. Молодь - совість суспільства. Вона глибше відчуває і краще реагує на зміни в ньому. Молодь вимагає особливого бережливого відношення до неї.

Серед виховних завдань школи Заболотський П.О., перш за все, виділяв моральне виховання молоді, яке розглядав як важливу частину формування "цілісної" особистості. Мета - формування добра, краси, характеру, направлення волі на служіння істини.

Заболотський П.О. був ініціатором та організатором проведення екскурсій. Рекомендував здійснювати поїздки до міст України, Чернігівщини.

Його постійно хвилювало питання взаємозв'язку сім'ї та школи. Педагог справедливо зазначав, що діти, отримавши в сім'ї гарне виховання, для школи є сприятливим матеріалом, яка лише продовжує справу, розпочату в сім'ї. Педагогічний досвід дав змогу зробити Заболотському П.О. висновок, що погана сімейна обстановка, негативна домашня атмосфера настільки паралізують моральний вплив школи, що вона нездатна подолати негативний вплив сім'ї на дитину.

З метою зміцнення зв'язку школи та сім'ї він визначив конкретні завдання в роботі педагогів; зробити непомітним перехід від домашньої обстановки до шкільної, використавши активні методи виховання: різноманітні ігри, організацію ранків, вечорів, прогулянок, екскурсій.

У педагогічних поглядах Заболотського П.О. знайшли своє відображення і питання фізичного розвитку дітей. "В здоровому тілі - здоровий дух" - основна мета фізичного виховання молоді. Педагоги разом з батьками повинні займатися фізичним розвитком дітей. І тому святим обов'язком для батьків є створення належних умов для фізичного виховання в стінах школи.

Методами морального виховання можуть бути зауваження, догана, виклик батьків, іноді дорікання директора, зниження за

поведінку. Заболотський П.О. виступав проти такого методу, як залишення після уроків.

Таким чином, на нашу думку, все це разом узятє дає чітку систему педагогічних поглядів Заболотського П.О. Його педагогічні ідеї можуть бути використані і в наші дні, в період реформування системи освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1 /Заболотский П.А. К вопросу о реформе средней школы/ Оттиски из "Филолог. зап. за 1904 г." -Воронеж.

* * *

Г.В.Самойленко

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА У ЗВ'ЯЗКАХ ІЗ ЗАРУБІЖЖЯМ.

Ніжинська вища школа - це унікальне, виняткове, неповторне і недостатньо вивчене і недооцінене явище культури на Україні. Дослідникам багато ще треба зробити, щоб у повній мірі розкрити визначені нами характеристики, вписати навчальний заклад з його відомими викладачами та науковими школами в світову культуру. На це ми маємо всі підстави.

Починаючи з далеких 20-х років ХІХ ст., ніжинську вищу школу, у своїй переважній більшості, очолювали визначні вчені, яких добре знали в Росії і Європі. Це були діячі освіти, які одержали знання в декількох західноєвропейських навчальних закладах, проходили там стажування, склали магістерські екзамени, підтримували зв'язки з вченими та діячами культури. Саме такими були перші директори Гімназії вищих наук Василь Григорович Кукольник та Іван Семенович Орлай. На жаль, В.Г.Кукольник працював у Ніжині зовсім мало. Смерть обірвала його творчу працю.

І.С.Орлай, як його попередник, був українцем із Закарпаття. Він одержав ґрунтовну освіту в кількох західних університетах. За фахом він був медиком, але добре знав історію, культуру. Його перу належать праці "Коротка історія про Карпато-Русів" /1804/.

"Про південно-західну Русію" та інші. Останню роботу він написав у Ніжині і видав у 1826 р.

Перші директори Ніжинської гімназії вищих наук подбали про кадри для навчального закладу. Серед тих, хто прийшов, були і викладачі-іноземці. Це професори французької словесності І.Я. Ландражин, німецької словесності Ф.Й.Зінгер, грецької мови Христофор Ієропес, які знайомили студентів з культурою своїх країн.

Професор Фрідріх Йосипович Зінгер одержав добру освіту, багато подорожував по Італії, Німеччині, Данії. Він знайомив гімназистів з кращими творами німецької літератури в оригіналі. Як згадував Н. Кукольник, не пройшло й року, як у Ф.Й.Зінгера з'явилися прихильні учні, які перекладали "Дон Карлоса" та інші поеми Шіллера, а потім Гете, Коцебу, Ліхтенберга, Кернера, Віланда, Клопштока та інш. Протягом чотирьох років твори цих авторів були улюбленими для багатьох учнів Ф.Й.Зінгера. Деякі гімназисти так захопилися перекладами, що вони стали їх професійною справою. Ф.Й.Зінгер продовжував підтримувати зв'язки з Німеччиною. Одержував літературні альманахи, книги і знайомив гімназистів з новинками німецької літератури.

Іван Якович Ландражин також умів захопити своїм предметом. На заняттях гімназисти знайомилися з кращими творами французької літератури, перекладали Лагарпа, Корнеля, Расіна та інших письменників. Крім цього, І.Я.Ландражин давав гімназистам читати книги Вольтера, Гельвеція, Монтеск'є, Руссо, які були в той час заборонені.

Вплив Ф.Й.Зінгера та І.Я.Ландражина на студентів був значний. Саме завдяки їх праці у гімназистів формувались прогресивні погляди. Тож не випадково, що у 1830 р., коли розглядалась "справа про вільнодумство" у Ніжинській гімназії вищих наук, цих професорів звільнили з роботи і вислали з країни.

Інтерес до Греції, яка в той час вела боротьбу проти турецьких загарбників, розвивав не тільки викладач грецької мови Христофор Ієропес, а й К.Базилі, який вчився разом з М.Гоголем та іншими відомими випускниками перших років існування навчального закладу, сприяв знайомству з історією його країни.

Це були лише перші кроки зв'язків з іншими державами та навчальними закладами. Зазначимо, що у II пол. XIX ст. - на початку XX стол. в Ніжинському історико-філологічному інституті працювала група вчених, які були родом із Чехо-

словаччини. Це професори Йосип В"ячеславович Добіаш і його брат Антон В"ячеславович, Франц В"ячеславович Режабек, В"ячеслав Іванович Петр, які внесли чимало нового у зв"язки Ніжинської вищої школи з їх країною, а також іншими державами.

Міжнародні зв"язки Ніжинської вищої школи були більш сталими і різнобічними у другій половині XIX ст. Вони здійснювалися по трьох основних каналах: 1) через викладачів, які займались науковою роботою і працювали в бібліотеках, архівосховищах, або ж проходили стажування в країнах Західної Європи; 2) через особисті зв"язки з окремими вченими, діячами культури; 3) офіційні зв"язки між навчальними закладами.

Уже неодноразово підкреслювалось, що в Ніжинському історико-філологічному інституті, який був відкритий у 1875 році, були сформовані філологічна та історична школи, у основ якої стояли академіки М.О.Лавровський, П.В.Нікітін, М.Н.Сперанський, члени-кореспонденти, професори А.С.Будилович, Р.Ф.Брандт, Г.Е.Зенгер, Г.А.Ільїнський, В.В.Качановський, І.І.Іванов, К.Ф.Радченко, П.О.Заболотський та інші.

У нашій книзі "Вчені-філологи Ніжинської вищої школи" /1993/ ми вже говорили про те, що майже всі вищеназвані вчені пройшли стажування в багатьох країнах Західної Європи. А це сприяло налагодженню наукових і особистих зв"язків з вченими та навчальними закладами, установами Німеччини, Австрії, Франції, Іспанії, Югославії, Чехії, Болгарії.

Річне відрядження в слов"янські країни дало Р.Ф.Брандту добре підготувати магістерські екзамени, визначити тему наукового дослідження. Під час праці в Ніжині з 1877 р. вчений неодноразово виїздив за кордон, працював у Загребі, Белграді, в Хорватському примор'ї, зібрав великий матеріал, і це дало йому змогу написати свої перші дослідження з слов"янської акцентології, які засвідчили як велику ерудицію, так і талант вченого. В лінгвістиці був закладений новий напрямок. Його праця "Начертание словянской акцентологии", що була надрукована в "Известиях Историко-филологического института кн. Безбородко" в 1880 р., а потім видана окремою книгою, принесла не тільки славу вченому, а й підняла науковий престиж Ніжинського інституту. Більш того в "Известиях..." була надрукована книга Франца Миклошича "Сравнительная морфология славянских языков", яку переклав студент інституту М.В.Шляков, а

виредагував Р.Ф.Брандт. Таким чином, Росія познайомилась з дуже важливим дослідженням в галузі славістики.

Антон Семенович Будилович також декілька разів бував за кордоном, написав магістерську дисертацію "Исследование языка древне-славянского перевода XIII слов Григория Богослова по рукописи императорской публичной библиотеки XI века". Вчений багато зробив для вивчення і пропаганди слов"янських літератур. Він написав і опублікував нариси про сербо-хорватську, словацьку, польську, лужицьку, чеську літератури. У 1872 р. А.С.Будилович був два роки у науковому відрядженні, відвідав слов"янські області Німеччини, Австро-Угорщини, Румунії, Сербії, Чорногорії, Європейської Турції для вивчення слов"янських мов, етнографії і літератури. "Здесь,- згадував І.Ф. Карський,- он связал себя узами родства с известным деятелем зарубежной Руси А.И.Добрянским, что еще больше сблизило его с славянским миром. Почти каждое лето после этого он проводил в имении Добрянского в Угорской Руси и оттуда предпринимал поездки в разные славянские области. Связь Антона Семеновича со славянским миром была таким образом не только отвлеченная, но и кровная".

Відрядження дало можливість не тільки познайомитись з різними слов"янськими регіонами, але й зібрати великий матеріал, який він використав у науковій роботі. У 1874-1875 роках вчений опублікував десятки статей.

У 1875 р. А.С.Будилович виголосив у Слов"янському товаристві промову "О литературном единстве народов славянского племени", а також видав брошуру "Статистические таблицы распределения славянского племени", яка до 1907 р. була єдиним такого роду науковим джерелом.

У 1878 р. в "Известиях Историко-филологического института кн. Безбородко" була опублікована найвизначніша робота А.С.Будиловича "Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным. Исследование в области лингвистической палеонтологии славян". Це було оригінальне, глибоке і важливе дослідження слов"янських мов. За багатством фактичного матеріалу ця праця до цього часу не втратила свого значення.

Проф.І.А.Бодуен де Куртене писав про неї: "Несмотря на все свои недостатки, сочинение Будиловича представляет большой, замечательный труд. Оно является одним из главных этапов по

пути к решению вопроса, которым оно посвящено. Мало того, ни в одной славянской литературе не было до сих пор подобного сочинения, и даже во всей всемирной ученой литературе, кроме известной книги Пиктэ, навряд ли найдется что-нибудь, задуманное и исполненное в столь широких размерах. Кто желает с новейшей точки зрения ознакомиться с первобытною культурою славян, не может никак обойтись без сочинений Будиловича".

Якщо Р.Ф.Брандт, А.С.Будилович, М.І.Соколов, В.В.Качановський, Г. А.Ільїнський та інші вчені вивчали історію слов'ян, їх мову, літературу, культуру, то академік Михайло Нестерович Сперанський розкрив вплив російської на слов'янські літератури. "Не можна бути істориком російської літератури, не будучи славістом", - постійно повторював вчений, а тому знайомив своїх студентів з окремими явищами історії слов'янської літератури. З цією метою спеціально прочитав спецкурс "Славянские отношения в русской литературе". Вчений в ці роки відстоював ідею безперервності і приємственності розвитку як характерної риси історико-літературного процесу.

Ніжинський період був найплодовитішим у науковому відношенні для проф.М.Н.Сперанського. Він опублікував більше 60 праць з давньоросійської і слов'янської літератур, їх зв'язків. Вперше було поставлене питання про взаємодії російської літератури з болгарською і сербською. Праця "Деление истории русской литературы на периоды и влияние русской литературы на югославянскую" дала можливість побачити літературний процес у його взаємозв'язках, виявити джерела цих взаємодій. Порівняльно-історичний принцип, яким керувався в своїх дослідженнях вчений, сприяв тому, що було помічено багато спільного, характерного для слов'янських літератур.

У Ніжині М.Н.Сперанський проявляв інтерес до візантійської літератури, вивчав зв'язки середньовічної південно-слов'янської і російської літератур з Візантією. Вчений бував у багатьох країнах Європи. У Белграді та Софії студіював апокрифічну літературу. Все це збагачувало та розширювало його наукову тематику.

Особливе місце у наукових зв'язках Ніжина з слов'янськими країнами займає діяльність проф.Г.А.Ільїнського, який видав книгу "Праславянская грамматика". Це було найвизначніше досягнення не тільки в слов'янознавстві, а й у порівняльно-історичному мовознавстві в цілому.

Можна було б ще багато говорити про внесок ніжинських вчених у славистику. Але й наведені вище факти свідчать, що він був значним, високо піднімав діяльність ніжинських славістів. І це результат тих зв'язків з європейськими науковими центрами, які існували вчені ніжинської вищої школи.

Не менш міцними були подібні зв'язки і в істориків, а також вчених класичних мов. Наведемо тільки один приклад. Історик Володимир Костянтинович Піскорський цікавився історією Іспанії. У 1895 р. вчений був відкомандирований на два роки за кордон у творче відрядження. У Парижі та Страсбурзі він слухав лекції професорів університетів, а в 1896 р. Володимир Костянтинович працював в архівах Мадриду, Саламанки, Ескуріала, Вальядоліда, Мурсії та інш. міст. За цей час вчений зібрав цікавий матеріал з історії середньовічної Іспанії і написав роботи: "Іспанські університети", "Дон Антоніо Кановас дель Кастильо", "Кастильські кортеси", завершив дисертацію "Кастильські кортеси в перехідну епоху від середніх віків до нового часу /1188-1520 рр./"

Вчений продовжував у Ніжині вивчати історію народних мас та розвиток кріпосного права в Іспанії. Було розкрито ряд важливих питань ще не висвітлених у російській історіографії. У 1901 р. В.К. Піскорський захистив докторську дисертацію "Кріпосне право в Каталонії в середні віки", а через рік опублікував монографію "Історія Іспанії та Португалії". Це одна з фундаментальних праць з історії цих країн, написаних у нас, яка не втратила свого значення і нині. У 1901 р. вченого обрали членом-кореспондентом Барселонської Королівської академії наук та мистецтв.

До речі, членами зарубіжних академії та товариств були Г.А. Ільїнський /Болгарської і Польської/, А.Л. Андрійовський /член французького зоологічного товариства/, І.П. Козловський /член Варшавського товариства історії, філософії і права/, В.Г. Ляскоронський /член Ісландського історичного товариства/. Нам мало відомо про участь цих вчених у роботі академії та товариств, але це ще одна яскрава сторінка у наукових міжнародних відносинах вчених Ніжинської вищої школи, яку необхідно розкрити.

Як бачимо, зв'язки Ніжинської вищої школи з європейськими науковими центрами через своїх викладачів носили конкретний характер. сприяли написанню фундаментальних праць, відкриттю

нових напрямів у науці, введенню маловідомих матеріалів в науковий обіг.

З іншого боку, вчені Ніжинської вищої школи знайомили зарубіжних вчених, наукові центри з своїми працями, науковими теоріями та новими течіями в науці. З 1877 р., коли почали виходити "Известия историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине", вони пересилалися в бібліотеки багатьох країн світу. В архіві збереглися документи, які підтверджують саме це. Тобто вчені зарубіжних країн, які знали російську мову, могли знайомитися з науковими працями ніжинців, що стосувалися славістики, історії та культури.

Поїздки вчених Ніжина за кордон сприяли розширенню індивідуальних знайомств. Ці відносини носили різнобічний характер: діловий, науковий, особистий. Так, І.С. Орлай підтримував тісні зв'язки з німецьким письменником і мислителем І.В. Гете, визначним швейцарським педагогом-демократом І.Г. Песталоцці. В ніжинському архіві збереглося листування болгарських діячів культури з професорами Ніжинського історико-філологічного інституту, зокрема, з В.І. Резановим про організацію допомоги населенню Болгарії, яке постраждало в роки першої світової війни.

На жаль, особисті архіви багатьох вчених майже не збереглися, тому цей напрямок у міжнародних зв'язках ще недостатньо вивчений і потребує додаткового зібрання матеріалів.

Ширшими були офіційні зв'язки Ніжинської вищої школи з зарубіжними науковими та громадськими центрами.

Особливе місце займає тут Польща. Коли відкривали Історико-філологічний інститут у Ніжині, на прохання проф. О.М. Лавровського Варшавський університет направив велику кількість екземплярів з "Полоністики".

Після Ніжина в 1883 р. акад. М.О. Лавровський був призначений ректором Варшавського університету, а професор А.С. Будилевич - в 1887 р. деканом історико-філологічного факультету цього ж університету. У 1892 р. А.С. Будилевич був призначений ректором Дерптського /Тартуського/ університету. Хоча Польща і Естонія входили до складу Росії, але там були свої наукові національні центри. І О.М. Лавровський, і А.С. Будилевич після від'їзду з Ніжина сприяли укріпленню наукових зв'язків між інститутом і університетами, які вони очолювали.

Ніжинський історико-філологічний інститут посилав своїх випускників за кордон для підготовки професорського звання з різних мов. В архіві збереглась справа про направлення випускника інституту 1902 р. Леоніда Сервиорога "для підготовки до професорської діяльності з римської словесності". Професор І.І. Турцевич в своїй характеристиці на студента відмічав: "Уроки в гимназії були такі, що стали би в честь и опытному преподавателю." Конференція інституту підтримала клопотання. Подібних справ в архіві декілька.

У зв'язку зі зближенням Англії з Росією у 1912 р. в інститут прийшло розпорядження направити в Англію кращих студентів-філологів для удосконалення знань англійської мови, а також для викладання російської мови в Англії. Конференція підбрала 9 випускників.

Професор Д.І.Петр у 1914 р. організував поїздку студентів Ніжинського інституту в Німеччину. Вони відвідали Берлін, Потсдам, Дюссельдорф. Подібні екскурсії були здійснені в Австро-Угорщину, Швейцарію, Італію, Францію, Бельгію, Голландію, Данію, Швецію.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917 р. зв'язки з зарубіжними науковими і громадськими центрами продовжувались. Особливо різноплановими вони були в 20-х роках.

Інститут вів інтенсивну переписку про науковий обмін літературою. В ніжинському архіві збереглися документи про наукові відносини інституту /НІНО/ з Українським університетом у Празі у 1924 р. У одному з документів читаємо:

"Ректорат УУ в Празі призначив для вашої бібліотеки по примірникові видаць УУ в Празі і видання, що вже вийшли, передав празькому студентському "Комітету допомоги українським культурним і науковим силам на Україні" до пересилки Нам. Комітет вислав ті книжки 13 грудня 1923 р. за посередництвом перевозової фірми "Шенкер і Ко" до Всеукраїнської Академії наук з тим, щоби вона переслала їх Вам. Комітет зробив так за порадою члена місії СРСР в Празі гр. Калюжного... Ректорат УУ прохає Вас, щоби НІНО зі свого боку прислав бібліотечі УУ в Празі свої наукові публікації..."

Документи 1924 р. свідчать, що з Праги в Ніжин ішла наукова продукція.

Англійське видавництво в Лондоні від 2 квітня 1924 р сповіщало: "Нами помещены для Вас подписки с непосредственной высылкой из редакции на следующие издания "Nature" 30 квітня 1924 р., були вислані видання "La Geographie", "La Nature".

Архівні дані свідчать, що в цьому ж році НІНО підтримував зв'язки з французькими видавництвами /документ від 6 травня 1924 р./, хоч вони були перервані із-за дипломатичних відносин.

28 вересня 1925 р. Всесоюзне товариство культурних зв'язків і закордоном звернулося до Ніжинського інституту з пропозицією: "Общество посылает Вам по просьбе Русской ассоциации инженеров в Америке несколько номеров издаваемого ею журнала "Американская техника". Ассоциация обещает присылку журнала и в дальнейшем, но очень желала бы получить от Вас в обмен какие-либо материалы по тех. вопросам..." З таким же проханням до НІНО звернувся і університет штату Нью-Йорк.

У зв'язку з тим, що у Ніжин йшли подібні прохання і від інших вузів, ректорат НІНО звернувся до Народного комітету освіти з листом:

"За останній час безпосередньо до ІНО звернувся Університет штату Нью-Йорка з проханням надіслати йому як правила вступу до нашого вузу, так і видання нашого ІНО. Поскільки інститут не мав досі безпосередніх зносин з закордоном, бажано знати Ваш погляд та мати вказівки щодо обміну виданнями з вузами за кордоном". На жаль інструктивного листа-відповіді ми не відшукали.

У 1928 р. інститут замовив обладнання за кордоном на 2000 крб.

Документи 1930 р. засвідчують, що для бібліотеки інституту були замовлені за рахунок валютних асигнувань Наркомосвіти України журнали Франції "Revue des e'tudes slaves", в Чехословаччині "S'lvia Casopis pro slovanskou filologii", в Польщі "Kwartalnik historyczny", в Німеччині "Die deutsche Schule", "Die Erziehung" та інш., книги в Англії.

У 1932 р. інститут направив "Записки Ніжинського інституту" /кн. VI, VII, VIII, IX, X/ до пражської бібліотеки антикваріату "Ф.Свобода". Це ж видавництво надіслало в Ніжин свої видання та каталоги. Празький університет просив надіслати "Записки НІ Соц.вих", книгу проф.М. Петровського "До історії державного устрою України XVII стол".

На жаль, у другій половині 30-х та 40-50-х років міжнародні зв'язки інститут не підтримував. Поновилися вони лише у 60-х роках. Зокрема, у червні 1966 р. ректорат Ніжинського педінституту направив листа ректору та всьому колективу педінституту міста Градець-Кралове з проханням встановити постійні зв'язки між педінститутами братських республік. У цьому листі зазначалось, що подібні зв'язки між Ніжинською вищою школою і діячами чеської культури мали місце в дореволюційний час і були плідними.

Чехословацький вуз позитивно відгукнувся на цю пропозицію. Протягом наступних років були здійснені обміни делегаціями, науковою літературою.

У 1967 р. було створено в інституті Товариство радянсько-чехословацької дружби, оформлена кімната-музей, куточки "Наш друг - Чехословаччина", які нині розформовані. Бібліотека інституту поповнювалася творами Гашека, Дрди, Пуйманової, Фучека, Немцовой та інших чеських письменників. Зв'язки підтримувались і в 70-х роках.

У 90-х роках намігались зв'язки інституту з навчальними закладами США. В цьому напрямку багато робить факультет іноземних мов і зокрема, О.І.Близнюк. Приїздять до нас вчені для читання лекцій та студенти-стажисти.

На сучасному етапі намічаються зв'язки з вченими гоголезнавцями, а також вченими - українцями за походженням, які живуть в різних країнах світу. Останнім часом в інституті побували професори П.В.Одарченко з Канади, І.В.Кочуровський з Німеччини та інші.

Радник посольства Швейцарії в Україні Анн Боті, яка цікавиться творчістю М.Гоголя, декілька разів побувала в інституті, підтримує зв'язки з автором цих рядків. У 1995 р. вона подарувала інституту бібліотечку книг з історії та культури Швейцарії німецькою та французькою мовами. Охоче приїздять до нас вчені з інших країн на міжнародні гоголівські конференції, а також "Література та культура Полісся". Декілька разів приїздив професор Христос Ласкарідис з Анінського університету в Греції. Він зустрічався з студентами історико-філологічного факультету у 1994, 1995 роках, виступав на конференціях з доповідями, підтримує зв'язки з науковцями інституту та Ніжина.

Підводячи підсумки, можна сказати, що тема "Ніжинська вища школа у міжнародних зв'язках" зовсім не досліджена. Це

тільки перші наші підступи до її розкриття. Сподіваємося, що будуть написані на цю тему спеціальні роботи, а в практичній діяльності вуз буде продовжувати розвивати традиції своїх попередників.

* * *

О.В.Ростовський

УЧАСТЬ ВИКЛАДАЧІВ І СТУДЕНТІВ НИЖИНСЬКОГО ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКО В НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕННЯХ 1917 р.

Весна 1917 року принесла до Ніжина і його перлини - відомого своїм "вільнодумством" інституту князя Безбородько - свободу й початок демократичним перетворенням, сприяла появі націонал-державницьких прагнень. Викладачі та студенти першими відгукнулися на революційно-демократичні гасла і повідомлення про повалення царської монархії. Зокрема, студенти на своєму зібранні 4 березня заявили про готовність взятися за діло і віддати енергію на службу рідному краю [1, N1]. Викладачі на березневій конференції делегували до громадського комітету - створюваної владної структури Ніжина, - професора філософії П.В.Тихомирова, голову історико-філологічного товариства [2, спр.2168, арк.15]. До складу комітету від студентства були обрані С.В.Сівков, М.І.Шепель, П.І.Белецький, С.В.Клітін, Наголкіна [1, N1]. Показово, що в громадському комітеті, цьому своєрідному демократичному парламенті, науку, освіту і культуру представляли 42% або 31 делегат із 72 [1, N1]. Головою комітету був обраний П.В.Тихомиров, що очолив також редколегію друкованого органу - "Известия Нежинского общественного комитета", до якої увійшли й студенти історичного відділення І.М.Ковалевський та С.В.Сівков. Слід відзначити, що С.В.Сівков був більшовиком і прихильником радянської влади, а І.М.Ковалевський - українським есером, головою "Просвіти", повітовим комісаром Центральної Ради.

Аналіз газетних публікацій засвідчує значний внесок викладачів і студентів у справу національно-демократичних перетворень. Це, зокрема, участь у дискусії щодо проблем історії

України, полеміка з приводу вчительських курсів та брошури І.М.Ковалевського "Хто ми, що ми і чого нам треба", українознавчі статті та заклики патріотичного спрямування, шлучення до культурно-освітніх об'єднань та краєзнавчих товариств тощо. І.М.Ковалевський у брошюрі чітко визначає вимоги до Установчих зборів: "демократичний, федеративний республіканський лад на чолі з президентом, що обирається народом".

Реформаторські процеси в Ніжинській вищій школі та народній освіті зумовлювали пошук доцільних шляхів професійного навчання, гомадського виховання та організаційно-практичної діяльності. У квітні на засіданні конференції інституту розглядалося питання про участь у її засіданнях наставників-керівників та представників від студентів з правом голосу; відміну будь-яких обмежень політичного, релігійного і національного характеру при вступі до інституту; відміну призову на військову службу; введення нових навчальних курсів, створення наукових товариств [2,спр.2168,арк.2,34,41]. Зокрема, професор В.І. Резанов, який з 1899 р. викладав курс російської та зарубіжної літератури, заснував у квітні 1917 р. при інституті "Товариство вивчення України", члени якого мали збирати та розробляти матеріали енциклопедії України, виробляти і засвоювати українську наукову і навчальну термінологію, готувати підручники, формувати українську наукову бібліотеку. У планах товариства передбачалося висвітлення питань українознавства, історії України, її літератури, видання наукового вісника "Україна" тощо. 4 травня відбулося його засідання, присвячене 100-річчю з дня народження М.Костомарова. З науковими доповідями виступили В.Резанов /"Пам'яті Костомарова"/, В.Безсмертний /"Костомаров як історик України"/, В.Розов /"Про мову Костомарова"/ [1,16].

Одночасно з інституті було створено і "Товариство вивчення Росії". Серед навчальних дисциплін поряд з викладанням "Русской истории" /В.Г.Ляскоронський/ вводиться "Історія України" /Г.А.Максимович/, "Історія Польщі" /В.В.Новодворський/, "Українська мова" /Розов В.О./, "Історія малоросійської літератури" /А.С.Грузинський/ [2,спр.2108,арк.1-5;спр.2168,арк.58;1,N6]. Керівництво інституту прийняло рішення з 1917 -1918 навч. року відкрити кафедру української мови, літератури та історії України, кафедру педагогіки [2, спр.2110, арк.3]. У травні був розроблений

проект перетворення історико-філологічного інституту на педагогічну академію [2, спр.2107].

Активно залучалися викладачі до роботи на курсах української мови для вчителів початкових класів та проведення українізації серед населення Ніжинщини. 13 березня за рішенням зборів 298 вчителів міста створено Педагогічне товариство, яке очолив професор П.О.Заболотський [1,№6]. Підкреслимо, що в питаннях національної політики серед викладачів інституту не було єдності - тут були прихильники монархічної імперської Росії з її єдиним "общерусским языком и местным наречием", автономісти та федералісти-незалежники. Характерно, що крайні радикальні погляди засуджувалися.

Свою громадянську позицію і новаторські починання активно виявляла студентська молодь. Зокрема, студенти історичного відділення надіслали Міністру народної освіти лист, підписаний І.Ковалевським та М.Пітуховичем, з проханням призначити дві екзаменаційні сесії /весною та восени 1917 р./ і відмінити письмові й усні іспити з стародавніх мов. Пояснювалося це такими причинами: участь у громадській діяльності в якості міліціонерів, агітаторів та організаторів серед селян і робітників, навчання та лекційно-пропагандистська робота серед солдат, несприятливі умови проведення суспільно-корисної діяльності під відкритим небом, у нічний час тощо. Однак, як писалося в листі студентів, "ми все-таки усвідомлюємо, що відміна навчальних занять нині недопустима. Вітчизні потрібні не лише борці за свободу - їй потрібні також освічені педагоги" [2,спр.2103,арк.2]. Прохання було задоволене стосовно 13 студентів: І.Волкова, О.Вознесенського, М.Жуковського, М.Куленкампа, В.Кулика, О.Невського, О.Покровського, М.Піотуховича, П.Стефанова, В.Соколова, А.Семенова, В.Соболева, І.Смірнова [2, спр.2115, арк.13]. Показово, що в цей напружений час студенти інституту були командировані для виконання наукових робіт: М.Піотухович - у Петроградський університет на кафедру російської філології, О.Смирнов - у Київський університет Св.Володимира на кафедру грецької філології [2, спр.2114, арк.2].

Отже, основними напрямками участі викладачів і студентів інституту князя Безбородько в національно-демократичних перетвореннях 1917 року, що розпочалися з лютневої загально-російської та української революцій, були: громадська діяльність у владних структурах; роз'яснення поточного моменту різним

категоріям населення; використання наукового потенціалу для забезпечення потреб суспільного розвитку; піднесення рівня самосвідомості та національної культури українського народу.

Подальший перебіг історичних подій, викликаних політичною боротьбою за владу, громадянською війною та поразкою української національно-демократичної революції 1917-1920 рр. сприяв еволюційний розвиток як вищої школи, так і суспільного життя, змінив ціннісні орієнтації та світоглядні позиції викладачів і студентів вузу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Известия Нежинского общественного комитета. - N 1-81, з 5 квітня по 9 серпня 1917 р.
2. Філіал державного архіву Чернігівської області в Ніжині. - Ф. 387, оп. 1, спр. 2103, 2107, 2108, 2110, 2114, 2115, 2130, 2168.
3. Ковалевський І. Хто ми, що ми і чого нам треба. - Ніжин, 1917.

* * *

В.Ф. Кондрашов

ПОДІЇ 1933 РОКУ В НІЖИНСЬКІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ

1933 рік мав трагічні наслідки для Ніжинського педагогічного інституту. Голод, що лютував в Україні, забирав людські життя. Утвердження командно-адміністративної системи супроводжувалось розширенням репресій. В 1933 році в Україні спостерігається нове піднесення боротьби з жупелом націоналізму. Кампанія звинувачень і начіплювання політичних ярликів з наступними "оргвисновками", яка розвернулася в республіці, зачепила й колектив вищої школи в Ніжині.

Питання про науковий доробок Інституту соціального виховання обговорив 3 липня 1933 року пленум Ніжинського райкому партії, а 13 серпня - облоргбюро КП/б/У [1]. В постанові облоргбюро вказувалось, що в "Наукових записках" "...систематично протаскувались класово-ворожі пролетаріатові ідеалістичні, націоналістичні концепції" [2], а в їх XII книжці ніби-то було "...припушено низку значних політичних помилок та

перекручень марксо-ленінської теорії: неправильне трактування революційних подій 1905 року, протаскування "теорії" безбуржуазності української нації, правоопортуністичне твердження відмирання класів замість ленінської настанови про ліквідацію класів, апологетика буржуазних вчених тощо." [3] Незабаром від обов'язків редакторів "Наукових записок" були звільнені В.М.Бутко та М. Н.Петровський. [1]

Гоніння на викладачів інституту набирали розмаху. Звинувачення в націоналізмі висувалися керівнику кафедри історії народів СРСР професору М.Н.Петровському. В наказі по інституту від 6 вересня 1933 року стверджувалось, що в його наукових працях пропагується концепція безкласовості українського історичного процесу. Вченого також затаврували за популяризацію гетьмана Петра Дорошенка. Робота М.Н.Петровського "Нариси історії України XVII-початку XVIII століть" трактувалась як націоналістична розвідка про літопис Самовидця, "що ідеалізує Самовидця та козацьку старшину..." [1]. Серед аргументів по звинуваченню вченого було й те, що його наукові праці позитивно оцінювали, за словами наказу, "один з найреакційніших органів контрреволюції "Записки чина св.Василя Великого". [1. арк. 125].

Професор М.Н.Петровський змушений був виступити з самокритикою на засіданні кафедри та в пресі, але й після цього звинувачення на його адресу не припинялися.

Ярлик націоналіста начіплювався і керівнику кафедри мовознавства І.Я.Павловському, який ніби-то відстоював буржуазно-націоналістичні погляди при плануванні учбової роботи кафедри, в тематиці дипломних робіт та в наукових дослідженнях. [1, арк. 127]

В націоналізмі звинувачувався і викладач кафедри історії народів СРСР Л.О.Окіншевич, який працював в інституті лише з жовтня 1933 року. Йому інкримінували пропаганду націоналістичних поглядів в науковій роботі та лекціях, а також зв'язки з керівником нацдемівщини в Білорусії Ігнатовським. Один із доказів по звинуваченню Л.О.Окіншевича полягав у тому, що його наукові праці отримали позигивну рецензію на сторінках буржуазної преси - львівського часопису "Дзвони". [2, 28 грудня].

Діяльність керівника кафедри економіки професора Руткевича характеризувалась як шкідницька. Стверджувалось, що він "багато нашкодив в учбовому процесі, викинувши при читанні

курсу лекцій з політичної економії критику буржуазних, соціал-фашистських, правоопортуністичних концепцій, шкідницьки виніс із курсу цілі розділи, наприклад: "кредит", "кризи". [1, спр.2773, арк.15]

Кафедра фізики піддавалась критиці за те, що не зробила відповідних висновків з рішень червневого пленуму ЦК КП/б/У та постанови облоргбюро КП/б/У [1, спр. 2773, арк.15 зв.]

В грудні 1933 року в результаті чистки були увільнені від роботи в інституті керівник кафедри історії народів СРСР М.Н.Петровський, викладач цієї кафедри Л.О.Окіншевич, керівник кафедри мовознавства І.Я.Павловський, тимчасово виконуючий обов'язки керівника кафедри фізики Ковальов, завідуючий історично-економічним відділом Щербина, завідуючий хімічно-біологічним відділом та викладач хімії К.А.Кремінний. [1, спр.3254, арк.127]

Тоді ж була розпущена і нова редколегія "Наукових записок" інституту. [1, спр.2773, арк.16]

Справжній погром, здійснений в Ніжинській вищій школі, був складовою частиною тієї "великої чистки", яка проводилася в Україні 1933 року.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Філіал Державного архіву Чернігівської області в м.Ніжині /Далі - ФДАЧОН/, ф. 427, оп.2, спр.3254, арк.124.
2. Нове село.-1933.-29 серпня.

* * *

І.В.Марисова

ОРНІТОЛОГІЯ В НІЖИНСЬКІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ

Ніжинський педінститут посідає провідне місце в орнітологічних дослідженнях на Чернігівщині. про що вказувалось на І

з'їзді Українського товариства охорони птахів, який відбувся 8-10 квітня 1995 року в Ніжині. Підтвердженням цього є й той факт, що в Ніжинському педінституті функціонують відділення двох наукових товариств - Українського орнітологічного товариства ім. К.Ф.Кесслера і Українського товариства охорони птахів, які очолюють викладачі кафедри зоології /Л.В.Марисова, О.С.Вобленко/. Як зазначали делегати з'їзду, в Ніжинському педінституті сформувалась певна орнітологічна школа з проблем екологічної орнітофауністики.

Початок систематичних орнітологічних досліджень Чернігівщини і прилеглих регіонів припадає на середину 60-х років ХХ ст., коли кафедрою зоології в Ніжинському педінституті стала завідувати проф. І.В.Марисова. Проте, слід віддати належне й тим поодиноким орнітологам, які вивчали птахів Чернігівщини, починаючи з другої половини ХІХ ст. /Шафонський, Домонтович, Шевелев, Вілінський, Почека, Рклицький, Ємельяненко, Сокира-Яхонтов, Артоболевский, Шарлемань, Великанов, Шкільний та ін./ І хоча жоден з них /крім В.Л.Великанова/ не був зв'язаний з Ніжинським вузом, але їх матеріали створювали базу для подальших об'ємних досліджень і дали можливість провести пізніше ревізію видового складу птахів Чернігівщини, виявити його якісні та кількісні зміни в ХХ ст. та організувати планомірне і цілеспрямоване вивчення орнітофауни цього регіону.

Найбільш інтенсивно стала вивчатися орнітофауна Чернігівщини у 80-і роки ХХ ст. За останні 15 років опубліковано близько 100 робіт, виконаних автором та її учнями і колегами /Самофалов, Бабко, Сердюк, Вобленко, Кривчук, Макаренко, Чворда, Бутенко, Московець, Стефанова, Акімкін та ін./ На підставі цих досліджень, можна стверджувати, що орнітофауна Чернігівщини в даний час представлена 282 видами, включаючи осілих, гніздових, пролітних і випадково залітних птахів.

В останні роки особлива увага стала приділятися вивченню рідкісних, в тому числі й "червонокнижних" видів. Вченими Ніжинського педінституту разом з Чернігівським педінститутом і обласною радою Українського товариства охорони природи, а також Ніжинським і Чернігівським відділами Географічного товариства України були організовані конкурси "Орлан", операція "Чорний лелека-Сірий журавель-88" з широким використанням преси і радіо, внаслідок чого були виявлені близько 50 поселень хижих та інших рідкісних в області видів

птахів. За попередніми даними, загальна кількість рідкісних видів птахів на Чернігівщині дорівнює зараз 70.

Поряд з цим, продовжує вивчатися біологія й інших видів птахів, причому наголошується на такому аспекті гніздової біології, як ембріо- та постембріогонез; зокрема, він простежений у кільчастій горлиці, грака, славки-чорноголовки тощо.

В останнє десятиріччя інтенсифікувалась робота по вивченню міграцій птахів. У 1992 р. вийшла з друку праця "Історія изучения и фенология миграций птиц на Черниговщине", підготовлена І.В.Марисовою з співавторами, де узагальнені всі відомості про весняні й осінні міграції 174 видів птахів на території Чернігівської області.

Аналіз змін в орнітофауні Чернігівщини показав, що домінантна роль в цьому належить антропогенним факторам, особливо осушувальній меліорації та вирубці лісів, внаслідок чого перестали гніздитися близько 50 видів птахів, зникли на прольоті 15 видів, багатий водно-болотний комплекс змінився нерівноцінним за своїм фауністичним складом, біднішим угрупованням відкритих просторів.

Ніжинські орнітологи почали розробляти і такий новий напрямок в орнітології, як вивчення птерилографії птахів, тобто особливостей їх оперення і його змін у процесі линяння. Першою "ластівкою" в цьому став яструб-тетерев"яник. При утриманні в неволі була простежена повна річна линька, вивчений птерилозис і створений атлас оперення тетерев"яника, який не має аналогів. Цим питанням присвячено дві роботи /Марисова з співавторами, 1989, 1989а/, які є поки що єдиними публікаціями з птерилографії хижих птахів, зокрема великого яструба. Аналогічна робота пророблена з зимняком і відповідні матеріали подані до друку.

Однак, окремі питання чекають ще свого вирішення. Так, відсутні роботи анатомо-морфологічного плану. Недостатньо вивчена біологія розмноження окремих видів, особливо періоду їх раннього онтогенезу. Не до кінця ще з"ясовані деталі поширення окремих видів, особливо тих, які мають на Чернігівщині межі своїх ареалів. Потребують всебічного вивчення рідкісні птахи, накопичення матеріалів про які дасть надію на ефективність природоохоронних заходів, спрямованих на відтворення оптимальної чисельності цих видів на території Чернігівщини.

* * *

МИСТЕЦТВО, ОСВІТА, ЛІТЕРАТУРА ПОЛІССЯ

С.Г.Самойленко

МОНУМЕНТАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО НІЖИНА У XVIII ст.

Серед різних видів мистецтва, що розвивались у Ніжині в XVIII столітті, особливого злету досягло монументальне мистецтво: архітектура, скульптура та настінний живопис.

Головним стимулом загальнонародного розквіту мистецтва було зміцнення національної самосвідомості українського народу, палке бажання вистояти й перемогти у боротьбі за національну ідею та самостійну українську державу.

Архітектура Ніжина др.пол. XVII-XVIII ст. пройшла складний шлях від оригінального стилю українського барокко до "типового", "зразкового" класицизму.

Наприкінці XVII ст. у будівництві Ніжина відбулися істотні зміни. Оборонний фактор поступово губить своє основне значення, бо зникає безпосередня небезпека нападу ворогів. У цей час було сказане нове слово і в питанні просторової композиції міста та його силуету. Вже з др.пол. XVII ст. в Ніжині розпочинається будівництво великих мурованих храмів, а з 20-х років XVIII ст. - високих дзвіниць. Муровані будівлі з золоченими банями, центрично-вертикальною композицією об'ємів вносили в ансамбль міста новий акцент. Високі, імпозантні споруди в порівнянні з низькими корпусами надавали забудові виразності, динамічності. З'являються також муровані світські житлові та адміністративні будинки, навчальні заклади, трапезні тощо.

Головними замовниками монументального будівництва в Ніжині були представники місцевої козацької полкової верхівки /полковники Іван та Василь Золотеренки, Петро Розумовський/, заможного духовництва /митрополит Степан Яворський/ і міської громади.

Природно-кліматичні особливості Ніжинщини не тільки сприяли будівництву, але в деякій мірі визначали його характер. Так, через відсутність скельових ґрунтів виключалось широке будівництво з каменя. Монументальне будівництво у Ніжині велося виключно з цегли, так як чернігівські землі мали багаті

наси високоякісної цегли. М'який клімат та гутне виробництво, яке було поширене на Ніжинщині, сприяло впровадженню в будівництво розвинутих світлових прорізів, які надавали інтер'єрам будівель більшої освітленості.

За наявністю великих лісових масивів на Ніжинщині будівлі модифікувались переважно з дерева. Проте, починаючи з др. пол. XVII ст., йде поступовий процес перебудови дерев'яних храмів на цегляні. Про це свідчать описи, складені під час спекуляризації монастирських маєтків у 1770-1780 роках. В архівних фондах також зберігаються справи XVIII ст., які свідчать про те, що будівництво малих культових споруд велось переважно з дерева. В цей період з'являються і перші муровані приміщення адміністративного призначення. Хоча переважна більшість будівель Ніжина у XVIII ст. залишалася дерев'яною.

Перебудова дерев'яних споруд на цегляні викликана в основному тим, що багатовисельні пожежі неодноразово протягом XVIII століття знищували не тільки окремі будівлі, але й цілі архітектурні комплекси, навіть райони Ніжина. Про це дізнаємось з "Ніжинського літопису" XVII-XVIII ст. Пожежі на той час були справжнім лихом дерев'яного будівництва.

Вивчення плану міста XVIII ст. та інших джерел дає можливість говорити про те, що в Ніжині в той час був відсутнім поділ площ на торговельні та адміністративні. Розміщення культових споруд було також підпорядковано принципу вільного планування - це ще більше підкреслювало центричність та симетрію композицій храмів.

Про масовий характер будівництва споруд громадського призначення в XVIII ст. говорять такі дані. За ревізькими полковими книгами 1740-47 років тільки в семи полках /в тому числі Ніжинському/ налічувалось 864 школи та 569 "шпиталів".

Частина будівель, навіть виробничих, була дерев'яною та глинобитною, але за своєю об'ємно просторовою будовою вони не відзначалися від кам'яних. Виробничі, господарські та громадські споруди у своїй основі теж мали просту будову за типом народної хати.

Остання чверть XVIII ст. характеризується значним зростанням обсягу будівництва, поширенням та утвердженням нового стилю класицизму. Новий стиль позначився на структурі будівель, чіткішій організації їх внутрішнього простору, а також на новому розумінні комфорту. Якісно ракіше будівни Ніжина

відокремлювались валами або стінами, то за часів класицизму набуває значення відкритий характер композиції ансамблів площ, вулиць і окремих архітектурних комплексів

У 1875 р. встановлено порядок, за яким міста треба було забудовувати й реконструювати за проектами, котрі затвердив уряд. Докорінна перебудова Ніжина припадає на кін.ХVІІІ-поч.ХІХ ст. Було запроваджено новий порядок розташування будівель, головним чином уздовж вулиць, а не в глибині садіб. Уніфікували й середню ширину вулиць. Складнішим було питання про типізацію приватних житлових будівель. Збільшуються їх розміри і ускладнюється планування, з'являються дво- і триповерхові житлові будинки.

Авторами значних будівель Ніжина др.пол.ХVІІІ ст. були вже не будівельники-самоучки, а відомі архітектори, котрі мали високу професійну освіту. Серед них А.Квасов, А.Меленський, А.Карташевський.

Відомий російський архітектор А.В.Квасов проектував у Ніжині міський магістрат /не зберігся/, а також протягом 1763-65 рр. збудував 4 цегляні храми. Магістрат, збудований не пізніше 1771 року, відіграв важливу роль у забудові адміністративного центру міста. Він об'єднував комплекс торговельних рядів, які створювались за участю відомого українського архітектора А.Карташевського. В 1780 р. він брав участь у реконструкції ніжинського магістрату, перебудові будинку полковника Пилиповича, який на той час виконував функції "присутственного" місця /тепер будинок сш N 1/.

Зробив свій внесок у будівництво в Ніжині і А.Меленський, який у період з 1799 по 1829 рр. займав посаду головного архітектора Києва. У центрі Ніжина за проектом Меленського був збудований житловий будинок в стилі провінційного класицизму /не зберігся/.

Серед інших світських будівель ХVІІІ ст., які збереглися до нашого часу, відзначимо двоповерховий будинок /сучасна вул. Гребінки, N21/, виконаний у стилі пізнього бароко, два одноповерхові будинки поштової контори /70-ті роки ХVІІІ ст./, що виходили фасадами на вул.Поштову, будинок народного училища на вул.Судейській /тепер вул.Гребінки/, мідноливарний завод братів Чернових /вул.Студентська, N7/, будинок Ніжинської міської думи /вул.Студентська, N2/.

Справжньою прикрасою Ніжина були збудовані протягом XVIII століття муровані храми. Дослідник О.Хойнацький на початку XX століття писав: "Не много найдется у нас в России, а тем более в Малороссии уездных городов, которые бы могли поспорить с Нежином по обилию святых храмов, в нем находящихся. С какой бы стороны вы не подъезжали к Нежину, храмы эти открываются взорами в иных местах за верст 10-15 и более, поражая своей численностью и благолением".

Протягом XVIII ст. в культовому будівництві Ніжина, як і в світському, йде поступовий процес перебудови дерев'яних споруд на муровані. Першим мурованим храмом у Ніжині був Миколаївський собор, збудований не пізніше 1655 року. Собор є справжнім шедевром барокової архітектури, прототипом мурованих хрещатих п'ятибанних храмів в Україні. Протягом др.пол.XVII-XVIII ст. храм, свідок багатьох історичних подій, був зразком для будівництва цілого ряду п'ятибанних церков на Лівобережжі. Миколаївський собор є першим мурованим зразком не тільки в Ніжині, але, на думку дослідників, і одним з перших на території Лівобережної України.

Більшість ніжинських храмів не зберегла своїх первісних форм внаслідок подальших перебудов у XIX столітті. Тому їх архітектура є своєрідним синтезом рис бароко і більш пізніх стильових напрямків: класицизму, історизму тощо. Серед них Покровська та Спасо-Преображенська церкви, збудовані в традиційних для Лівобережної України формах, в архітектурі яких переважають барочні риси; Благовіщенський собор, який поєднує у собі риси російської та української архітектури XVIII століття; Всіхсвятська церква, що являє собою яскравий зразок стилю класицизму; Троїцька і Миколаївська церкви увібрали в себе деякі риси історизму.

Численні документи XVII-XVIII ст. дають можливість стверджувати, що в Ніжині вже в той час майстри-теслярі будували храми не тільки в рідному місті, але й працювали на замовлення в інших населених пунктах України. Так, ніжинські майстри на чолі з Панасом Шолудьком в 1759-61 рр. збудували в селі Березна на Чернігівщині Вознесенську церкву - яскравий пам'ятник дерев'яної церковної архітектури.

Ніжин у XVIII ст. був одним з провідних художніх центрів різьбярства в Україні. В багатьох містах та селах височіли споруди з першокласними пам'ятниками різьблення. До них

належать, зокрема іконостаси в Борзні, Березині, Лохвиці, Козельці, Полтаві та інших містах України. Хто створював ці іконостаси, не відомо, але є підстави вважати, що саме ніжинські майстри, художні принципи яких мають спільні риси з творчістю митців Галичини /Ніжин XVII ст. заселяли головним чином українці - втікачі з західних земель/. Ніжинські митці були обізнані з європейською культурою. Про це свідчить, зокрема, оздоблення іконостаса Благовіщенського собору. Його ікони дещо близькі до західноєвропейського живопису, на деяких були написи латинськими літерами, але виконали їх, без сумніву місцеві майстри. З початку XVIII ст. є конкретні відомості про незвичайно плідну діяльність ніжинських майстрів, в тому числі й різьбярів, на великій території навколо Ніжина. В це коло входив навіть Чернігів. Так, наприклад, іконостас Спаського собору в Чернігові виконали ніжинські майстри-різьбярі Волошенко та Білопольський, іконостас собору Христо-Воздвиженського монастиря - Василь Реклінський. Існує також точка зору, що зодчий П.Шолудько був автором іконостасу у збудованій ним Вознесенській церкві в Березні.

Ніжинські скульптори здебільшого працювали як різьбярі іконостасів, але виготовляли вони також статуї для парків та садиб, які були близькі до іконостасних декоративних творів того часу. Відоме ім'я лише одного ніжинського скульптора - це Кіндрат Орловський, який працював, в основному, за межами свого міста. Творчість народних майстрів, взагалі, мало досліджена, хоча їх творчими зусиллями зроблено чимало скульптур для оздоблення церков, монастирів, та садиб. Переважно це були твори декоративної рельєфної пластики, органічно пов'язані з архітектурою будівель.

У Миколаївському соборі був різний золочений іконостас, прекрасно виконаний вже згадуваним майстром Василем Реклінським у 1734 р., про що свідчив запис на одній з ікон: "Іспісася іконостас сей Василюм Реклинським року 1734-м місяца юня дня". На думку українського мистецтвознавця Г.Логвіна багатоярусний іконостас Миколаївського собору, один з кращих на Лівобережжі, був взірцем для іконостасів багатьох храмів.

На превеликий жаль, іконостас Миколаївського собору не зберігся, а тому можемо говорити про нього лише спираючись на

твердження та короткі описи мистецтвознавців та місцевих жителів.

Грандіозний за своїми розмірами і водночас чудовий за майстерністю виконання семиярусний іконостас містився в Благовіщенському соборі, збудованому на кошти митрополита Стефана Яворського російським зодчим Григорієм Устиновим у 1702-1716 роках. Багатством орнаменту і розміщенням деталей іконостас Ніжинського собору нагадував і ні в чому не поступався іконостасу Успенського собору Києво-Печерської Лаври. Відомо, що іконостас Благовіщенського собору був розписаний ієромонахом Германом з ікон, що знаходились у храмі в XVIII ст., відзначимо: чудотворну ікону Великомученика Георгія, чудотворну ікону Божої Матері Корсунської, яку написав київський митрополит Рафаїл Заборовський у 1725-1731 рр., ікону Каплунівської Божої матері, дерев'яну ікону "Успіння", написану в Римі в 1435 р. На жаль, їх подальша доля невідома.

Ніжин др.пол.XVII-XVIII століть був не тільки центром архітектури, дерев'яної скульптури та різьбярства, але й живопису монументально-настінного малярства та станкового іконопису. Відомі імена деяких ніжинських майстрів-живописців. Серед них монах Віссаріон - іконописець /народився в Ніжині в 1751 році/, який з 1787 р. протягом 13 років навчався в малярні Києво-Печерської лаври; ієромонах Іоанн - іконописець: уродженець Ніжина, автор відомого портрета митрополита Дмитра Ростовського /Гуптала/ початку XVIII ст.; ніжинський маляр Микола Степанович Каменський, який у 1746 р. був першим учителем у живописному класі при Троїце-Сергіївій лаврі. Звичайно, що стіни ніжинських храмів у XVII-XVIII ст. прикрашали чудові ікони, написані як ніжинськими, так і немісцевими майстрами-іконописцями.

Особливе місце у внутрішньому оздобленні українських церков XVII-XVIII ст. займав монументальний настінний живопис, який в розглядуваний період вступає в новий складний етап свого розвитку.

На жаль, в більшості ніжинських храмів настінний живопис майже не зберігся, за винятком окремих фрагментів /наприклад, у Троїцькій та Іоана-Богословській церквах у вітварній частині останнього - зображення Бога-Вседержателя. Відомо також, що ніжинські майстри настінного живопису розписували в 1772-1787 рр. за наказом князя Потьомкіна Бахчисарацьську палату.

Слишим ніжинським пам'ятником, на стінах якого зберігся живопис, є Благовіщенський собор. Він був вперше розписаний після смерті Стефана Яворського, на що вказує митрополичий тестамент від 1722 р., в якому говориться, що церкву "всю малеванієм украсити, как почали в алтаре". Повністю собор було вкрито близько 2500 кв.м. ніжинськими малярами "Флором Степановським, Цехновецьким, Яковом Левенцем та іншими іконописцями міста".

Майстерність виконання розписів нерівноцінна. Величезний обсяг роботи потребував зусиль багатьох майстрів, кожен з яких мав свій індивідуальний хист і обдарування. На думку мистецтвознавців, монументальний живопис собору загалом виконано на високому художньому рівні і добре пов'язано з архітектурою споруди.

Особливої своєрідності розписам надає використання майстрами традицій українського народного мистецтва. Розписи Благовіщенського собору вважають лебединою піснею старо-українського наддніпрянського монументального живопису.

* * *

Т.О.Сидоренко

МІСЦЕВІ ДОСЛІДНИКИ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ВЕЛИЧКОВСЬКОГО

Поряд з іменами М.Максимовича, М.Петрова, В.Перетца, І.Шляпкіна - вчених-літературознавців, що певною мірою займалися вивченням творчості Івана Величковського, достойне місце займає ім'я Олександра Грузинського. Доволі скупо подає відомості про цього вченого "Енциклопедія українознавства": "Грузинський Олександр /1881/, філолог, родом із Ніжина, член Українського Наукового товариства в Києві, в 20-х рр. професор Ніжинського Інституту Народної Освіти, з половини 30-х рр. доля невідома; відомий працями "Пересопницькое евангелие как памятник искусства эпохи Возрождения в южной России в XVI в."/1911/, "Из истории перевода евангелия в южной России в XVI в.". статті про твори Т.Прокоповича, Г.Сковороди й ін.[1].

О.С.Грузинський - учень і послідовник професора В.М.Перетца. 1908 року в Чернігові відбулася виставка XIV Археологічного товариства в Україні.

логічного з"їзду[2]. Туди з волі потомка І.Величковського Олександра Величковського - на той час священика Замкової церкви в м.Ніжині - потрапив рукопис "Зегара" і "Млека". Рукопис зацікавив дослідників старого письменства, зокрема О.С.Грузинського, К.П.Неверову. З виставки XIV Археологічного з"їзду рукопис "Зегара" і "Млека" повернувся в Ніжин. Після смерті О.Величковського він став власністю професора Ніжинського педагогічного інституту О.С.Грузинського. В замітках 1909-1913 рр. дослідник подав короткі відомості про рукопис /можливо, автограф/ І.Величковського і навів 3-4 рядки віршів з "Млека"[3].

В грудні 1924 року на підставі рукопису "Зегара" і "Млека" професор О.Грузинський прочитав на засіданні кафедри культури і мови доповідь на трохи несподівану тему: "Іван Величковський, український футурист XVII століття". Доповідь залишилася ненадрукованою.[4]

Пізніше, використавши замітки проф. В.Перетца, О. Грузинського, а також К.Неверової, "Млеку" приділив певну увагу професор М.Н.Сперанський в роботі "Тайнопись в югославянских и русских памятниках письма"[5]. М.Н.Сперанський зокрема відзначав, що рукопис "Двох книжиць", з яким ознайомив його О.С.Грузинський в Ніжині в 20-х рр., налічував 35 аркушів. Нині ж він має 33 аркуші.

Важливу справу по вивченню творчості І.Величковського продовжив наш земляк /народився в м.Ічні Чернігівської області/, відомий літературознавець і педагог, член-кореспондент АН УРСР /з 1939 р./, автор численних досліджень про давню літературу Сергій Іванович Маслов. Він почав дослідницьку роботу над друкованою брошурою Івана Величковського з віршами до Лазаря Барановича ще 1928 року. С.І.Маслов виготовив машинописну копію цієї брошури, яка після смерті вченого /1957 р./ була виявлена серед його паперів і передана упорядникам книги "Іван Величковський. Твори" його сином Юрієм Сергійовичем Масловим. Рік виходу книги в київському видавництві "Наукова думка" - 1972.

С.І.Маслов підготував до публікації також збірки "Зегар з полузегарком" та "Млеко", сподіваючись видати їх разом з брошурою у супроводі своєї розвідки[4]. На жаль, підготовлених текстів "Зегара з полузегарком" та "Млека" в рукописній спадщині С.І.Маслова поки що не виявлено. Робота над брошурою з

віршами на честь Лазаря Барановича була завершена дослідником ще в 1934 році, а стаття про "Две книжици" /"Зегар з полузегарком" і "Млеко"/ - у 1941 році. У травні 1946 року С.І.Маслов прочитав у Львові на виїзній сесії Секції мови і літератури АН УРСР доповідь про Івана Величковського і подав реферат її для надрукування в черговому номері "Вістей АН УРСР". У січні 1955 року вчений виступив з доповіддю про Івана Величковського в Ленінграді в Пушкінському домі, а в лютому 1955 року в Київському університеті. Тези останньої доповіді були надруковані в науковому збірнику Київського університету[6]. Проте повністю розвідка С.І.Маслова, як і підготовлені ним до видання тексти трьох творів Величковського, світу не побачили. Лише уривки з "Млека" та невелика замітка про поета були використані О.І.Білецьким у його "Хрестоматії давньої української літератури"[7].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Енциклопедія українознавства в 11 томах. Т.2.-К.: "Глобус", 1994.-с.452.
2. Каталог Выставки XIV Археологического съезда в г. Чернигове. Под ред. П.М.Добровольского.- Чернигов, 1908. Отдел рукописей. с.14, N118.
3. В.Н.Перетц. Новые труды по источниковедению древнерусской литературы и палеографии. Вторая серия I-X.-К. , 1909. - с.23-24.
4. С.Маслов. Маловідомий український письменник кінця XVII - початку XVIII ст. Іван Величковський. //Іван Величковський. Твори. -К.:Наукова думка, 1972.-с.15.
5. Энциклопедия славянской филологии. Вып.4/3. Л., 1929, с.131-133, 141.
6. С.І.Маслов. Український письменник кінця XVII - початку XVIII ст. Іван Величковський //Наукова сесія. Тези доповідей. Секція філології. Видавництво Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.-К.,1955.-с. 4-5. 7. Хрестоматія давньої української літератури /Доба феодалізму/. Упорядкував О.І.Білецький. Вид. 2, виправлене та доповнене. К., 1952, с. 212-216; вид.3, К., 1967, с.254-259.

Т.П.Демченко, В.І.Оніщенко

ЗЕМСЬКІ ДІЯЧІ ЧЕРНІГІВЩИНИ У БОРОТЬБІ ЗА ВПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

В усі часи питання про статус української мови в Україні було не просто актуальним, а прямо пекучим. М.С.Грушевський писав у 1907 р.: "Між тими нечисленними язвами, гіршими від єгипецьких, які точать українство, дуже велике місце займають суперечки про мову..." [1]

Найгостріше ці "суперечки" виявлялись в площині використання рідної мови в школі. Ревнителі перебудови початкової освіти на національній основі вважали, що "той народ сильний духом, у якого найбільш старовинна школа і найбільш національна школа" [2]. А національний характер школи як раз і забезпечується широким використанням рідної мови. Цю точку зору свідомої української інтелігенції поділяла і найрозвиненіша частина селянства. Депутат II Державної думи, посланець ніжинських селян В.Хвіст писав: "Для нас, українців, освіта не менш важна, ніж земельна справа" [3].

Зрозуміло, що так відверто висловлюватись про наболіле стало можливим лише після фактичного скасування в 1905 році обмежень щодо української мови, в епоху безмежного панування Емського указу такі думки не могли проникнути в пресу.

Але це не означає, що нічого не робилося для того, щоб подолати заборону і відвоювати право для рідної мови, проникнути принаймні в початкову школу.

Значну роль у цьому плані відіграли земства і, зокрема, Чернігівське, яке, як відомо, користувалося заслуженою славою одного з найбільш поступових у Росії. Такою репутацією воно завдячувало своїм лідерам. "При всіх своїх відмінностях, у поглядах,- писав Б.Веселовський,- вони об'єднувались у боротьбі з дворянами-реакціонерами і внесли в земське питання творчі засади [4, с.306].

Ця оцінка в цілому збереглася і в працях радянських дослідників. В монографії Н.М.Пірумової часто зустрічаються прізвища чернігівських земців [5].

Щоправда, саме питання, яке нас цікавить, не висвітлювалося ні дореволюційними, ні радянськими істориками. Але в українській публіцистиці та історіографії зусилля земств, спрямовані на запровадження української мови в початковій школі, цінувалися досить високо. У 1912 р. В.Садовський писав: "Під час дебатів з питання про українську школу необхідність її захищали представники подільського /правобережного/, херсонського і чернігівського земств... Не політиканство привело їх до виступів такого гатунку. Очевидно, життя бере своє" [6]. Цей же факт, як вельми промовистий для характеристики національного руху в Україні, відзначив і П.Христюк в праці "Українська революція" [7].

Нещодавно з'явилась перша публікація сучасних дослідників, присвячена даній проблемі. Серед заходів інших українських земств автори розглядають і ті, що були здійснені чернігівськими земцями, виділяючи при цьому роль І.Л.Шрага[8].

Метою даної розвідки є більш повне висвітлення історії розробки, змісту та обставин проходження в земських інстанціях доповідної записки І.Л.Шрага. Автори спираються в основному на друковані праці самого Шрага, поки що маловідомі в наукових колах.

Першим серед чернігівських земців, хто поставив на повістку денну питання про "народну мову" був Микола Константинович /1844-1889 рр./ [9]. Про нього збереглися найкращі відгуки. Б.Веселовський характеризував його як "діяльного практика, що суміщав велику працездатність з ентузіазмом в боротьбі за земські ідеали" [4,с.306]. М. Грінченко та А.Верзилов серед земців, що здобули Чернігову в 70-х - почасті 80-тих роках минулого століття славу "міста поступового і навіть крамольного", називали і М. Константиновича. [10, с.471].

В Чернігівській повітовій управі, де він був головою, і народилися пропозиції: 1/ щоб викладання в народній школі було пристосовано до особливостей "говірки" місцевого населення; 2/ про розширення програм викладання і надання земству права відкривати 2-х і 3-х класні сільські училища; 3/ про передачу сільських шкіл в повне розпорядження земства під контролем Міністерства народної освіти [11,с.204]. Для розгляду цих

пропозицій була створена спеціальна комісія губернського зібрання, яка відзначила низку різних недоліків в організації початкової освіти на Чернігівщині і запропонувала звернутися до уряду з клопотанням про поліпшення справ в сільській школі. Пункт про "допущення народної місцевої мови" до шкільного викладання був, правда, переміщений із I на III місце, але зате доповнений проханням про дозвіл видавати підручники "складені згідно цій потребі народною мовою" [11, с.211]. Подальшу долю доповіді комісії описує І.Шраг в своїх "Листах з Чернігівщини", що друкувалася в галицькому часописі "Правда". Вона викликала чимало заперечень серед членів губернського земського зібрання, але 26 січня 1881 року більшістю голосів зібрання, "прирадило прохати уряд про дозвіл вживати народну мову по сільських школах і видавати учебні книжки". Аналогічні вимоги виставили і представники Полтавського та Херсонського земств, проте уряд ніяк не реагував на "клопотання" [12, с. 394].

Не дивлячись на очевидні поразки земської акції, І.Шраг вирішив порушити прикру мовчанку з приводу наболілої проблеми і знову поставити на обговорення в земських органах питання про українську мову в сільській початковій школі.

Цей крок був викликаний, очевидно, і глибокими патріотичними переконаннями Іллі Людвиговича і його надзвичайною енергією як громадського діяча. Сам він писав про даний епізод лаконічно: "В 1893 році був поданий до губерніяльного земства мій доклад про українську школу; цікава його доля: ледве-ледве досягли того, що його розгледжено року 1900, бо його розгляду становили всякі перешкоди самі ж земці" [136, с.138]. Соратники і однодумці високо оцінювали цей вчинок Шрада. Є.Чикаленко писав, що до самої смерті він був "одним із найактивніших, послідовніших працівників на полі національного відродження". Як доказ цієї праці він якраз і згадує про боротьбу Шрага за національну школу [14, ч.П, с.104-105]. М.Грінченко та А. Верзилов, підкреслюючи, що "І.Л.Шраг не вмів задовольнятися балачками замість діла", знову ж таки пов'язують цю рису його вдачі із справою про заснування українських шкіл [10, с.475].

Очевидно, що виступ Шрага таїв небезпеку для його кар'єри, загрожував серйозними неприємностями. Лише в 1892 р. із Чернігова виїхав губернатор Анастас'єв, якого прислали до губернії, щоб "підтігти земства" [4, с.306] і який залишив по собі недобрый слід.

Початок одного з листів до галицької "Правди" засвідчує, що Ілля Людвигович не мав ніяких ілюзій щодо своїх колег: "Непевність, надії на щось нове, на щось краще, і тут же брак свідомості, брак знаття, що і як треба робити, брак горожанського почуття, призвичаїння сподіватися усього від уряду, брак умілості розпочати справу, брак політичного розвитку, укупі з невідомною деморалізацією, що заповнила усі сфери російського життя і єсть наслідком минулого царювання - таке, здається, сучасне становлення російської громади, російської інтелігенції" [15]. Цей гнітючий настрій був викликаний станом справ не лише в імперії, він відбивав і особисті спостереження автора. В той же час свіже око С.Русової помітило в Чернігові і паростки духовного відродження: "Громадянство наче знову набирано сили для боротьби..." - писала вона [16, с.144].

У І.Шрага безперечно були одностайні, і доповідна записка гласного, подана на розгляд земства у 1893 році, була не тільки виявом індивідуальної волі автора, а й реальним кроком у тій боротьбі, про яку згадувала С.Русова. До того ж цей документ цікавий і як взірець думок поступової інтелігенції, він вражає ретельністю, виявленою автором при виборі аргументів.

По-перше, І.Шраг звернув увагу на традиційно високу зацікавленість земства у освітніх справах, але констатував, що цей інтерес "не зачіпав питання про мову викладання і підручників", за винятком вже згаданого нами кроку, здійсненого за ініціативою М.Константиновича.

Автор доповіді в подробицях відтворює всі обставини заходів свого попередника і закінчує розгляд історичного прецеденту нагадуванням, що земське зібрання у 1881 р. підтримало проект. [17, с.724].

За публікаціями в передових російських журналах Ілля Людвигович досить глибоко вивчив досвід розв'язання даної проблеми у західноєвропейських країнах, проштудіювавши деякі праці Песталоцці, Гріма, Гете, Бреаля. Із статті останнього, видрукованої в журналі "Весник Европы" у серпні 1874 року, він вибирає таку промовисту фразу: "Чи не найперше це з благ, якщо у вас не відбирають вашу власну мову для того, щоб примусити вас говорити мовою Парижу" [17, с.730]. Цитати і посилання на західноєвропейські авторитети складають другий блок його аргументів.

Але найбільш розлого І.Шраг цитує К.Ушинського, бо ж великий вчений писав не про успіхи у впровадженні діалекту "патуа", а про катастрофічну ситуацію у народних школах України, зумовлену, крім усього іншого, і тим, що мова викладання була чужа дітям. Вибираючи досить похмуру фразу із міркувань К.Ушинського: "великоруська ж грамота неодмінно загине без будь-якого доброго сліду в малоросійському селі" [17, с.728], Шраг прагнув, ймовірно, не тільки підкреслити безперспективність насильственої русифікації, але й вплинути на почуття присутніх.

Із статті П.Житецького "Мандрівні школяри в старовинній Малоросії /"Киевская старина", 1892, лютий/ автор добирає ті місця, де йдеться про те, що український народ віддавав перевагу школі д'яківській перед народними училищами Катерини II з їх мертвотною казенщиною і чужою мовою.

Ця підбірка посилань на вітчизняні авторитети разом з попередніми аргументами стала підставою для висновків самого автора: "...Лише тоді наша школа буде поставлена на шлях живої народної школи, якщо, перш за все, в ній буде дозволено викладання народною мовою... Поряд з тим необхідно видання читанок і підручників місцевою мовою." В той же час Шраг не міг відкинути і того незаперечного факту, що Україна була в складі Російської імперії, тому він писав, що вивчення російської мови, "як мови літератури і держави" повинно залишатися метою шкільного навчання, але метою, до якої "треба прагнути за допомогою місцевої мови, а не всупереч їй" [17, с.729].

Пропозиції, виставлені на розгляд земства, автор формулює слідуючим чином : 1/ дозволити викладання в школах місцевою народною мовою; 2/ дозволити видання підручників і книг цією ж мовою; 3/ допустити цю літературу до шкільних бібліотек [17, с.731].

Цікаво порівняти офіційний доклад із його викладом і перекладом українською мовою, зробленим Шрагом для галицької "Правди". Замість термінів "народна" чи "місцева" мови автор пише про українську мову; тон стає різкішим, визначенішим; чимало уваги приділяється засудженню національної політики царату.

І.Шраг багато цитує популярного в ті часи філософа Макса Нордау, який вважав мову головною ознакою нації: "яку вагу мають кайдани на руки і на ноги, коли їх порівняти до кайданів,

що накинуто на мову" [12,с.397]. Тут же подається і подальша доля доповідної записки. Вона поступила до "комісії проектів", голова якої Рачинський "додержав цей доклад до останнього дня", а потім заявив, що комісія не встигає його вивчити, внаслідок чого він був перенесений на наступну сесію [12,с.390]. У 1895 році управа, де Шраг користувався значним авторитетом і де він мав підтримку ще одного широкого українця Шликевича, все таки ухвалила проект, доповнивши його пунктом про необхідність перекласти Святе письмо українською мовою. Але голова губерньського зібрання Ф.Лизогуб відмовився прийняти до розгляду проект, заявивши, "що він не відповідає часу" [18].

Завдяки бюрократичній майстерності правих земців, документ ще довго чекав на розгляд. Чекав і його автор, але І.Шраг не сидів склавши руки. Про те, що його інтерес до питання не згасав свідчать огляди Чернігівського земського збірника, які він робив для Записок наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка. Аналізуючи статтю С.Р. /Ймовірно, що це С.Русова . - Т.Д., В.О./ "Відносини народа до писемності і книги" /"Земский сборник Черниговской губернии" за 1897 р./, Ілля Людвигович акцентував увагу на висновку автора рецензованої праці: шкільне навчання утруднюється ще й тим, що майже половина часу витрачається на те, щоб "ознайомити дітей з чужою мовою" [19].

Лише 27 лютого 1897 року генерал Рудановський - голова комісії народної освіти поставив проект Шрага на розгляд комісії, вибравши для цього день, коли самого автора не було в Чернігові. Обговорення відбулося в кімнаті, де працював Б.Грінченко , і він став не просто свідком цієї події, а й записав її для пам'яті. Ці записки були оприлюднені М. Грінченко - в її спогадах про Чернігівську "Громаду". Обговорювали проект В.Рудзинський, В.Хижняков, Є.Молявка, Д.Тризна, О.Муханов, Чарнолуський, кн.М.Долгоруков, генерал Рудановський.

Обмін репліками дослівно записаними Б.Грінченко, засвідчує, що всі ці поважні земці - люди в цілому поступові - прагнули тільки до одного - поховати цей документ.

Загальну думку висловив кн.М.Долгоруков, який мав репутацію великого ліберала /С.Русова писала про нього: "... душею цього світлого /передового - Т.Д.,В.О./ руху був такий аристократ як чернігівський губерніяльний маршалок... Микола Дмитрович Долгоруков" [16,с.144]. Він сказав: "Я вважаю цю доповідь не шкідливою, бо якби зібрання і ухвалило її, то

відповіді на клопотання не буде. Але це накличе на чернігівське земство звинувачення в українофільстві та сепаратизмі". Вирішили, що проєкт Шрага "помре природною смертю" [10, с.476-479]. Але так не сталося. В 1900 р. земство таки ухвалило його, хоч відповідь від уряду так і не надійшла.

Активна громадська діяльність І.Шрага здобула йому великий авторитет в середовищі передової української інтелігенції. Українська демократична партія включила його до складу делегації, яка у лютому 1905 року була прийнята прем'єр-міністром Росії С.Вітте. Члени делегації О.П.Косач /Олена Пчілка/, В.П.Науменко, М.А.Дмитрієв та І.Л.Шраг подали прем'єру записку про скасування обмежень щодо української мови і добилися твердої обіцянки, що "цензурна комісія..., що виробляє нові закони для друку, підведе під один закон із московською і українську літературу й пресу і каратиме тільки за зміст, а не мову" [14, ч.ІІІ, с.17].

Сам І.Шраг пригадував, що Вітте "прийняв нас дуже ласкаво", погодився задовольнити "наші бажання", але додав, що нашвидку цього не можна зробити. "Вы долго ждали, господа, - сказав нам на прощання Вітте,- подождите еще месяца три" [13, с.139].

Під кінець 1905 року заборона щодо української мови була фактично скасована. Перший раунд боротьби українська інтелігенція виграла. Але попереду вимальовувалися все нові й нові проблеми. Історія судила українській мові пройти ще не одне випробування. Не просто й не легко йде процес формування статусу державної мови навіть в умовах незалежної України. Тому, гадаємо, що даний епізод боротьби найбільш радикально настроєних і свідомих українців з числа земських діячів буде цікавим для читача.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грушевський М. Про мову // Рада.-1907.- 9 січня.
2. Русова С. О национальной школе. // Украинская жизнь. - 1916. - №1. - с.11.
3. Рідна справа.-Думські вісті. -1907. -20 травня.
4. Веселовский Б. История земства. - СПб, 1911. -Т.4.
5. Пирумова Н.М. Земская интеллигенция и ее роль в общественной борьбе. -М., 1986. -с.37, 93-94, 115-116.

6. Садовский В. Из земской жизни на Украине //Украинская жизнь. - 1912 - №1. - с.79-80

7. Христюк П. Українська революція. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. -Нью-Йорк, 1969. - Т.1. -с.8.

8. Калениченко Н.П., Ільченко Ж.Д. Роль земств у впровадженні навчання рідною мовою в народній школі України /кінець ХІХ- початок ХХ ст./ // Український історичний журнал. - 1994.- №1. - с.73.

9. Енциклопедія українознавства.-Львів, 1994. - Т.3. -с. 1111.

10. Грінченкова М. і Верзилів А. Чернігівська українська громада. Спогади // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали.-К., 1928.

11. Холмский А.И. Свод постановлений Черниговского губернского земского собрания. 1865 -1882.-Одесса, 1884.

12. Чернігівець. Листи з Чернігівщини. // Правда. -1894. - Т.ХХІ.-Вип. LХІV.-Червень.

13. Шраг І. Автобіографія // Наше минуле. -1919. -№1-2.

14. Чикаленко Є. Спогади. 1861-1907.-Львів, 1925.

15. Чернігівець. Листи з Чернігівщини. // Правда. -1895. - Т.ХХІV.-Вип. LХХІІ.-Січень.-с.41.

16. Русова С. Мої спомини. -Львів, 1937.

17. Доклад губернского гласного И.Шрага о допущении преподавания в народных школах на местном народном языке. //Замский сборник Черниговской губернии.-1895. - Вып. 1,2,3.

18. Чернігівець. Листи з Чернігівщини. // Правда. -Т.ХХVІІ.-Вип. LХХХІХ.-Жовтень. -с.579-580.

19. Записки наукового товариства ім.Т.Шевченка. - 1898. -Т. ХХV. - кн. V. - с.25.

* * *

Е.Л.Зильберман

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ ФЕДДЕРСІВ:

ПОШУКИ ТА РОЗВІДКИ

Невпинно тече ріка життя людського. Ніжин - маленька цяточка на карті України, тим більше світу. Та яскрава зірка, яка

усправила його на весь світ - Ніжинська вища школа - навчальний заклад з його історією освіти, науки та культури. Це значуща подія вузу, причетних Ніжина й Чернігівщини. Має без перебільшення сказати загальнодержавне й міжнародне значення.

З Ніжином, історико-філологічним інститутом князя Безбородька пов'язано життя славної родини Феддерсів - насамперед батька Юлія Яновича /1838-1909/ та сина Георгія Юлійовича /1887 - 1974/. Перший став одним із основоположників латиського пейзажного живопису, академіком, який заради долі освіти та культури сина знайшов притулок на ніжинській землі, де й похований на центральному міському кладовищі, другий - вихованець словесного відділення Ніжинського вузу, письменник, діяч освіти та культури.

Феддерівським місцям як на Україні, так і в Латвії автор цих рядків присвятив майже 20 років [1].

Не так часто бачимо і відчуваємо, справу батька продовжує чи пропагує син працею або книжками. Георгій Юлійович Феддерс після закінчення Ніжинського історико-філологічного інституту в 1910 році ще декілька років жив у місті, брав активну участь у його культурному житті. Про це йдеться в книзі професора Г.В.Самоїленка "Ніжин літературний" та "Марія Заньковецька і театральне життя Ніжина" - Ніжин: НДПІ, 1994, див.45.с. [2].

Після Ніжина працював на ниві освіти та культури в Бердянську, Москві, Кірові обласному. Та весь час в міру можливостей був збирачем художньої спадщини батька, вже в похилому віці став письменником - автором книг "Незабутнє. Оповідання та спогади" та "Тече річка Персе. Книга про мого батька", які вийшли відповідно 1963 та 1969 рр. у видавництві "Лієсма", Рига [3].

З Кірова переїхав в м.Ригу, де займався творчою роботою. Дітей у Георгія Юлійовича та Ганни Марківни не було. Помер Г.Ю.Феддерс на 87 році життя й похований у Ризи на 1-му Лісному кладовищі, 1-му секторі.

"Коротке дитинство схоже на щасливу мить промайнуло у Георгія Феддерса. Тема праці та людини непокоїла його батька,

визначного художника-демократа. У своїй книзі "Тече ріка Персе" Георгій Юлійович пише: "А однажды, - это было в Петербурге, - мы с отцом, идя по набережной Невы, увидели каменщиков, взбиравшихся с многопудовой кладью на спине по шатким мосткам на пятый этаж строящегося дома. "Бедняги,- сказал отец. Мучаются хуже ломовых лошадей. Один и тот же кнут хлещет по их спинах, кнут нашей самодержавной Руси!" [4].

Ю.Я.Феддерс був не тільки пейзажистом, а й художником про тяжку працю трудящих. Етапними були його картини "Пар і дим", "Навантаженням кам"яного вугілля" та інші.

Син художника Георгій Юлійович протягом свого молодого життя неодноразово, в думках, пам"яті, листах та книгах жив молодими помислами про твори батька, сповнені духом історії братніх народів Латвії, Росії та України, диханням рідної землі, спогадами про пережите, запахом теплого хліба.

Підтвердженням цього є розуми Георгія Феддерса. У передмові до другої книги "Тече річка Персе. Книга про мого батька" він пише: "Юлій Янович Феддерс - мій батько. І поки матиму сили, вважаю зобов'язаним розповісти про Юлія Феддерса нашим сучасникам, особливо молоді, яка лише по книгах знає час, коли жив і творив художник.

...Лише починаючи з ніжинського періоду я став дорослим настільки, щоб в якійсь ступені самостійно правильно судити про все. На жаль, це були останні роки життя мого батька" [5].

Книгу цю Георгій Феддерс веде від третьої особи. Переконаливою, на наш погляд, є "Глава тринадцята. Переїзд в Ніжин. Виставка в Ризі. Останні дні художника".

На світанку життя Георгія Феддерса. З цікавістю дізнаємося, як він, випускник гімназії, золотий медаліст, з аттестатом, схильним до гуманістичних наук, обирає Ніжинський історико-філологічний інститут. Заяву з усіма документами Георгій надіслав у Ніжин, а через тиждень прийшло повідомлення, що "абітурієнт Белгородської гімназії Георгій Юлійович Феддерс зарахований в число державнокоштных студентів інституту".

Сестра Ірма Стефановська-Феддерс допомогла в переїзді, вже 10 вересня 1905 року батько, матір, Георгій Феддерси з Белгорода виїхали в Ніжин.

Спочатку мешкали в одному з будинків на Греській вулиці, на площі Гоголя /зараз тут розташована міська санітарно-

епідемологічна станція/. Потім родина мешкала в Преображенському провулку, в будинку Гармаша.

Студент Г.Феддерс, державнокоштный під номером "56", по закону був зобов'язаний після закінчення інституту працювати шість років вчителем. Почалися заняття. Але лише два місяці пройшли відносно спокійно. Події "Кривавої неділі" дійшли до провінційного Ніжина. Почалися мітинги, а згодом чорносотенні погроми. Заняття в інституті припинено на рік. Стурбовані батьки, в старій гімназичній формі і шинелі відправили Жоржика, так любячно називали Георгія, до своєї дочки Мері в Катеринославі.

Занадто пізно наступила осінь на Україні для Ю.Я.Феддерса. Нелегко було батьку зробити крок переїзду в Ніжин. Та будучи розсудливою, зваженою людиною, в ім'я освіти сина наважився так поступити. Тим часом здоров'я академіка живопису на той час вже було підірване. 67-річний художник, автор сотень полотен, відомих в усій Росії, не зажив поваги з боку офіційної влади, бо не приховував своєї антипатії до неї.

У Ніжині, маючи слабе здоров'я, Ю.Феддерс не працював, жив з родиною на скромну пенсію. Як свідчить Георгій, "Бачив батька сидячим за столом в теплій блузі й читаючим "Петербурзьку газету" або журнал "Ниву". Ніхто тепер не пише про Юлія Феддерса, нема рецензій про його картини. А раніше скільки їх було! І у "Всемирной иллюстрації", і в "Новом времени", і в "Голосе", і в той же "Петербурзькій газеті", і в "Герольде", і навіть в "Берлінер кунстцейтунг". І які рецензії! Пройшло всього сім років, а в Петербурзі за Феддерса забули, неначе не було такого художника" [7].

Не знали ніжинці, що в їх місті мешкає один з засновників латиського пейзажного живопису, академік живопису Юлій Янович Феддерс. Народився він у 1838 році в родині службовця. Родина жила тоді у містечку Кокнесі поблизу Риги. Цю місцевість здавна називали "Латвійською Швейцарією". Ще навчаючись у ризькій гімназії і приватному пансіоні, всупереч пророчтву батьків бути лікарем або вченим, обрав стежину художника.

Змалку хлопчик пізнав і полюбив красу рідної природи, звичаї та побут народу. Звідси і потяг юнака до малювання, захоплення природознавством й живописом. У 1856 році він став вільнослухачем Академії мистецтв у Петербурзі.

Феддерсу поталанило. Як громадянин художник формувався під впливом передових ідей і поглядів В.Г.Белінського, М.О.Добролюбова, М.Г.Чернишевського. Він зблизився з творчою молоддю, зокрема з І.І.Шишкіним, І.М.Крамським, М.К.Клодтом.

З 1863 року почався творчий шлях митця упродовж майже піввіку. Вдячує перш за все класичній школі професора С.М.Воробйова в Петербурзькій Академії мистецтв, творчий вплив на нього товариша по навчанню І.І.Шишкіна. За творчу працю нагороджувався медалями. У липні 1863 року одержав звання позакласного художника.

Матеріальні злигодні, яких зазнавав Юлій Феддерс, змушували поєднувати творчість з працею викладача малювання у Мітаві /Єлгаві/ Латвії, Белгороді та Петербурзі. Надзвичайно скромний, невибагливий у побуті та сімейному житті він потребував лише прожиточного мінімуму, дбав більше про розширення свого ідейного та художнього рівня.

Ю.Феддерс був винятково працелюбним. Метою його подорожей по Швейцарії, Іспанії, Норвегії та Німеччині завжди була праця, а не відпочинок. З кожної такої поїздки привозив картини чи етюди. І це тоді, коли майже щорічно своїми роботами приймав участь у конкурсах в Петербурзькій Академії мистецтв. Так у 1867-1868 роках його "Руїни замку Кокнесе" мали великий успіх. Феддерсу присвоєно звання художника третього ступеня. Через 5 років "Струмок" та "Лісний пейзаж в Відземі" принесли йому другу ступінь, а ще через рік серія пейзажів Відземі - першу ступінь.

Дбав у творчості ще більшого. На виставці у Петербурзі картина "Рибальське гніздо" отримала найвищу оцінку. Рада Академії мистецтв у 1880 році обирає його академіком. Проте добитись професорської посади в академії не вдалося. Феддерс живе у Петербурзі, він у передпенсійному віці - вчитель малювання в комерційному училищі. Подорожі до рідної Латвії народжують картини "Літній день у Сігулді", "Долина річки Гауї", "Залишки млина".

У творчій біографії художника особливе місце займає український пейзаж. Щоб відтворити Україну, він плідно вивчає історію, літературу, пам'ятки старовини, народну творчість братнього народу. Так, працюючи викладачем малювання в Белгородському учительському інституті в літні місяці 70-80-х років XIX ст. подорожує по околицях Белгорода, Курська, Хар-

кова, багато працює, робить замальовки. З'являються роботи "Пейзаж з прозорим небом", "Поблизу Святогорського монастиря" в Харківській губернії, "Дніпровський поріг", "Святі гори поблизу Харкова". Остання експонувалась у 1881 році на Академічній виставці у Петербурзі і привернула увагу І.Ю.Рєпіна. У листі до П.М. Третьякова він пише:

"Був я на Академічній виставці. Там є відмінні етюди, особливо один Феддерса "Святі гори поблизу Харкова". Завдяки цій високій оцінці відомий збирач цінностей Павло Михайлович придбав цей пейзаж для своєї колекції, нині у фондах Третьяковської галереї [8].

Знову на Україні Юлій Феддерс побував у гостях в своїх рідних у селищі Погари, тоді Чернігівської губернії. Тут він пише картину "Вид у Чернігівській губернії" /1893 р./ Бачимо в центрі її дуб-велетень, покалічений блискавкою, а за ним між безкінчним морем жита тягнеться старий шлях, можливо, це залишки чумацького шляху на Крим. Картина ця знаходиться у зібранні Художнього музею Латвії у Ризі під назвою "Вечірнє поле у Чернігівській губернії", до речі, експонувалась на Академічній виставці 1893 року.

З української тематики пензлю Ю.Феддерса належить картина "У Лісної дачі Мусіна-Пушкіна у Чернігівській губернії", яка в 1911 році була в Петербурзі на посмертній виставці художника.

Повертаючись до ніжинського періоду студента Георгія Феддерса, зазначу: в липні 1906 року його привітно зустріли батьки. Згодом в інституті наступили заняття. А весною 1907 року хвороба батька на час, здавалось, відступилась. І він сказав: "Поїдемо в Латвію! Я не можу померти не побачившись з нею". "Навіщо так,- зауважила матір.- А в Латвію ми всі поїдемо з великим задоволенням" [9].

З Ніжина двічі у 1907 і 1908 роках у літні місяці, в канікули сина, приїздили в Латвію. Не затримуючись у Ризі, родина їхала в Кокнесе. Художник знімав кімнату у селянській хаті на березі улюбленої річки Персе, неподалік від тієї корчми, з якої колись вийшов у велике і тяжке життя.

Переборюючи хворобу, художник брав мольберт. етюдник і йшов разом з сином на берег Персе працювати. Творчий слід для митця залишила виставка 85 робіт у Ризькому міському художньому музеї у серпні-вересні 1908 року. Яка стала першою персональною виставкою художників у цьому музеї. Але хвороба

брала своє, не дивлячись на старання та турботу кращого лікаря Ніжина доктора Галицького, ім'ям якого й нині вдячні ніжинці називають центральну міську лікарню.

Працюючи у фондах Художнього музею Латвії в травні 1988 року у зв'язку з 150-річчям з дня народження Ю.Я.Феддерса, мені, як досліднику його творчості, була надана можливість ознайомитися з листами з Ніжина. Дружина Ольга Василівна та син Георгій прохали директора Ризького міського художнього музею Вільгельма Ноймана надіслати гроші за продані картини з виставки пейзажів професора Юліуса Феддерса - серпня-вересня 1908 року, а 19 улюблених робіт зберегти.

Один з листів наводжу дослівно:

"Милостливый Государь Господин Директор!

Так как мой папа настолько болен желтухой с осложнениями, что не может встать, то он поручил мне просить Вас выслать в Нежин вырученные за продажу картин деньги в скорейшем времени, а также сообщить, что Вы думаете предпринять в дальнейшем относительно продажи его картин.

Примите уверения в совершенном почтении Вашего слуги.

Георгий Феддерс.

Нежин, 4,1,1909". [10]

Другий лист Георгія Феддерса з Ніжина 15 січня

1909 року німецькою мовою, яка в Латвії до першої світової війни була офіційною. В цьому листі Георгій від імені хворого батька називає номери картин, які не підлягають продажу. А Юлій Янович Феддерс тремтячою рукою зробив надпис: "Настоящим доверяю моему сыну Георгу получение денег с картин.

С сердечным приветом Юлиус Феддерс" [11].

Очевидно, у Ризі не поспішали. І тоді Ольга Василівна Феддерс, вже дружина покійного художника, нагадує директору музею виконати волю небіжчика. Лист з Ніжина 28 січня 1909 р., а 9 лютого помітка керівника розглянути. [12]

Юлій Янович Феддерс помер на четвертому році життя в Ніжині 19 січні 1909 року. Холодний зимовий день. Скромними були похорони. Та на стародавній Грецькій вулиці міста зібралось чимало людей. Тут рідні - дружина Ольга Василівна, дочки Ірма з Белгорода, Мері з Катеринослава. Переважає молодь - студенти Історико-філологічного інституту. Третій курс словесного відділення в повному складі: "Студенти винесли гроб на засніжену

тиху вулицю, несли його на руках цілий квартал і лише потім поставили на катафалк. Мої однокурсники Ася Висоцький, Толя Порохов, Женя Крутиков і Коля Тургановський йшли попереду з двома скромними вінками та орденами покійного. Мати була настільки хвора, що не пройшла би пішки до кладовища" [13].

Вони прийшли віддати шану Майстру другої половини ХІХ - початку ХХ ст., чії картини багато років підряд експонувались на Академічних виставках в Петербурзі, на виставках в Москві, Ризі, Одесі, Харкові, Катеринославі, Києві, Казані, Нижньому Новгороді, на закордонних виставках - в Лондоні, Парижі, Кельні, Мюнхені, Дюсельдорфі!

Серед тих, хто йшов у цій сумній процесії, не було представників офіційної влади Ніжина, Чернігова, з Латвії, нікого з Академії мистецтв з Петербурга.

Лише журнал "Нива" вмістив некролог, написаний другом Ю.Я.Феддерса доктором з Белгорода Костенком [14]. І це в той час, коли Юлія Яновича особиста справа знаходилась у фондах Академії мистецтв, а його ім'я згадувалось у багатьох мистецьких виданнях [15].

Віддамо належне дружині художника Ользі Василівні Феддерс, яка на останні кошти свої та дітей ставить на кладовищі визначний художній пам'ятник. А потім весною цього ж трагічного 1909 року їде в Петербург домовлятися про організацію посмертної виставки чоловіка. В Академії мистецтв відмовили, але запропонували звернутися в Комітет по організації весняних виставок. Без надії йшла Ольга Василівна, адже вже була весна, то й рік пропав. Але її чекала приємна новина: в журі весняних виставок тепер входили латиські художники Ян Розенталь, Ян Вальтер і Вільгельм Пурвіт.

Ян Михайлович Розенталь /1866-1916/ - видатний латиський художник-реаліст кінця ХІХ - початку ХХ ст., автор найкращого портрета Ю.Я.Феддерса, до речі, якого бачив у Ніжині доктор Галицький, коли він відвідував хворого Юлія Яновича - нині у залі Художнього музею Латвії - запевнив Ольгу Василівну, що зроблять все для майбутньої виставки. Навіть маститим художникам-землякам з великими труднощами вдалось влаштувати самостійний художній підвідділ робіт Феддерса на Академічній виставці 1911 року. Така була доля художника в царській Росії.

Багато часу пройшло з тих пір. Все минається. Залишається тільки людське добро. От вчинив добре людині, залишається воно, те добре, і довго-довго буде гріти. Багато зробив для пропаганди спадщини свого батька Георгій Юлійович Феддерс. У Ризі в пенсійному віці він пише й видає дві книги одна за другою /1963 і 1969 рр./ про свого батька. Часто його можна було бачити, як він ішов неквапливою ходою від будинку по вул. Я.Купала, 1, кв.4, де мешкав, до видавництва "Ліесма", бульвар Падом'ю, 24.

Г.Ю.Феддерс підтримував зв'язок з Ніжинським краєзнавчим музеєм. Працюючи в його фондах, я користувався подарунком Георгія Юлійовича від 11 січня 1970 року - людині було понад 80 років,- примірником книги "Юлій Феддерс" відомих латиських мистецтвознавців А.Егліта і А.Лапіня [16].

Г.Ю.Феддерс листувався з Ніжинським науковим краєзнавцем, кандидатом філологічних наук, доцентом педагогічного інституту ім.М.В.Гоголя Григорієм Петровичем Васильківським та завідуючого музеєм інституту, в цей час кандидатом філологічних наук А.М.Гулак. По домовленості надсилає свої спогади про Ніжин, його культурне життя, театральні вузівські сторінки, до яких був причетний. На жаль, ці нотатки ще не розшукані.

Друге, просить відшукати могилу свого батька Юлія Яновича Феддерса. І не втрачав надії, що пошук завершиться успішно. Труднощі полягали в тому, що колишнє богословське кладовище перестало існувати. Пошук вели працівники краєзнавчого музею, активісти міської організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Довгий час він був безрезультативним. На жаль, вже не стало Георгія Феддерса, помер в 1974 році, коли навесні 1984 року майже випадково вдалося знайти пам'ятник з граніту. Напис на ньому засвідчив, що тут поховано академіка живопису Юлія Яновича Феддерса.

Всенародна любов до художника-інтернаціоналіста зберігається. У зв'язку зі знайденим надмогильним пам'ятником відбулося 6 липня 1984 року перезахоронення Ю.Я. Феддерса на Ніжинському міському центральному кладовищі за участю делегації - заступника міністра культури Латвії І.В.Батрагса, секретаря правління Спільки художників, заслуженого діяча мистецтв Латвії Я.В.Пігозниса, Латвійського телебачення - кінооператора Ризької кіностудії Я.Я.Целиса та асистента кінооператора А.У.Дзеліса.

На ритуальному майданчику кладовища відбувся траурний мітинг. Його відкрив голова виконкому Ніжинської міської Ради народних депутатів А.П.Романенко. На мітингу виступили кандидат історичних наук, доцент педагогічного інституту імені М.В.Гоголя І.П.Костенко, ленінський стипендіат Ольга Чуб, директор краєзнавчого музею В.С.Шоходько, заступник міністра культури Латвії І.В.Батрагс.

На місці перезахоронення, а це поруч з могилою видатного діяча науки, освіти і культури члена-кореспондента Академії Наук В.І.Резанова, встановлено пам'ятник у формі дерева із спиляними гілками, який раніше був на могилі художника [17].

Так, у Ніжині міська Рада народних депутатів, педагогічний інститут, краєзнавчий музей, літературні та наукові кола, громадськість зробили кропітку і вдячну справу - так вважають мешканці та гості, кожного разу відвідуючи кладовище. Таке не забувається.

У культурному житті Ніжина відбулася ще одна знаменна подія. По узгодженню міністерств культури Латвії та України в Ніжинському краєзнавчому музеї в серпні-вересні 1985 року стала виставка творів художника незвичайного таланту академіка живопису Юлія Яновича Феддерса з фондів Художнього музею Латвії [18].

На виставці мали змогу знайомитись з кращим портретом Ю.Я.Феддерса - визначного латиського художника Яна Розенталя /1866-1916/, створеного ним у Петербурзі в кінці XIX ст., де зображено майстра з 60-річчям від дня народження і виходом на пенсію.

На ніжинській виставці було представлено 17 картин та етюдів Ю.Я.Феддерса. Його любов до рідного краю, гордість за латиський народ у поєднанні з іншими народами секрет довговічності його творів. Про це нагадують "В парку Сіглуди", до речі, після поїздки з Ніжина 1908 року, зроблені раніше "Прибій в новому світі біля Судака", "Ріка Донець у Святих гір", "Мілові гори", "Мілові береги", "Руїни в Павловському парку", "Фінляндський пейзаж" та інші. Пощастило також мешканцям та гостям нашого обласного центру, де після Ніжина була розгорнула виставка робіт Ю.Феддерса в Чернігівському художньому музеї.

Ніжинці тепло і широко приймали 5-6 липня 1988 року делегацію працівників культури Стучкінського району Латвії. У її

складі партійні і державні працівники, співробітники музеїв і бібліотек. Очолювали делегацію директор Стучкінського історичного та художнього музею Р.О.Паукште.

Знайомство гостей з Ніжином почалося з огляду експозиції краєзнавчого музею. Потім вони оглянули історичну частину древнього Ніжина, ознайомилися з пам'ятниками історії, культури та архітектури.

У Ніжинському педагогічному інституті друзів з Латвії вітали ректор Ф.С.Арват та секретар парткому І.І.Кочерга. Гості побували в музеї М.В.Гоголя та картинній галереї.

Тут же, в інституті, в гоголівській аудиторії відбулася зустріч за "круглим столом" працівників культури Ніжина та Стучкінського району, яку відкрив завідуючий відділом культури міськвиконкому О.І.Борисенко. Ректор педінституту Ф.С.Арват розповів про багату історію вузу, про підготовку педагогічних кадрів, про традиції. Говорили гості - директор Стучкінського історичного та художнього музею Р.О.Паукште, завідувача зональним кабінетом політосвіти Стучкінського райкому Компартії Латвії Л.В.Козлова та секретар Кокнеської селищної Ради Д.С.Вушкане. Діалог побратимів продовжився в інститутському музеї рідкісної книги імені Г.П.Васильківського.

До меморіальної дошки біля будинку, де жив з родиною Ю. Я.Феддерс, покладені квіти. На згадку всі разом сфотографувалися. Потім пішли до могили видатного сина Латвії.

Керівник делегації гостей Регіна Олександрівна сказала: "Ми, посланці Прибалтійського краю, привезли вітання трудящим Ніжина від латиського народу. Прийшли на уклін до могили земляка зі жменькою латиської землі, і хай вона разом з землею українською поєднається навіки." [19].

Ці проникливі слова злилися з народною латиською піснею "Вій, вітерець" у колективному виконанні в супроводі гри на флейті завідувачою Кокнеською бібліотекою Даце Каршенице.

На могилу патріота-інтернаціоналіста, художника лягли живі квіти.

Жаркі дні в Ніжині, не все вдалося виконати з програми візиту. Та радість сторін була обопільна. Це підтвердив лист з Кокнесе директора музею Р.Паукште в Ніжинську міськрайонну газету "Під прапором Леніна": "Наша делегація вдячна за гостинність завідувачому відділом культури міськвиконкому О.І.Борисенку та директору краєзнавчого музею А.К.Єсіну.

Дякуємо також Е.Л.Зільберману, який так багато зробив для нашої дружби з Ніжином та увічнення пам'яті художника-латиша, який знайшов вічний спокій на українській землі.

Стучкінський історичний і художній музей Латвії просить відгукнутися хранителів картин, етюдів, зарисовок, фото та інших реліквій, пов'язаних з іменем Ю.Феддерса. Сподіваємось на допомогу" [20].

Промайнуло півроку після перебування друзів з Латвії. А у Ніжині на міському центральному кладовищі 1 лютого 1989 року з приводу 80-річчя з часу смерті митця біля могили Ю.Я. Феддерса зібралися шанувальники його творчості.

Це студенти та викладачі педагогічного інституту імені М.В.Гоголя, училища культури, наукові працівники краєзнавчого музею, ветерани війни та праці, представники міських організацій Товариства "Знання" та Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури.

До присутніх звернувся дослідник художньої спадщини Майстра - краєзнавець, автор цих рядків. Кандидат історичних наук, доцент педінституту І.П.Костенко сказав: "У своїй творчості патріот-інтернаціоналіст Юлій Феддерс відображував природу Латвії, Росії, України, єднання цих братніх народів.

Трудящі Ніжина, шануючи пам'ять митця, пізнають історію, культуру та мистецтво латиського народу".

На могилу ліг вінок з написом: "Художнику Феддерсу від вдячного студентства НДПІ". Покладено також живі квіти [21].

До 1000-ліття Ніжина в місті стала ще одна неординарна сходи́нка пам'яті Ю.Я.Феддерса. Весь час могилу доглядали місцеві мешканці, але не було огорожі. Довідався по це ніжинській умілець, колишній слюсар механічного заводу та міськпобуткомбінату, палкий прихильник пам'яток, ветеран війни і праці Іван Іванович Мішуровський, 1920 року народження. Краєзнавчий музей порадив звернутися до мене.

І дуже добре, що в наш складний час такі люди завжди знаходяться поруч. Далі працювали разом. Перш за все умілець зробив креслення оригінальної художньої огорожі. Не зразу отримали дозвіл реалізувати задумане. Допомогли заступник голови виконкому Ніжинської міської Ради народних депутатів, голова ради міської організації Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури С.В.Смирнова, відповідальний

секретар Товариства Т.І.Пижова. І звичайно, ж шеф - педінститут ім.М.В.Гоголя, особисто ректор, професор Ф.С.Арват.

До речі, Георгій Феддерс не тільки навчався в Історико-філологічному інституті, а й ряд років після його закінчення був одним з організаторів інститутського театру. Інститут допоміг транспортом, будівельними матеріалами, фарбами та добрим словом.

Так влітку 1992 року на могилі Юлія Яновича Феддерса встановлена оригінальна легка ажурна огорожа, яка добре вписується в оточуючу місцевість. Почалося друге життя пам'ятника.

Отож громадськість Ніжина дуже вдячна ентузіастові І.І.Мішуровському, який у віці за 70 років, з власних матеріалів у вільний час зробив оригінальну огорожу [22].

Чарівний світ мистецтва. Здавалося б, сьогодні не до нього. Але диво з див - завітаєш на виставку і поринеш у царство живопису та й забудеш, серед якої негоди живеш. Про все забудеш. Така вже благодійна сила мистецтва!

Це відчуваєш в Ніжині, Чернігові, Ризі, Кокнесі - Феддерівських місцях. Цьому присвячені наші пошуки та розвідки про маловідомі сторінки життя Феддерсів: академіка живопису Юлія Яновича й письменника, діяча освіти та культури Георгія Юлійовича, випускника Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Див. нашу роботу:

Дружба єдністю сильна// Під прапором Леніна. - 1984. - 18 липня. Його пам'ятає Ніжин// Комсомольський гарт. - 1984. - 17 липня. Латвійському художнику// Культура і життя. - 1987. - 20 грудня. Стежками художника// Під прапором Леніна. - 1988. 18 червня. В пам'яті народної: К 150-літтю со дня народження Юлія Феддерса// Советская латвия. - 1988. 19 июня. Завжди з нами // Деснянська правда. - 1988.-19 червня. Дружба призначила зустріч: Перебування керівників культури Стучкінського району Латвії в Ніжині // Під прапором Леніна. - 1988. - 12 липня. Гості з Латвії //Деснянська правда. -1988. - 9 серпня. Живе пам'ять: Святкування 150-ї річниці з дня народження визначного латиського живописця Юлія Феддерса у Ніжині, де пройшли останні роки

митця//Культура і життя. -1988. - 25 вересня. Український пейзаж Юлія Феддерса /Комсомольській гарт.- 1989. - 28 січня. Всенародна любов: До 80-річчя з дня смерті Ю.Феддерса /Під прапором Леніна. -1989. 3 лютого. Живе пам"ять //Там же. -1989. - 24 лютого. Після перезахоронення /Ніжинський вісник.-1992.-5 вересня. Добротворення. Від слюсаря-художникові //Деснянська правда.- 1992.-15 жовтня.

2. Самойленко Г.В.// Ніжин літературний. - Ніжин, 1993.-с. 129. Він же// Марія Заньковецька і театральне життя Ніжина. - Ніжин: НДПІ, 1994.-с.45.

3. Феддерс Г./ Незабутне. Оповідання та спогади. - Рига, Лієсма, 1963. Він же // Тече річка Персе. Книга про мого батька. - Рига, Лієсма, 1969.- с.210. Далі посилання на цю книгу.

4. Феддерс Г.//Тече річка Персе. - с.185.

5. Феддерс Г.//Тече річка Персе. - с.10.

6. Феддерс Г.//Тече річка Персе. - с.171.

7. Феддерс Г.//Тече річка Персе. - с.177.

8. Егліт А., Лапінь А.. Юлій Феддерс. Латвійське Державне видавництво. Рига, 1958. - с.157.

9. Феддерс Г.//Тече річка Персе. - с.178-179.

10. Лист Георгія Феддерса з Ніжина від 4 січня 1909 р. директору Ризького міського Художнього музею Вільгельму Нойману.

11. Другий лист Георгія Феддерса з Ніжина 15 січня 1909 р. німецькою мовою, яка в Латвії до першої світової війни була офіційною.

Переклад листа, як і каталог виставки серпня-вересня 1908 р. в Ризькому міському художньому музеї, здійснила старший викладач німецької філології факультету іноземних мов Ніжинського педагогічного інституту ім.М.В.Гоголя Ніна Олександрівна Колесникова.

12. Лист з Ніжина дружини покійного художника Ольги Василівни Феддерс від 28 січня 1909 р. /Ю.Я.Феддерс помер 19 січня/ на ім"я директора Ризького міського художнього музею Вільгельма Ноймана.

13. Цит. за книгою Феддерса Г. Тече річка Персе. - с.195.

14. Нива. - 1909. -N12. -с.231-232.

15. Особиста справа Ю.Я.Феддерса. Центральний Державний історичний архів СРСР в Ленінграді, фонд 789 Академії мистецтв, оп. 14, справа Ф.-З. Петров П.Н. Збірник матеріалів для історії імператорської С.-Петербурзької Академії мистецтв. СПб., 1864.

ч.ІІІ. - с.377, 401-404. До речі, Ю.Я.Феддерс навчався 1856-1863 рр. Феддерс Ю.Я. Архів Собко. Рукописний відділ Державної Публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедрина; каталог Художнього відділу Всеросійської виставки в Москві в 1882. Складач Собко. СПб, 1882.- с.35; Булгаков Ф.І. Наші художники, СПб.-1884, т.ІІ, с.218; Всемирная иллюстарция. - 1893. - №1269; Брокгауз і Ефрон. Енциклопедичний словник. СПб. 1902. -т.35.- с.404.

16. Егліт А., Лапін А. Юлий Феддерс, згадана вище.

17. Васильківський Г. Його пам"ятають Латвія і Україна //Деснянська правда. - 1984. - 18 липня.

18. Афіша. В Ніжинському красзнавчому музеї з 26 серпня по 15 вересня 1985 року відкрита виставка творів академіка живопису Юлія Яновича Феддерса з фондів Художнього музею Латвії. Ніжинська друкарня VIII - 85 р., т.50.

19. Е.Зільберман Дружба призначила зустріч // Під прапором Леніна.-1988. - 12 липня. -с.2.

20. Р.Паукште. Сподіваємось на допомогу //Під прапором Леніна.-1988.-27 липня. - С.2.

21. Е.Зільберман Живе пам"ять //Під прапором Леніна. - 1989. - 24 лютого. - с.3.

22. Е.Зільберман Після перезахоронення // Ніжинський вісник.-1992. - 5 вересня, -с.4. Добротворення. Від слюсаря-художникові //Деснянська правда.-1992.-15 жовтня. -с.3.

* * *

О.В.Забарний

ОБРАЗ СУЧАСНИКА В ТВОРАХ СТУДІЙЦІВ НІЖИНСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ /1970-1990р.р./

Говорячи про сучасника, людину, яка живе в стрімкій круговерті нинішнього економічно важкого, але водночас духовно виправданого часу, слід повертати до джерел, які породили цей час, епоху і людей, які пишуть про сучасника. Отож екскурс в історію...

Від часів свого створення літературна студія Ніжинського педінституту була епіцентром формування громадської думки у

вузі. Об'єднувала вона в собі людей різних за світобаченням, літературним талантом, політичними поглядами, але людей соціально активних, далеких від байдужості. Започаткована на традиціях демократії /в кращому розумінні цього слова/, вона об'єднувала в собі студентів та викладачів, які писали українською, російською, білоруською, узбецькою, казахською, єврейською, англійською мовами, але надзвичайно високо ставили загальнолюдські цінності, котрі єднали їх в оте "студентське братство", яке впливало і на погляди, і на смаки, і на переконання.

Очоловляли студію викладачі, які мали свої власні, а не диктовані "зверху" думки та переконання щодо розвитку літературного процесу зокрема та суспільного життя в цілому. Це - Дмитро Сергійович Наливайко, Павло Олександрович Сердюк, викладачі, які були частими гостями на засіданнях студії: Володимир Павлович Крутиус, Леся Йосипівна Коцюба, Степан Панасович Пінчук, Олександр Васильович Жовнір.

Розбурхана "хрущовською відлигою" молодь 60-х років заклала до основ літературної студії підмурівок громадянської правдивості, соціальної нескореності та прагнення до постійного пошуку істини. З студентської лави вузу вирушили у літературу студійці тих років Євген Гуцало, Володимир Мордань, Леонід Горлач. Спрагла любов до рідного слова, вірність високому духові правди залишилась визначальною і в нинішній їхній творчості.

70-80 роки стали для літературної студії вузу часом громадянського загартування. Це був час "перелицювання" українського вузу, "інтернаціоналізації" його національних традицій. Посилився політичний натиск. Вийздить з Ніжина Д.С.Наливайко. Організовано "громадський суд" над викладачем Л.Й.Коцюбою. Ось як згадує про ті часи викладач, нині професор вузу О.Г.Ковальчук: "Стиралися риси українськості вузу, стирався неповторний духовний фасад інституту. Суспільство занурювалось у напівсон, аж доки примара застою не накрила його зовсім. Суспільство театралізувалося, грало в життя, а не жило. Та на противагу атмосфері суспільних стандартів ще дихало поетичне слово, немислиме поза зоною серйозного" [1].

Студія жила власним, лише їй притаманним життям. І прагнення національного самоутвердження стає визначним у цьому житті. А ще прагнення донести рідне слово до людей. З стін

студійських на професійну журналістську роботу ідуть чи не кращі поети літстудії: Анатолій Мойсієнко, Павло Громовий, Василь Нікітін, Василь Струтинський, Олександр Самійленко, Олексій Нестеренко, Володимир Сапон, Володимир Яценко, Таїсія Шаповаленко, Катерина Дурас; згодом до них приєднуються Валентина Примостко, Ніна Федоренко, Віктор Попок, Іван Просяник, Анатолій Шкуліпа, Микола Скороспехов, Любов Пономаренко, Олександр Лисий. Більшість з них сьогодні прийняті до Спільки письменників або журналістів України. Їхні імена озиваються до нас з книжок та періодичних видань. А на той час журналістика стала для них чи не єдиним засобом утвердження своєї творчої індивідуальності. Прагнення виразити себе, знайти себе у вирі життєвому, віднайти застосування думкам і переконанням, які так щедро висіяла в душі літературна студія, супроводжує їх донині. Розвела доля їхні творчі шляхи. Сьогодні вже в минулому часі з скорботою згадуємо імена Олександра Самійленка та Василя Нікітіна. Проте живуть їхні вірші. Друковані і рукописні вони доходять до сердець сучасників і проростають там добром, любов'ю до людей, до України.

Полишили журналістську роботу Анатолій Мойсієнко, Анатолій Шкуліпа, Іван Просяник, Таїсія Шаповаленко, Володимир Кашка. Але їхнє художнє слово проростає щедро на ниві літературній.

Після закінчення вузу різними стежками повела доля колишніх студентів В.Хоменко і Г.Процко, Л.Кольгу і Г. Григоренка, Н.Папуш і Т.Комашко, А.Мельника і О.Тимошенко, К.Санатова і Х.Єсанова, Л.Полішук і А.Ісаснко, О.Симоненко та І.Ліпеса, О.Гадзінського та М.Руденко. Проте глибоко переконаний, що отой морально-естетичний дивосвіт, яким вони жили на засіданнях студії став значимою часткою їх духовного життя.

Яким же постав сучасник у творах студійців? Перш за все - людиною високої честі, причетним до всього, що відбувається довкола нього:

Я чистий і чесний,
Ви чуйте люди!
Болить моє серце,
Пекельно болить...

О.Нестеренко, Монолог [2].

Ця пристрасність не художній прийом, а органічна потреба, передумова істинності, правдивості поетичного слова.

Правдивість і чесність слова поетичного була і залишається чи не головною ознакою художнього стилю літстудійців вузу. Важко виділити кого-небудь з літературного різнобарв'я студії. Проте на одному імені зупинимося - Олександр Самійленко. Саме його поезія акумулювала у собі найвиразніші риси часу та мрії, які щедро проросли у сучасному житті: "Поетичний світ О. Самійленка замикають дві сфери: одна зіткана з літературних ремінісценцій, перегуків, відгуків, співпережитих рядків, реакцій на пережите мистецьке явище: інша - закорінена в предметний матеріальний світ. Єднає їх тональність - вираз внутрішнього голосу, який народжується від щоденного зіткнення поета з світом" [1].

В поетичному баченні Олександра, сучасник - людина глибоко віруюча, не релігійна, а саме, людина, яка вірить у добро, у порядність, у честь людську, в Україну:

У серці бог. Він носить вишиванку...

Тоді прийди і в очі мені глянь,
Як може глянути у очі тільки совість. [3]

Для сучасника характерний постійний пошук моральних критеріїв та орієнтацій. Сьогодні вже зник стереотип "позитивного героя", на якого постійно орієнтувала література соціалізму. Національний менталітет, заглиблення в скарби народного духу та історію змушує сучасника визначитись щодо свого призначення в суспільстві. І це прозвучало в поезіях студійців.

Не фанатик я, а приземний.
До людської долі долею.
То в одному полі висіяні зерна
Тільки не прополені...

П.Громовий, Відповідь

Впаду я краплею-життям,
Щоб славній Січі поклониться
І волелюбству.

Л.Кольга, Я-дніпрова. [2]

Сучасник, для студійських поетів 70-х, був людиною, котра знаходиться у постійному пошуку істинності буття, своєї позиції. Поезія цього часу вражає динамікою духовних поривань. Можна погоджуватись чи ні з авторами щодо їх світосприймання, але слова їхні щирі і чесні. Якщо ж поезу, людині, громадянину

болить серце за реалії, годі шукати у віршованих рядках амбіції, слід шукати позицію.

Що ми залишимо собі на чорний день?
Не шелест засмальцьованих червінців...
Високі істини незраджувальних правд.

В.Попок, Що ми залишимо... [4, с.ІІІ]

Більшість студійців, утвердившись в своїй позиції, не зрадила їй в нинішній круговерті часу. Вона різна в колишніх товаришів по студії, але не кон'юктурна; не йде всупереч совісті.

Трагізмом часу і високою честю озиваються до нас рядки Василя Никітіна:

Ой не вірте словам -
Жовто-синім, зеленим, вогнистим.
Бо словами навчилися
Лицеміри давно жонглювать. [5].

У післямові до посмертної збірки Василя Никітіна "Полиновий сміх" його побратим по літстудії Павло Громовий написав: "Совісті і в благополучніші часи не буває затишно. Тепер же й поготів. Але прочитайте і переконайтеся: саме вона - наріжний камінь його позиції, стану душі."

Ліричний герой у поезії студійців - людина, яка палко закохана в Україну, в свій народ і очима його дошукується справжності власного буття:

Україно моя, все мені так до серця горнеться:
Із засніжена віть, і найперші світанки весни.
Знаю я, що достоту виповнює гордість
Честь і доля моя...

М.Скороспехов, Україні [2].

Українська наша земля,
Наче сина-поета доля,
Й кожна ніч для синів замала,
Й кожна ніч для тривог задовга.

В.Сапон, Матері поета [2].

Такі вірші відзначаються розкованістю інтонації, чистим плином народної мови.

Фольклорне підгрунтя віршів - ще одна характерна ознака поетичної школи літстудії Ніжинського інституту. Вона допомагає поетам поціляти в сутне, бути простими, природними у важливій розмові про чистоту і моральність.

Хтось захмелив зеленим хмелем

Та червоні згубив квітки.
Моя долечко вишивана,
Українські мої рошники.
Білоткані мої дороги...

В.Хоменко, Рушники.

Коли сади одягнуть вишиванки,
Коли ячінь розтане в далені,
Прийди і стань замріяним світанком,
Чи ляж зерном в глибокій борозні...

Т.Шаповаленко, Поезіє [2].

Тематика поетичної творчості студійців останніх років сплетена з животрепетних проблем і настроїв людини, яка з тривогою ступає на межу двох століть, роздумуючи про особисту причетність до долі свого покоління. "Новий час" розкривається у віршах не так в пластичних реаліях, як в усьому їхньому настрої і колориті.

Ліричний герой цих віршів - людина, яка здатна протистояти горю, нестаткам, зраді, людина, яка здатна перебороти себе.

Я в собі розлуку одболюю...
Заспокоїть час нестишні рани,
Буде гірко - я перетерплю...
Не збілію в сивину туману.

Л.Поліщук, Я в собі. [4, с.107]

Характерною ознакою поетичного бачення студійських поетів цього періоду стало прагнення заглибитись у незнанні, незвідані сфери людського життя, пошуки шляхів до нового рівня художнього мислення. Ця поезія психологічно виправдана і вражає своєю експресивністю:

Вирвав я з корінням
Кохання останнє...
Думки мої - коні
В палаючій стайні.

О.Гадзінський, Відчай.

Відчувати погляд згорілих ночей,
Відчуваючи дотик зотлілого ранку,-
Боязливо визираємо з вікон,
Дивлячись на весну.

А.Іванов. Без назви. [4, с.14]

Ще однією характерною ознакою поетичної школи вузу, є пафос утвердження людинолюбних ідеалів життя, що їх, як естафету, передають ніжинські поети своїм наступникам.

Нині літературну студію очолює поет, член Спілки письменників України, доцент вузу О.Г.Астаф"єв. Людина творча, вдумлива, яка глибоко розуміє колізії часу, він спрямовує творчий потенціал студійців на пошуки нових естетичних критеріїв та форм у вираженні буття. Поетичною оригінальністю відзначаються твори нинішніх студійців Олени Сафранової, Андрія Іванова, Вікторії Найдьонової, Олександри Олексієвої.

За останні роки не тільки змінилася система ціннісних орієнтацій, оціночні критерії, а й прийшло нове, глибше розуміння літературного процесу.

"Художній світ, створений митцем, - то реальність, змодельована з позицій естетично-оціночних. Це - простір буття концептуально впорядкований за рахунок відкриття законів, за якими він живе. Від проникливого прочитання життя не просто повертається новою гранню, а відкривається як смислове ціле, що має організуючі начала часом приховані від буденної свідомості".[6]

Знаходить ця думка підтвердження і в літературному житті студії. Зрозуміло, що сьогодні значна частина творів студійців ще не сягла необхідного рівня - не завжди задовільняє якість поетичного мислення, творча оригінальність, але це характерно для початкуючих. Отож будемо сподіватись, що найбільші відкриття в цих напрямках ще попереду. Студія ж сама продовжує творити сучасника, на якого чекають нові естетичні прозріння, а отже, й перспектива сходження на новий рівень творчості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковальчук О.Г. З посмертної книги, Післяслово //Просвіта.-Н.-1993.-N3.
2. Твори, які зберігаються в музеї Історико-філологічного факультету.
3. Самійленко,О., З посмертної книги, Поезії //Просвіта.-Н. - 1993.-N3.
4. На пагорбах століть. - Чернігів, 1993.
5. Нікітін Василь. Полиновий сміх.-Ч.:Десна, 1992.-С.15.

6. Ковальчук О.Г. Український повоєнний роман. -К.:Вища школа.-1992.-С.167.

* * *

П.М.Дробот

ПРО ВІРШІ АНАТОЛІЯ ШКУЛІПИ

Одним із сучасних письменників поліського краю є Анатолій Шкуліпа. Він репрезентує собою ту частину "обездолених" літераторів, що зазнали вразливого впливу ідеологічно-диктаторського режиму застійних років і пізніше - творчо болючих гальмувань у виході на читача /через брак паперу у видавництвах/.

Народився Анатолій Григорович Шкуліпа 1950 року в селі Калюжинці на Срібнянщині в родині колгоспників. Середню школу закінчив у сусідньому селі Охіньки, а потім - зоотехнікум у містечку Козелець - райцентрі Чернігівської області.

Як ветфельдшер хоч і недовго, але працював у селі Підлісному на Козелеччині. Потім два роки служив у Радянській Армії /на території колишньої Німецької Демократичної Республіки/: спочатку рядовим стрілецької роти, а потім - старшиною, заступником командира комендантського взводу. До служби ставився старанно /має чимало подяк від командування/, бо, як сам зауважує, усяку доручену роботу звик виконувати на совість.

З 1972 по 1976 рік навчався на філологічному факультеті Ніжинського державного педагогічного інституту імені М.В.Гоголя. Потім більше шести років працював кореспондентом районно-міської газети в Ніжині. В кожному номері цього місцевого часопису виступав із нарисами, репортажами, публіцистичними статтями, власними віршами. Бувало й таке, що в однім номері вмщував по п'ять-шість своїх матеріалів, підписуючи їх різними псевдонімами.

Перші спроби у складанні віршів робив ще в школі /"для стінгазети"/, а друкуватися почав, уже будучи учнем зоотехнікуму. Крім численних газет, вірші А.Шкуліпи вмщували широко відомі українські журнали /"Дніпро", "Прапор", "Рапок"/ та альманах "Вітрила".

Пробував себе в багатьох жанрах літературної творчості: написав кілька п'єс /віршованих і прозових/, два романи, повість-

казку, два цикли творів для дітей та ін. На жаль, майже все написано лежить в шухлядах видавництва: нема паперу!..

До 1990 року спромігся видати дві книжки віршів - "Звернення до радості"/1983/ і "Право на взаємність" 1990/. Відразу зауважимо, що друга - і об'ємніша, і набагато вагоміша як художній доробок.

Впадає в око те, що лірика А.Шкуліпи тематично різноманітна, однак у ній можна виділити такі основні мотиви: природа поліського краю, уславлення людини праці, убоління за долею села і за майбутнє всього людства, вірші про кохання тощо.

Пейзажні вірші - це здебільшого думки й почуття про мальовничу красу полів і лугов, благородство і значимість хліборобської праці, що "спрозорує" людські душі і серця. Ліричний герой пейзажних віршів твердо переконаний, що поліські поля і сади здатні поліпшувати суснільний добробут, більш того - виховувати у людей ніжність, прищеплювати любов до прекрасного /"Запрошення в поле"/.

Характерно, що в словесному живописі А.Шкуліпи акцентується увага на одному-двох предметах /чи деталях/ і вже через них розкривається оцінка побаченого і відчутого. Найпомітніше це виявляється в описах пір року. Скажімо, в малюнках теплого літа - це і "жовточубі сомяшники", в які, немов у бубни, "урочисто б"ють джмелі", творячи "щасливу мелодію". Це і гінке жито, що "стебла голубить свої, від коріння - до кожного вусика", це і верткі ластівки, котрі на своїх стрімких крилах несуть "грай-веселку" природної тепліни, це і zalивний дощ, який наче "провалився крізь хмару", щедро напуваючи спраглу землю.

У вірші "Холодна весна" провісником природного зламу /зими - на весну/ показано рвучкий вітер, який ніби очищає землю від решток віджилого:

...Віття з посохлих дерев наламав,

Розгубив по шляху оборемки недбалі.

І це, певно, настроює природу на весняне пробудження, як і того лелеку, котрий уже добудовує своє гніздо, "щоб продовжити рід свій, веселий і дужий".

Образ вітру знаходимо і в осінніх пейзажах А.Шкуліпи, але тут він, звичайно, інший - сердитий, підступний, безжалісний, бо нівечить і нищить красу, створену і виплекану весняно-літніми сонцеднями. Він, як правило,

...Довго стугонить,

Гупає ночами очманіло.
З осені сота останню нить -
Виринає з жил осатаніло.

/"Заблукала осінь"/

Видно, осіння пора не викликає в поета "очей зачарування", а, навпаки, навіює смуток і навіть якусь невимовну печаль. Бо навкруги все безбарвне, бліде, оповите вогким холодним туманом...

Павутиння довгими нитками
Все летить, гойдаючись, у даль.
Бережно ловлю його руками,
Та в душі не меншає печаль.

/"Кленок"/

Серед віршів обох збірок надibuємо на своєрідні портрети-замальовки людей праці, описи рослин та різних природних явищ /часто з промовистими заголовками типу: "Батько", "Майстер", "Кленок", "Гірська річка", "Вихор" тощо/.

Можна сказати, дещо незвично змальований /особливо з погляду сьогодення, коли всі прагнуть якомога більше заробити грошей/ образ тесляра у вірші "Майстер". Це працелюбний умілець, сердечна і чесна людина. Автор так його характеризує:

Він просто ремесло своє любив.
І не ганявся ніколи за грошима.
Дививсь довкола чистими очима,
Бо все життя, як для душі, робив.

Але, на жаль, "ніхто ніколи не пишався, що ходить з майстром по одній землі". Мало того, деякі люди, яким він, до речі, робив добро, наважувались ще й кепкувати з нього...

Майстер це добре розумів і дуже вразливо переживав подібні кпини, та, будучи не злопам'ятним, і надалі залишався таким же доброзичливим трудівником-чародієм.

Прочитавши вірш, проймаєшся гіркотою усвідомлення моральної недолугості багатьох своїх сучасників, яких можна якось виправдовувати хібащо занепадом духовних цінностей нашого народу, що опинився цині в такому скрутному становищі... Але ці "виправдання" надто не переконливі і хисткі...

У вірші "Батько" колоритно змальовано чоловіка, який весь нік невтомно грудився, мив ширу і добру душу, вмів і в буденному знаходити прекрасне. Але прийшов час - і скінчився його

життєва путь. Лежить він, померлий, як живий, "наче трохи стомивсь і приліг відпочити між трав".

Привертає увагу те, що змалювання смутку рідних і близьких померлого, ніби оповите серпанком якоїсь ритуальної романтичності: це і кимсь принесені таємничі квіти /безсмертник та горицвіт/, і незвична поведінка худоби, і навіть якась зажура в деревах... Цим образ батька трохи нагадує Малишкову Докію Петрівну із хрестоматійної поеми "Це було на світанку". Та й ідеї обох творів багато в чім споріднені: глибока шана небіжчику, чия праця прислужилася у створенні добробуту для багатьох людей.

Невеличкий вірш "Матиола" майже весь побудований у формі риторичних запитань: звідки береться той всеперемагаючий аромат у цих надто скромних квіточок, що перебиває запахи багатьох "маститих" квітів? Здається, що зміст цього твору у значній мірі алегоричний. І сутність алегорії така: загальне добро можна творити і в малих масштабах, і, на перший погляд, незначними справами. Головне, - щоб люди цінували зроблене, як добродійність.

Прозорий алегоризм спостерігаємо і в поезії "Гірська річка": потік, як скажений, мчить із верхів'їв, "сторч головою пада на каміння", розбивається на мілкі бризки, гримкоче, піниться між валунів... А вирветься на рівнину, на простір - "зітхне і вигне спину", заспокоїться" і потече повільно і привільно". Як і в людей: вони нестримні у словах і діях, якщо їм хтось перечить, заважає. А в одноманітній буденності вони, як правило, пасивні і бездіяльні...

Наявна у творах А.Шкуліпи і тема сучасного села, хліборобської праці. І, що примітно, - вона нерідко пов'язується із, так би мовити, глобальними проблемами /екологією, загостренням суспільних протиріч, утвердженням державної незалежності/.

Узяти хоча б вірш "Земля чутлива". Тут /чи не впреше в своїй творчості/ поет із відчутним сатиричним пафосом дорікає сучасникам за "кабінетне керівництво" і його безрадісні наслідки:

Дожилися! Соромно признатись:
Хазяїв давно зняли на крик,
Завели нас, начебто за ґрати,
Кабінетні методи в тупик.

У вірші резонансом звучить повторювана політиками останніх років думка: Україна - житниця Європи - сьогодні змушена позичати хліб у близьких і далеких сусідів!...

На землі, що світові опора,

У краю, де стільки висоти,
Хай нас пропече останній сором:
Воду в ступі цілий вік товкти...

А закінчується твір болісним застереженням: якщо й надалі так "господарюватимем", то на наших урожайних полях На корінні висохне стеблина.
Як орда - посіється бур'ян.

Такими ж гіркими думками про збайдужіння до землі пройнятий вірш "Дідова сповідь". Низкою риторичних запитань автор висловлює своє обурення тим, що підростаюче покоління почесну хліборобську працю вважає чомусь неприйнятною для себе, навіть принизливою, а життя в селі - відсталим і неповноцінним...

Дорожили ми чесно землею.
Чом же внуки бояться землі?
Не пристижно ходити ріллею?
Ніде душу відвести в селі?

А в кінці вірша категоричне узагальнення:

Тим довіку прощення немає,
Хто покинув дідівські лани.

Проти забруднення навколишнього середовища промисловими відходами, радіацією, проти бездумних планів "перетворення" природи виступає А.Шкуліпа в багатьох своїх творах, вдаючись інколи навіть до саркастичних оцінок виявів безгосподарності, головоутяпства і рабської незалежності від чиєїсь волі.

Море жабурінням поросло,
Ріки поставали рівчаками.
В землю вже не лізе чересло...
Навкруги словесна каламуть
Плеше з тупика номенклатура...
Скоро нас і в джунглях обженуть,
Доки процвітає халтура.

Ніби для порівняння сьогоdnішнього і далекого минулого згадується "неповторність квітників", "сяйво кленів і беріз" у нашому мальовничому придеснянському краї, "де небеса стоять найвищі", де "жайворонки в небесах", настояне "повітря на медах". І як підсумок міркувань - мінорна констатація сьогоdnення:

На Поліссям завітчанам
Сиротіють лелеки...
...Стогне вітер у комині

Весь - у ядерній смазі.

А роздуми закінчуються знову ж відчайдушною пересторогою:

Якщо ми не зуміємо піднятись
На рівень миру - над усі світи,
Нас не простить історія, як мати,
І Всесвіт буде до кінця клясти.

Правильно відмічено в анотації до другої збірки, що всі вірші А.Шкуліпи тягнуть до філософічності. Але це - й тенденція всього сучасного - мистецтва: "прагнення гранично особистісного осягнення світу". Отож і в віршах нашого земляка відображено свої погляди на різні аспекти людського буття, колоритно змальовані, так би мовити, вічні образи, з якими пов'язане існування Всесвіту. Серед них надто оригінальним життєвою правдивістю і вразливими висловлюваннями є вірш "Мамине серце". У ньому розкриття авторського задуму начебто ґрунтується на відомому прислів'ї: "В дитини заболить палець, а в матері - серце". Саме через образ жінки-матері змальовано нерівний плин життя з його буденними і неординарними перипетіями.

...Народжується дитина - і в матері "серце наче та калина, що на гіллі пригріла солов'я". Далі мати женить сина - і вся "проміниться чеканням онуків". А коли, бува втратить сина, коли його "положать ... посеред стола", то серце матері - "наче та калина, що на морозі шоки попекла", "І вся стає, як чорна хмара..."

Та продовжується рід людський у прийдешніх поколіннях, у потомках, у нащадках: підрастають онуки, поступово замінюючи батьків. І серце матері освітлюється любов'ю вже до них.

Тут образ жінки-матері яскраво постає в різних життєвих ситуаціях - і в кожній з них матір по-своєму приваблива, турботлива, до святості чиста.

Експресію вірша посилюють образні вислови: "з оченят по зірці засія", "наче та калина, що одяглася в сонячну фату", "наче та калина, яка гойдає щастя і любов" та ін.

Привертає увагу і вірш-мініатюра "Здалека і зблизька". В ньому оригінально висловлено споконвічну надію людини на краще життя, яке, як марево, з'являється вдалині, манить до себе, а потім беслідно зникає...

Ми з мантрівок виглядаєм

Найсолодшу мрію,
А вона далеким пласм
Далі лебедіє.

У кількох поезіях А.Шкуліпа торкається і широко освітленої нашою літературою теми Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років. Нема підстав говорити, що йому вдалось сказати якесь нове слово про цю всевітньо відому подію /напевне, тому, що не бачив цього лихоліття на власні очі/. Однак у цих віршах чується далеке відлуння кровопролитних жорстоких битв та голос хоч і заживлених часом, але відчутних ще й досі душевних болів.

Інтимні вірші, теж відзначаються глибокою філософічністю, можна сказати. В них облагороджується всіляке намагання нести людям красу і радість /наприклад, образ райдуги у поезії "Плин"/, прославляється стійкість і терпеливість у життєвих невдачах і прикрошах /"Переборюю все у собі..."/, високо підносяться святі почуття закоханих.

У громадській ліриці поетичне "я" найчастіше розкривається, як неспокійна, жагуча до життя натура, що прагне вникнути у найглибші схованки людської душі, виплеснути "стихію почуттів" у "вир подій" оточуючого життя, чутливо відреагувати на всяку, навіть малу людську біду чи радість.

У ліричного героя, який нерідко ототожнюється з митцем, "оголені всі нерви, як антени", щоб найчутливіше сприймати все, що діється в житті, "щоб жоден імпульс болю не минуть". Бо саме в цьому - сутність покликання митця /"В мені давно дрема таємна сила..."/.

Ліричний герой, натхненний рідною природою /як Антей - силою Землі/, готовий до творення людського благополуччя.

Моя душа бере чайні крила,
Я й сам уже давно - немов ріка,
Бо стугонить така у тілі сила,
Що, як добро, безслідно не зника.

/ "Дніпро" /

На кшталт Франкового кредо "Semper turo" поет "вивчає ненастанно світ очей", а відтак - неповторні людські характери, і приходиться до висновку, що "переважає в поглядах краса", а в людських стосунках - "веселкою добро перевищає" /"Світ очей"/.

Інколи ліричний герой віршів А.Шкуліпи сумує, бо в світі, на жаль, багато ще всякого зла. Отож сумує і з гіркотою відгукується про нього, тому що не може мовчати, не може те зло викреслити з

пам"яті і викинути "сліпо за корму". А ще, живо реагуючи на приписуваний йому песимизм, запевняє, що сумуватиме й надалі, адже то - "святий мінор", який не можна ні приховати, ні "заглушити ніяким виском". У підтексті відчувається така думка, що ліричний герой готовий навіть на самопожертву в ім'я перемоги добра і справедливості:

Якщо потрібно - стану обеліском,

Моя зоря - це й буде мій мажор!

/"Мажорний мінор"/

Уболіванням за чужі біди пройнята й інша поезія - "В мені давно дрема таємна сила". Її ліричний герой, пройнятий шалом пізнань життєвого впливу, готовий кожному мить "рвійно" встати навіть з постелі і поспішити на посидинок із неправдою. Бо знову ж таки - це покликання справжнього митця. Він усе повинен чути, все бачити, "щоб розкривати перед людством тайни іще ніким не складених пісень". І знову ж - подібно до Каменяревого: "Лиш боротись - значить жить - vivere temento" сприймається вислів-настанова: "Неспокій - вічний наш маяк" /"Сила - в неспокої"/.

У вірші "Реставрація" автор немов настроює читача на оптимістичне сприйняття сучасних змін у сіспільному житті. Адже "голубіє оновлення час", "дзвінкіша мелодія переповнює купол небес..." По-громадянськи, співучасно поет заявляє:

Відчуваю усе, що минулося,

І не захоплююсь тим, що гряде,

Всі шляхи у мені перетнулися

На пекучому рівні грудей.

Віршів про кохання в обох збірках небагато, але вони помітні. В них дуже делікатно і ніжно торкається поет цього високого почуття, дарованого людям природою. В кількох поезіях воно оспіване як вічне, всевладне і благородне, здатне піднятися навіть над "космічною добою", здатне єднати між собою цілі світи, здатне очищати... людські душі.

...Коли коханням освячуся

В магнітнім полі почуттів

Мов лампочка, я засвічуся.

/"Закони фізики"/

Похвально, що в цій вічній темі авторові теж вдається своєму відтворити ніжно-трепетні почуття закоханих, які через

свою вразливу цноту не спроможні переступити поріг близькості,
хоч і відчують щиру взаємну приязнь один до одного.

Боюсь, що знов мені наснилось:

Навстріч і кроку не ступлю.

В очах читаю: "Я - твоя".

А я повірити не можу.

Ніяк себе не переможу -

З роси лукавинка сія.

/"У щебеті дзвінкому"/

Окрім згаданих, у ліриці А.Шкуліпи зустрічаються й такі, можа сказати, традиційні образи: криниці, річки, зорі, сонця, вітру тощо. Вони, як уже зазначалось, змальовані автором якимось по-своєму і в чомусь оновлені. Тому сприймаються й осмислюються читачем, як свіжі. Тому й викликають нові асоціації.

В українській усній народній творчості, особливо в піснях, нерідко натрапляємо на образ криниці, котрий асоціюється з життєдайною силою для всього суцього. У віршах А.Шкуліпи криниця порівнюється з людською душею, глибокою й невичерпною у своїй доброті і щедрості, у своїй безкорисливості і зачужості.

Криничне дно - як дно душі:

Чим довше вглиб черпати -

Тим зеленіші спориші

Ростуть довкола хати.

/"Криничне дно"/

В інших віршах криниця - знак цілющої сили і природної чистоти. Адже вода з поліських криниць здатна не лише гамувати спрагу, а й оздоровлювати людей. Тому музу-пісню ліричний герой закликає горнутися і до міста рідного /Ніжина/, і "до неба синього", і до "співу журавлиного", і "до криниці чистої".

У кількох віршах романтично оспівано Десну як природну окрасу Чернігівщини. Вона, "чарівниця сонця і води", є гордістю кожного поліщука. Їй приписують цілющі якості, як і криницям. Вона може робити людей красивішими.

О Десна, красуне дзвінкотіла,

Зіткана із сонця і води...

Вже кого ти радісно зустріла -

Вроду подаруєш назавжди

/"Чарівниця сонця і води"/

Образ зорі, можна сказати, не виходить за рамки традиційних уживань. А сонце змальоване як велична життєдайна сила, для всього сушого на Землі.

В кількох віршах використано образ медової землі, започаткований, як відомо, в нашій поезії М.Рильським.

Впаде в око і зоровий часто вживаний образ синього кольору з різними відтінками. Це і "голуба весна Перемоги", і "ранок... блакитний", і "синій вітер, і "синя тиша", і "голуба автострада". Характерно, що в кожному з них різнолика синява надає образам позитивних якостей /вільної і легкої просто-ростості, присмних спогадів, захоплюючих споглядань/.

Посилюють емоційність окремих висловів й оригінальні уособлення /"скирта спину вигинає", "вечір ліг спочити на стерні", "світ... мружиться від стронцію в очах"/, порівняння /"зернина - крапля сонця", "хата, наче молода"/наречена - П.Д./, "дощ січе, мов різкою", "вечір духм'яний, як чай"/, метафори /"дерева вростають у сонце", " вітри зчепилися на ножах", "критиканства терпка хаотичність"/ тощо.

Із творчих невдач поета можна виділити хібащо деяку декларативність і "непрозорість" образів в окремих віршах, особливо першої збірки. І це, напевне, рецидиви "ідеологічних нашарувань" минулих років /надмірна політизація мистецтва/ і, безперечно, суб"ективізм авторського мислення. А в переважаючій більшості різнобарвні твори А.Щукліпи цікаві й оригінальні. Від них віє чимось нашим, рідним. А це стимулює читача задумуватися над життям, прагнути робити його кращим. Отже, оглянуті книжки нашого земляка вписують непересічну сторінку і в літературу поетичного Полісся.

* * *

В.М.Пригоровський

ГАЗЕТА "НІЖИНСЬКИЙ ВІСНИК"

У кожної газети своя історія. Наш "НІЖИНСЬКИЙ ВІСНИК" теж не схожий на інші. Сьогодні - це міськрайонне періодичне видання, засновниками якого є міська та районна Рада народних депутатів і колектив редакції. Його завдання -

активно сприяти проведенню назрілих соціально-економічних реформ, формуванню високоефективної ринкової економіки, об'єктивно висвітлювати життя міста й району, діяльність органів місцевого та регіонального самоврядування, громадсько-політичних організацій і рухів.

Програмні цілі видання реалізуються в матеріалах: "Аби панував Закон", "Обговорюємо проект Конституції України", "Основа демократичного устрою", "На шляху до ринку", "Чи стане Єленич Фордом?", "Економіка і ми", "Виходити з кризи нам з вами", "Земля і люди", "Є золото на Україні", "Як живеш, агрофірмо?", "Володар у царстві духу", "Передмова до відродження", "До скарбниці духовності", "На перехресті думок", "Роде наш красний, роде наш прекрасний", "Світоч українського народу", "Це не повинно повторитись", "Тої слави козацької повік не забудем" та ін.

Газета виходить двічі на тиждень тиражем близько шести тисяч примірників. Твориться вона невеликим журналістським колективом у складі 7 осіб.

Уся творча робота зосереджена в основному у відділах громадсько-політичного та агропромислового життя.

Першим завідує заступник редактора Ю.А.Каганов, другим - журналіст Л.П.Ботвінов. Обидва - члени Спільки журналістів України, а Ю.А.Каганов, крім того, - лауреат обласної журналістської премії імені Василя Блакитного. На кореспондентських посадах сумлінно трудяться М.М.Марченко та Л.П.Макаренко.

Під назвою "НІЖИНСЬКИЙ ВІСНИК" газета виходить з 9 жовтня 1991 року. До цього часу її попередницями були "ІЗВЕСТИЯ - ВІСТІ" /з 14 лютого 1919 року/, "ЧЕРВОНЕ СЛОВО" /з 27 червня 1920-го/, "НОВЕ СЕЛО" /з 1 листопада 1925-го/, "РАДЯНСЬКИЙ НІЖИН" /з квітня 1944-го/, "ПІД ПРАПОРОМ ЛЕНІНА" /з 1962 р./.

Перегорнімо підшивки всіх цих видань. Звернімося до історії. Просто і доступно несли своє слово журналісти далекого 1919-го. Накази повітового ревкому друкувалися в ньому поряд з віршами революційних поетів, оголошення про боротьбу з голодом поряд із закличками про подолання паливної кризи, ліквідації неписьменності.

На початку 1919 року кайзерівська вояччина залишила Чернігівщину. Ніжин звільняється від пелюрівців [1]. У надзвичайно складних умовах зароджується нове життя. І в цей особливо

відповідальний час - 12 лютого 1919 року - комісар народної освіти Ніжинщини т.Костенецький пропонує видавати газету "ИЗВЕСТИЯ - ВІСТІ". Заради цього конфіскується приватна друкарня "ПЕЧАТНИК" [2]. Багатії та спекулянти-торгівці обкладаються контрибуцією. А 14 лютого у світ виходить перший номер газети, від якої бере початок "НІЖИНСЬКИЙ ВІСНИК". З назвою "ИЗВЕСТИЯ-ВІСТІ" газета виходила до приходу денікінців. А після відбиття навали того ж 1919 року відроджується вже як "ИЗВЕСТИЯ НЕЖИНСКОГО ВОЕННО-РЕВОЛЮЦИОННОГО КОМИТЕТА".

"Мы не начинали войны, и мы же готовы закончить ее во всякую минуту. Мы требуем только одного - дать нам свободно строить свое новое социалистическое государство". Так зверталась ніжинська газета до трудящих, закликаючи їх вступити в Червону Армію для остаточного розгрому ще одних непрошених ворогів - денікінців [3].

Ідеї мирного будівництва звучали в її публікаціях з номера в номер. Це і в наказах ревкому, і в лаконічних повідомленнях та закликах до боротьби з розрухою і в статтях про підтримку Радянської влади.

"Необходимо построить мост между городом и деревней" - писала тоді газета "ИЗВЕСТИЯ" і тут же давала повідомлення про найважливіші події на фронтах. Ця інформація виділялася шрифтом, друкувалась великими літерами поряд з місцевою хронікою.

У грізні, суворі дні громадянської війни в Ніжині проходили "Тижні пораненого червоноармійця".

Про це газета повідомляла: "Боле всех сочувственно отозвались окраины, где преимущественно обитают рабочие и вообще бедный люд. Еще не подсчитан весь сбор в пользу раненого красноармейца, но то, что уже подсчитано свидетельствует о глубокой сознательности нежинских рабочих. Жертвовал рабочий не лишнее, а отдавал последнее, самое необходимое. От имени раненых красноармейцев спасибо Вам, товарищи-рабочие".

Очоловав газету редактор, який підписувався псевдонімом ПУГАЧЕВ, нагадуючи цим самим відомого ватажка Селянської війни в Росії проти царизму. На жаль, справжнього прізвища редактора з'ясувати поки що не вдалось" [4].

27 червня 1920 року, коли бійці Червоної Армії гнали на захід недобитих вояк панської Польщі, за наказом ревкому газета "ИЗВЕСТИЯ" перейменовується в "ЧЕРВОНЕ СЛОВО" і видається українською мовою. Звертаючись до ніжинських робітників і селян, газета в той час писала: "Але товариші робітники та селяни, коли хочете, щоб газета була цікавою, щоб вона була дійсно вашою - робітничо-селянською, коли хочете, щоб вона була Червоним словом, яке вогником буде світити в нашому житті, то подбайте про це самі... Ніхто краще вас не знає вашого життя".

І трудящі дружно відгукнулись на це звернення, ділилися власними думками, регулярно надсилали листи, а місцеві поети - вірші.

Мирне життя входило в русло. Дописувач А.Курило з села Пашківки радів, що місцевою владою прийнято постанову про загальну освіту дітей і неписьменних дорослих [5]. З'явилось багато матеріалів про молодь і для молоді. Опубліковано широку розповідь про Дорогінську трагедію [6]. Великі рубрики "Театр і мистецтво", "Нам пишуть", "Пролетарська творчість".

У ході підготовки до 5-го повітового з'їзду Рад Ніжинщини один із авторів "ЧЕРВОНОГО СЛОВА" М.Костюченко порушував особливо важливу проблему - проблему весняної сівби.

"Чим більше, - писав він, - буде налагоджено плугів, тим краще буде зорана земля. Чим швидше буде усунена нестача насіння, тим більше буде хліба, а хліб - це кров у жилах робітників. Тільки здоровий робітник поборе економічну розруку" [7].

Декрети уряду, постанови партії щодо нової економічної політики, продовольчого податку тощо з таким же запалом роз'яснювали й інші автори. Багато місця в газеті приділялось комітетам незаможних селян, за приклад ставились кращі, критикувались відстаючі.

Редакцію "ЧЕРВОНОГО СЛОВА" очолював О.З.Етінгін /він же О.Безвестний/ [8]. Але обставини склалися так, що випуск газети довелося згорнути, в умовах голоду, бандитизму, пострілів із-за рогу, загострення класових протиріч все меншим ставав формат, рідше доводилось випускати "ЧЕРВОНЕ СЛОВО". Останні його номери вийшли в світ восени 1921 року. А в період з 1922 по 1923 рік через відсутність поліграфічної бази газета й зовсім припинила своє існування [9].

Цікаво також, що в 1922 році у Ніжині видавалась ще одна щотижнева газета - "ПРОЛЕТАРСЬКА МЫСЛЬ" [10].

У 1925-1937 роках, виходячи під назвою "НОВЕ СЕЛО", місцеве періодичне видання широко висвітлює індустріалізацію та колективізацію сільського господарства.

У грудні 1925 року на Ніжинщині вже діяло 6 комун, 61 артіль, 74 СОЗи, 69 машинних товариств. Досвід цих господарств і товариств регулярно пропагується.

У газеті час від часу з'являється літературна сторінка. Друкуються твори пролетарських поетів Є.Плужника, В.Чумака, І.Кулика.

Свої перші вірші публікують у "НОВОМУ СЕЛІ" й місцеві автори, зокрема Г.Кривченко і В.Єрмоленко [11].

У числі тодішніх сількорів і дописувачів виступають Р.А.Руденко, який став пізніше Генеральним прокурором СРСР, М.І.Стратілат - майбутній ушавлений партизан Великої Вітчизняної війни, молоді поети Микола Шеремет і (пізніше) Олекса Ющенко, які навчалися в інституті.

На 1 листопада 1925 року "НОВЕ СЕЛО" вийшло тиражем 300 примірників. У жовтні 1927-го газета мала вже 6 тисяч передплатників. А в 1930-му - 14 тисяч. Серед постійних її позаштатних авторів були 126 бідняків, 86 середняків, понад 80 робітників і службовців [12].

З 1 січня 1938-го і до серпневих днів грізного 1941-го трудящі міста й району одержували газету під назвою "БІЛЬШОВИК НІЖИНЩИНИ". У ній друкувались розповіді про людей праці, про їх досягнення.

Та віроломний напад фашистів різко змінив її тематичний напрям. "БІЛЬШОВИК НІЖИНЩИНИ" кликав до бою, до нещадної помсти над ворогом, до перемоги. Її редактор М.А.Бородавка і літпрацівник М.І.Мажай, вирушивши на фронт, до редакції більше не повернулися. Їх імена вкарбовано в меморіальну дошку, яку встановлено в кабінеті преси.

13 вересня 1941-го гітлерівські війська вдерлися в наше місто. Над гуртожитком педінституту по вулиці ім.Богуна, де розмістилась німецька фельдкомендатура, з'явився прапор з фашистською свастикою. Жалюгідна фашистська газета "Ніжинські вісті" відверто пропагувала людиноненависництво [13]. До цієї бридкої, отруйної пропаганди охоче докладав руку місцевий добровільний прислужник окупаційній владі І.М. Ярешко [14].

Фашистській брехні люди, безумовно, не вірили. І в цьому велику роль зіграла преса, яку поширювали відважні місцеві патріоти-підпільники Я.П.Батюка [15].

15 вересня 1943 року Ніжин був звільнений. Постає завдання підняти його з руїн і згарищ. Газета "РАДЯНСЬКИЙ НІЖИН" у своїх перших же номерах розповіла про звірства фашистів, про діяльність підпільної комсомольсько-молодіжної організації, про людей, які, не покладаючи рук, працювали на перемогу.

"Усе для фронту!"

Цей заклик стає газетною рубрикою. Під нею публікуються матеріали з підприємств і колгоспів, розповіді про збір коштів на створення танкової колони "КОЛГОСПНИК ЧЕНІГІВЩИНИ", про виконання замовлень фронту на продукти і сировину. Послідовно й по-діловому газета пропагувала все краще з народженого в трудових колективах.

У сорокові роки редакцію очолювала Т.А.Бедіна, у п'ятдесяті - І.П.ПРОКОЛІЙКО. У зв'язку з державними реорганізаційними заходами в колгоспно-радгоспному управлінні реорганізовується й місцева преса. 1 червня 1962 року в Ніжині виходить перший номер міжрайонної газети "ПІД ПРАПОРОМ ЛЕНІНА". Постійним і бажаним її робкором стає заслужений раціоналізатор України, майстер машинобудівного заводу І.У.Пучко. Досвідом своєї роботи діляться токарі І.А.Івжич і М.С.Локотарьов, слюсар С.Ю.Діденко, маляр П.Г.Шелковников, металісти М.Я.Шепель, В.Ф.Ганич, швеї М.Д. Крутько, В.З.Шостак, доярка колгоспу "Дружба", Герой Соціалістичної Праці П.М.Градобик, доярка колгоспу "50-річчя ВЛКСМ", кавалер ордена Леніна В.О.Коровай, ватажки механізованих лацюк.

Навколо газети гуртувався чисельний авторський актив, зокрема: токар механічного заводу В.В.Макаренко, інженер експедиції глибокого буріння М.Т.Малько, учитель В.К. Єрмоленко, начальник відділу праці і заробітної плати експедиції глибокого буріння А.П.Громадський, економіст агропромкомбінату "Ніжинський" С.І.Попович, працівник відділу внутрішніх справ Г.М.Петрик, ряд інших.

Справжньою школою робсількорівського активу став факультет журналістики, створений у 1964 році при міському університеті культури. Відтоді відбулося 14 випусків. На його заняттях з лекціями виступали працівники редакції, радянські керівники, журналісти Чернігова, Києва.

За 28 років існування дворічну програму факультету засвоїли понад 500 вихованців. Чимало з них обрали журналістську професію, влилися в редакційні колективи. Це - нинішній редактор "Чернігівського вісника" І.Д.Кужільний, редактор бобровицької районної газети В.Є.Криворучко, заступник редактора обласної газети "Деснянська правда" П.О.Громовий, колишній редактор коропської газети В.М.Нікітін, редактор носівської газети О.Г.Нестеренко, інститутської - О.І.Безпалій, чернігівський літератор В.М.Стружанський, працівники "Деснянської правди" П.В.Пулінець і В.М.Сапон, радіожурналіст М.К.Магула. З направленням факультету Київський державний університет закінчили Т.Фесюн, С.Петрик, А.Кокотюха. З факультету розпочали свою журналістську діяльність Н.П.Онищенко, М.М.Марченко, В.В.Матвієнко.

Досвід роботи факультету, яким 28 років незмінно керував заступник редактора Ю.А.Каганов, одержав позитивну оцінку бюро обласного відділення Спілки журналістів України, висвітлювався в часописах "Рабоче-крестьянский корреспондент" і "Журналіст України".

Газету в зв'язку з її 50-річним ювілеєм /1969/ нагороджено Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. У 1974-му вона /єдина в області/ стала лауреатом Всесоюзної премії ім.М.І.Ульянової. У зв'язку з 60-річчям /1979/ її удостоєно Почесного диплома Спілки журналістів УРСР. До цих нагород з року в рік додавались нові. Це, зокрема, Дипломи за краще художнє оформлення та поліграфічне виконання, почесні грамоти за участь у пропаганді науково-технічного прогресу, пам'ятників історії та культури, за кращу масову роботу, за краще висвітлення природоохоронних заходів, спортивного життя тощо.

Багато зусиль і праці до творення газетного літопису доклали її колишні працівники Г.М.Коваль, Є.М.Литвинова, М.С.Бабич, Г.Г.Гарбузова, Г.Д.Шуман, В.Г.Кривошесв, І.П.Кузьменко, С.П.Потапенко, Ю.Ю.Власовець, Г.Я.Македонова. З належним розумінням ставляться до своїх обов'язків і працівники нинішні. Серед них - технічні: коректор Л.М.Бондаренко, друкарка Н.К.Авер'янова, поліграфісти В.Ф. Фесенко, М.П.Грабар, Л.П.Манжай, А.М. Кононець, П.Б.Потапенко.

У пам'ять про свого колишнього редактора, талановитого публіциста, учасника Великої Вітчизняної війни, заслуженого працівника культури УРСР Г.М.Зорки /1923-1982 рр./ в газеті

засновано конкурс на кращу публікацію з місцевого життя. З приводу цього кийський професор Г.І.Вартанов писав: "Цікаво, що конкурс названо ім'ям людини, яка віддала цій газеті /майже - В.П./ чверть століття на посту редактора і залишила про себе добру славу як організатора, творча людина і добрий порадник. На вшанування його пам'яті і встановлено конкурс журналістів, читачів і громадських кореспондентів. А рубрика конкурсу звучить також не зовсім звично - "Журналістський пошук". У матеріалах йдеться про людей неспокоїної вдачі, про тих, хто показує приклад у праці, про цікаві долі і знахідки..." [16].

Щороку з нагоди Дня преси проводиться традиційна легкоатлетична естафета на приз газети і за активну робількорівську діяльність у редакційну Книгу пошани заносяться кращі дописувачі. В їх числі - В.В.Макаренко, Б.М.Соколов, Д.О.Фень, І.Р.Артеменко.

Токар механічного заводу В.В.Макаренко активною творчою позицією відзначається й нині. Як робкор він не витрачає свого громадського запалу на дрібнотем'я і пустослів'я. Він береться за перо лиш тоді, коли в цьому назріла необхідність, коли є що сказати людям.

Майже з 50-річним сількорівським стажем пішов із життя активний вертївський дописувач Б.М.Соколов. У селі, де він жив, з його ініціативи закладено парк; йому належить ідея створення сільського музею Героя Радянського Союзу генерал-полковника М.П.Кирпоноса, організація вуличних свят, цікавих тематичних вечорів. За його безпосередньою участю випускалися стінгазети в місцевій Раді, у філіалі консервного комбінату, блискавки в радгоспі /тепер колгоспі/ "Маяк". Його статті завжди були діловими й торкалися найбільш важливих питань [17].

За допомогою таких постійних друзів з номерів в номер твориться дітонис нашого краю й сьогодні. У підшивках газет останніх років риз по риз натрапляємо на статті знатного ніжниського токаря П.П.Одинцова, вишивальниці фабрики "Деснянки" Г.П.Аврименко, машинобудівників В.І.Макієнко та В.І.Ревенчука, майстра по виробництву молока колишнього радгоспу "Нижниський" П.П.Мехед та багатьох інших, тих справді великої сили борців за народний достаток.

Питанням історії, культури, літератури, освіти, регулярно присвячувалися статті й кореспонденції, наукові розвідки й повідомлення П.С.Симоновича, В.С.Шеховцова, Г.П.Павлова та інших.

го, І.П.Костенко, О.В.Плаушевської, П.О.Сердюка, Г.Я.Неділька, С.К.Тоцького, Е.Л.Зільбермана, фотографії І.Я.Довгоброда. Поетична творчість рясніє іменами В.М.Прокоповича, Л.В.Турової, Л.Ю.Горлача, Ф.С.Кошми; проза - Т.Д.Пінчук, гумор - В.П.Гільчука та багатьох інших.

Проте загальна економічна криза боляче вдарила по місцевій пресі. Це видно хоча б із таких відомостей. Якщо в 1990 році наша міськрайонка виходила чотири рази на тиждень тиражем у 27 тисяч примірників, то в 1991-у з метою скорочення збитків змущена була перейти на дворазовий випуск, а в 1995-у /при тому ж дворазовому випуску/ - скоротити тираж до 6000 примірників.

Опинившись на грані фінансового краху і паперового голоду, у тісних лещатах відомчого монополізму зв'язківців і поліграфістів, газета відчуває великі труднощі.

Щоб вижити, "Ніжинському віснику" відчутну спонсорську допомогу надають засновники, а крім них - колективи, очолювані директором заводу "Ніжинсільмаш" Г.С.Асєєвим, заслуженим працівником лісового господарства України, директором Ніжинського лісгоспазу Г.М.Беріскою, головою агрофірми "Лосинівська" І.Ф.Морозом, директором Ніжинського українського драматичного театру ім.М.Коцюбинського В.Г.Гаврилюком, директором Ніжинського технічно-торгового центру "Електрон" В.І.Процьком. У фонд підтримки газети вносять кошти чи переказують свої гонорари сотні рядових трудівників міста й села.

І ця глибока турбота про місцеву газету зобов'язує журналістів бути в гущі найголовніших подій, брати все краще з традицій, з досвіду своїх попередників, з номера в номер нести правдиве слово в читацькі маси.

ЛІТЕРАТУРА:

1. История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область.-К., 1983,- С.454.
2. Філіал Чернігівського облдержархіву в м.Ніжині, ф. Р-1, оп. 1,спр. 34, арк.25.
3. Известия Нежинского военно-революционного комитета. - - 1919.-10 декабря.
4. Ю.Каганов, Ю.Власовець. Ніжинський почерк. Ювілейний буклет з нагоди 70-річчя газети "ПІД ПРАПОРОМ ЛЕНІНА". - Ніжин, 1989. - С.1.

5. В.Матвієнко. З історії ніжинської газети . // ПІД ПРАПОРОМ ЛЕНІНА. -1981.-13 жовтня.
6. Червоне слово. -1921.- 6 травня.
7. Червоне слово. -1921.- 24 лютого.
8. В.Матвієнко. З історії ніжинської газети. // Під прапором Леніна.- 1981. -12 вересня.
9. Ю.Каганов, Ю.Власовець. Ніжинський почерк. Ювілейний буклет з нагоди 70-річчя газети "ПІД ПРАПОРОМ ЛЕНІНА". - Ніжин, 1989. - С.1-2.
10. Ю.Майський. Була ще одна назва газети... //Під прапором Леніна. -1989.- 22 липня.
11. В.Єрмоленко. Спогад. //Під прапором Леніна.- 1988.- 24 січня.
12. Філіал Чернігівського облдержархіву в м.Ніжині, ф. Р-399, оп. 1,спр. 29, арк. 2.
13. В.Симоненко. Історія ніжинської газети "Під прапором Леніна". - с.27.-Архів редакції.
14. Василь Красильник. Запроданці //Деснянська правда.- 1980.- 26 лютого; В.Ємельянов, В.Симоненко. "Жертві сталінізму", або Панові редактору. Відкритий лист І.М.Ярешку-Кошелівцю. //Під прапором Леніна.- 1990.- 27 червня.
15. М.Н.Шуст. Питьмі непідвладні. Художньо-документальна повість.- К.:Молодь, 1983,-С.22,26,30-32,49-50,54,58,62, 65-66.
16. Г.Вартанов. Конкурс імені Г.М.Зорки... //Журналіст України,-1985.- №8.- с.7.
17. Д.Фень. Найдорожче - вдячність людська. // Під прапором Леніна.- 1987.- 15 травня.

* * *

З М І С Т

НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА: ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ, НАУКИ

Михальский Е.Н. — В.Г.Кукольник и его роль в становлении Гимназии высших наук кн.Безбородко. ...	1
Любченко В.Г. — Научно-педагогическая деятельность И.С.Орлая в Ніжині.	23
Киченко А.С. Нежинская Гимназия высших наук и культурные традиции начала XIX века.	33
Кирилюк З.В., Жаркевич Н.М. — К проблеме создания летописи жизни и творчества Н.В.Гоголя.	35
Мишуков О.В., Вольский С.Б. — Проблема историзма в эпистолярном наследии Н.В.Гоголя-гимназиста.	42
Супронюк О.К. — Из разысканий о Н.Ю.Артынове, авторе воспоминаний о Н.В.Гоголе и Н.В.Кукольнике в Нежинской гимназии.	44
Давиденко Ю.Н. — К.Базилі и его очерки о Ближнем Востоке.	48
Ковальчук О.М. — М.О.Лавровський -- реформатор вищої школи у Ніжині.	54
Карпенко М.А. — М.А.Максимович и Нежинская филологическая школа: к проблеме творческих связей и полемических взаимодействий.	58
Белая А.С. — Роль Нежинской высшей школы в развитии лингвистических традиций.	80

Таран Л.В. Об эволюции методологических основ французской, русской и украинской историографии /70-е гг. XIX- нач.30-х гг. XX в./.....	84
Самійленко О.Г. Розвиток історичної науки в Ніжині в XIX -- 1-й чверті XX ст. /історико-бібліографічний огляд/.....	90
Моціяка П.П. Ніжинська сторінка життя і діяльності В.К.Піскорського.....	108
Самійленко О.Г. Є.М.Щепкін - видатний вчений-історик, педагог та громадський діяч.....	114
Падун Н.О. Педагогічні погляди П.О.Заболотського..	120
Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа у зв'язках із зарубіжжям.....	126
Ростовська О.В. Участь викладачів і студентів Ніжинського історико-філологічного інституту кн.Безбородько в національно-демократичних перетвореннях 1917 р.....	136
Кондрашов В.Ф. Події 1933 р. в Ніжинській вищій школі.....	139
Марисова І.В. Орнітологія в Ніжинській вищій школі.....	141

МИСТЕЦТВО, ОСВІТА ТА ЛІТЕРАТУРА ПОЛІССЯ

Самойленко С.Г. Монументальне мистецтво Ніжина у XVIII ст.....	144
Сидоренко Т.О. Місцеві дослідники творчості І.Величковського.....	150

Демченко Т.П., Оніщенко В.І. Земські діячі Чернігівщини у боротьбі за впровадження української мови в початковій школі.	153
Зільберман Е.Л. Маловідомі сторінки життя Феддерсів.	160
Забарний О.В. Образ сучасника в творах студійців Ніжинського педагогічного інституту. /1970-1990/.	174
Дробот П.М. Про вірші Анатолія Шкуліпи.	181
Пригоровський В.М. Газета "Ніжинський вісник".	190

іди. до друку 07.05.96. Формат 60x84/16. Папір друк. Офс. друк.
м. друк. арк. 11,7. Ум. фарбо-відб. 11,7. Обл.-вид. арк. 10,1.
грам 500 гр. зам. 104.

Видруковано в Інституті математики НАН України
4601 Київ 4, МОН, вул. Терещенківська, 3